

ABA SAMU KIRÁLY.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1890. évi Deczember 4-ikén tartott havi ülésén

FELOLVASTA

KANDRA KABOS.

BUDAPEST.

R Á T H M Ó R.

1891.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

T. TAGJAINAK,

A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS

MUNKÁSAIT ÉS MOECENÁSAIT

MEGILLETŐ TISZTELETTEL

AJÁNlja

a szerző.

*„Mi pedig azt szándékozunk röviden és sommásan megírni,
a mit más írók elmellőztek.“*

A XIV. századi Képes Krónika.

BEVEZETÉS.

Mátra vulkanikus üregei sok kincset rejtenek; azokat a hegység bánya-szellemei mindekkoráig féltékenyen rejtegetve, úgy látszik, a második magyar évezred tőkéjeül őrizik. De a jó Mátra nem szegény oly kincsekben sem, melyek fölött a messzelátó Klió komoly tekintete őrködik. Pedig ez őrködés nem könnyű egy foglalatosság, miután a föld nem emészt meg hamarébb halottait, mint a hogy elmossa az idő a jelek emlékezetét.

Minden korszak az előbbinek romjain nőtt babérokkal ékesíti homlokát és mégis a jelen babonás- és elfogúlnak gáncsolja a multat, ez meg a megelőző kort kicsinylette és nézte le annak idejében.

De úgy látszik, régen tisztába jöttek őseink azzal, hogy az *elfeledett sirok lakói kétszeresen halottak*; míg ellenben népöknek védő szellemei maradnak az emlékezetben tartott hősök, a kik veszedelem idején, mint a

Csaba hunjai vagy sz. László maga, kikelnek sírjaikból, hogy unokáikért a létel nehéz csatáját megvívják.

Két irányban is rábukkanunk őseinknél a sírok kegyeletben tartására: a közérzület a hitregék bűbájával veszi körül a hamvakat, melyek az új földet új hazává avaták; a gyakorlati élet nem néz sem költségre, sem fáradságra, hogy ünnepeltjeinek századokra szóló emléket emeljen.

Az alföldi „testhalmok“, „tetemvárak“ mesterséges alkotásai, a hegyi szirt-mauzoleumok, az úgynevezett „kaptár-kövek“ élő bizonyosságai annak, hogy öreg tiszteletben tartották őseink dicsőített nagyaik porainak emlékes helyét s érdekelték ki ez által nemzetöknek hosszú életet.

A kereszténység azonban nem csupán az ősök „magyarok Istenének“ üzent hadat, rombolta le az elemek tiszteletének oltárait; hanem üldözte a félisteneknek nézett hősök emlékezetét is. Mint pogányságot elítélte a kegyeletes szokást, hogy minden általmenő egy rádobott röggel vagy kődarabbal járuljon a szent halmok fentartásához; sőt mint szentségtelen helynek még tájékát is kikerülendőnek javasolta s talán parancsolta is az új hit gyakorlata.

És csakugyan, alig folyik le egy-két emberöltő, — s az unoka rombolni jön oda, hová atyái még épülni és lelkesedni jártak. S mialatt az inkább nagyszabású, mint a figyelmet kihívó alföldi halmok a gyanút kike-

rűlvén, nevezetőkben történeti hősüknek még nevét is áthagyományozhaták: addig a szembeszökőbb kőalkotmányok, a megvetett „bálvány-kő“ vagy „pogánysír“ köznevezetre szoríttatván, kegyeletlen és kegyetlen végzetőknek adattak át.

Csak a honalapító Arpád sírját kerülte ki az átok, nyert kiengesztelést s lett „Fejéregyház“; a többiek megvetett pogány sírok maradtak, melyeket némi borzadálylyal említenek a középkori határjáró levelek. El is pusztultak tehát úgy, hogy az ős haza fekete tenger melletti részén fönlevő „kurgánok“ után tájékozódhatunk ma már csupán ez ősi síremlékek tekintetében.¹

Az egyház körül való temetkezéseknek² homályba kellett borítaniok a magános sírokat, melyekben egyes vajdák és előkelők a kereszténység előtt lovastúl, fegyverestül temettettek el. Feledésnek adattak át a szirt-mauzoleumok, melyek fülkéiben a nemzetségek családonkint rejték el kedves halottaik hamvait. A nép, Isten tudja mióta, „kaptárok-nak“ nevezi azokat és méhköprüknek tartja.³)

¹ Ezen kurgánokról ír már Rubriquis, a XIII-ik századi francia utazó is mondván, hogy: a besenyők a halott fölé nagy halmot hordanak, arra arczával keletnek fordúlt s kezében köldöke előtt esészt tartó szobrot emelnek.

² . . . „sepulturae christianorum non nisi in atris ecclesiarum fiant“ (Kálmán kir. 72. törvénye.)

³ Mi csupán a Bükk és Mátra hegységben levőket ismerjük, hanem kétségkívül előfordúlnak másutt is. L. Dr. Bartalos Gyula értekezését: a Mátra és Bükk hegységben levő őskori síremlékek és bálvány-kövekről.

Valóban, Toldyval szólva: a történetbuvárnak nem lehet az őskori népelet minden emlékeit kiirtó buzgóságot mélyen nem fájlalnia.

De vajjon csak az őskornak vannak meg a maga elfeledett vagy elátkozott ártatlan-bűnösei? Korántsem. A későbbi századokat is elmarasztalhatjuk a vádban, hogy elhunyt nagyjai porait a korai feledésnek engedte át könnyű martalékul.

És e vétkes elnézéshez hozzájárulván a viharos idők zűrzavarai, a hagyomány elnémulása vagy félrevezetése: különös-e, ha az egykori jelesek árnyai homályba borultak vagy épen történelmi torzalakokká váltak, hogy a mondákban mint ijesztő kísértetek és a történetek könyvében mint elrettentő és megvetendő alakok pelengéreskedjenek? . .

Ezek és hasonló más gondolatok kergették egymást agyamban egy félreértett király sírhelyének romjai között, *Sáron* a Mátrában, a múlt nyáron e tájékon töltvén a szünnapokat.

És hol van a borzadály, melynek meg kell ragadnia a lelket *Aba* sírjának közelében, ha őt a krónikások és a történetírás leírása szerint képzeljük magunk előtt kevés vagy semmi erénynyel, hanem annál több gonoszszaggal terheltén? Az itt nyert kedélyhangulat, melyben miért ne lehetne része *Aba* király borongó szellemének? — ellentmond annak, hogy ő a trónbitorlás, zsarnokság, ország-pusztítás, esküszegés, kegyetlenség és bálvány-

imádás minden bűnében vétkes volna.¹ Hiszen ilyen szörnyetegnek a föld egy óráig sem engedhete pihenést anyai kebelén.

Nem fordúlt az meg soha Sáron, a ki őt ős-magyar jellemvonás nélkül való embernek és királynak hiszi és azt hiszi-tartja róla, hogy pogány és keresztény volt egyszerre, mint azon besenyő gyermek szihalmi szülői, a kik meghalt kisdedőket nyakán kereszttel temették ugyan el, hanem ősi hiedelem szerint tettek mellé ételes és italos edényeket is.²

Sáron a hagyomány és emlékek nem beszélnek ugyan már annyi lelkesedéssel Aba királyról, mint Anonymus idejében; hanem még mindig eleget mondanak arra, hogy gondolkozóba ejtsenek és tanulmányozásra ösztönözzenek.

A magyar történetírás csakugyan adós a felelettel azon kérdésekre: ha a német krónikásokat, daczára szerzetesi kegyes ruhájoknak, nem a fajgyűlölet tüzei-e, hogy őt, Jornandestől eltanult vonásokkal rajzolják; vajjon ezek az erkölcsi szörnyeteget gyűlölik-e benne oly kegyetlenül, vagy a német hódítás hősi akadályát; ha vajjon nem egyik félreértett tragikai hős-e ő, ki elesett ugyan, de a nemzetének szánt csapás alatt?..

¹ A régibb történeti iskola állításai szerint.

² Foltin János: (Adatok II. 121. l.) *A besenyők sirhalmi. Szihalom mellett.*

Vakmerőségnek foghat látszani, hogy nyugodalmában annyiszor megzavart szellemét én is fölidézem; a ki azonban az ő halóhelyén Sáron, és a Mátrában több időt tölt, azt nemakarva is megrohanja a kísértet, hogy az igazságszerető Klió *íródeákjának* fölcsapjon és vágakodjék Aba király névtelen jegyzője lenni.

I.

Aba Samu és a történetírás.

ba király még gyermekkori történeti ismerősünk, az ismeretséget azonban úgy értve, hogy mentől jobban le tudtuk őt iskolai feleletünkben teremteni, annál nagyobb dicséretre számíthattunk. Mindennek szabad volt őt mondanunk, csak jó magyarnak és hősnek nem. Védelmezése pedig még az egyetemeken sem nézetett volna kevesebbnek, mint a történetkútfői dogmákkal szakító eretnekségnek.

És ezzel kapcsolatosan a történeti elbeszélésekben is koránt sem drámai alak ő, kit eszmék lelkesítenek, ki küzd és elesik, azonban bukásában is nagy marad. Ezekben csak köznapi *ravasz palóc* ő, ki hogyan, hogyan-nem magyar király lesz; fordulván azonban a szerencse kereke, megcsökönösödik és e makacsságában kegyetlenkedve marakodik vala. Mennyiben való, történetihű vonása mindez Abának; vajjon a harmadik magyar király jellemének hű festői-e a vele foglalkozott írók? kétségtelenül azon fordul meg, hogy mit, mit nem mondanak hozzá a történeti kútforrások: a) *saját okiratai*, b) *törvényei* és c) *a történeti főljegyzések*.

A) A harmadik magyar királytól nem maradt ránk semmi okirat. Bizonyára nem azon okból, mintha cancelláriája nem lett-, vagy azt nem foglalkoztatta volna, miután egy-két oklevelére így is rámutathatunk.

Igy több mint valószínű, hogy „nagyúr“ (vagy *nádor*) korában emelt kedves *saári monostora* részére adott ki alapító levelet, melyben alapítványa részére tett fejedelmi adományait a vallás és király ótalma alá helyezte, hogy az, a ki oktalanul valamit elvenni, avagy változtatni merészkednék, kiközösítési átok alatt legyen a mindenható Isten és a királyi felség tekintélyénél fogva és záródjék ki a hivek közönségéből.¹

Az egri püspökség valóságos *kozár püspökség*, miután a kúnpalóczság központján támad Aba közreműködésével. Aba méltán tekintheté azt a saját püspökségének és fogta főleg király korában kegyelni a többiek fölött, kiváltságokkal és adományokkal elhalmozván.

Kétségkívül megvoltak az ő korában is a hősiesség és hűség jutalmazásra érdemes személyei. S ha történeti nyomára akadunk annak, hogy a gyávaság és árulás nem talált nála irgalmat: nem lehet okunk tagadni azt sem, hogy az *atyai* király hivei iránt bőkezű is tudott lenni.

Mindezen írásoknak azonban ma már se hire, se hamva.

A sári bencezések, — kikben a Mátra szálás kozárai első papjait és hittérítő apostolait kell tisztelnünk, — sem oly szemesek, sem oly szerencsések nem voltak, mint az egykorú pannonthalmi monostor lakói: hogy alapítójok adomány-levelét az idő előtt való enyészettől megmenthették volna.

Az egri egyháznak Aba-privilegiúmai is bizonyára a tatárjárásban pusztultak el.

A magánosoknak adott adománylevelek a legtöbb esendőségnek levén alávetve, leginkább érthető megsemmisülések is s lemondhatunk annak lehetőségéről, hogy a mátrai Palóczország valamely zuga még ilyenén nagybecsű régiséget rejtgetne.

B) Királyaink története *másik kútfejűl a hozott törvények tekintendők*. István, László, a szent királyok, de főleg Kálmán, törvényeikben beszélgetnek magukról legtöbbet és maradnak nagyok a legkésőbbi kor előtt is.

¹ Azon kori szokásos záradéka az alapító leveleknek.

Abának nem adatott meg, hogy egyéniségét az ő alkotta törvényekben megörökítse. A krónikákban több országgyűlése emlittetik. Így a *székesfehérvári*, hol a Péter rendeleteit eltörölte;¹ a *csanádi*, hol az élete ellen szőtt összeesküvést megtorolta, miként azt alább látni fogjuk.

Aki törvényt változtat és rendeleteket eltöröl, alkot az eredetieket is, melyek javarészből a magyar ősi szellem és kereszténység kibékítésére fogtak vonatkozni. Intézkedett, miként látni fogjuk, különösen a birtok-ügyekben is.

Veteményes kertjét azonban idő előtt a Péter király csatlósai gázolták össze s ami épnek maradhatott, mások keze munkájának tartatik. Sz. László törvényeiben péld. sok Aba-törvény lehet föllelevenítve.

A *hármaskönyv* biztosít jegyzetileg, hogy Aba törvényei nem maradtak fön; és hozzá teszi a törvény-gyűjtőhöz nem illő tapintatlansággal; ... *hanem ha fön volnának, sem lenének törvényes jogerejük.*²

És ekként a tőle származó személyes történelmi ereklyék teljes hiányában a *krónikáknál* egyéb kútfő nem áll rendelkezésünkre. És ezek:

C) a hazai és külföldi krónikák.

Az elsőséget minden esetre a *német külföldnek* kell adnunk. Zavaros ugyan, de hasonlíthatatlanul bővebb vizű ezen forrás, mint a mienk; hanem éppen azért, mert zavaros, használat előtt a kritika vizszűrűjén kell átbecsátanunk.

Történetíróink mindnyájan észrevették, hogy német források nélkül Aba történetét megírni valóságos lehetetlenség. És ha tévedtek (amint tévedének is), a hiba oda vihető vissza, hogy *mindenben* a német források után megírva, az minden lesz, csak a mi Abánk története nem.

¹ *Kézai* 2. fej. *Thuróczi* II. 36. fej.

² *Tripartitum* II. 14. cz.

A németek kevés magyar király iránt oly elfogúltak, mint Aba király irányában. És ezen nincs mit csodálkoznunk, miután jó Samu királyunk hadi lábón állott a német birodalommal és sziklaakadálya volt annak, hogy a magyar föld a nyugati császárság hűbérsege legyen.

De továbbá, a mennyi dicsérendő tulajdonságokat a nemzeti hiuság Henrik császárból látott és dicsőített kisebb-nagyobb nagyítással, azoknak visszáját az ellenséges érzület mind meglevőnek állította Aba Samuban. A német történetírásban III. Henrik császár és Aba király ellentétes alakok és Samu király csak azért született nekik, hogy mint háttérbeli árnyalak a császár hatalmas alakját annál jobban kidomborítsa.

Abával szemben ők Péter ex-királyban is az ármány rokonszenves áldozatát látván, nem vehetjük nekik rossz néven, hogy Samut zsarnoknál és trónbitorlónál nem nézték többre; hogy ő

Aloldus szerint: esküszegő és vallástagadó;

Hepidánus szerint: kurafi királyka (adulterinus regulus);

Lambert baráttal szólva: gonoszságának érdemlett büntetését nyerte lenyakasztatásában.

Mindez azonban még nem a legnagyobb baja a harmadik királynak, mert emléken esett még gonoszabb sérelem is az által, hogy az ellenséges érzelmű német krónika hamis jellemzése átszivárogoz vala lassankint a mi történetírásunkba is.

A pozsonyi krónikánál és Kézainál már erősen észrevehető a német hatás és még inkább másolóiknál és bővítőikénél: a *többi krónikákon*.

Hogy a külföldi ráfogások nálunk is, és pedig majd nem kipusztíthatatlanul, gyökeret verjenek, nagyban előmozdította azt zárdai történetírásunk korának hiszékeny szelleme.

Ezen kritikátlan jóhiszeműség annál könnyebben magáévá tehetette pedig az Abafaló Aloldnak és társainak szertelen ráfogásait, mert a „pápa úr kiátkozását“ mindezekre nézve az igazság hiteles pécsétjeül tekinthették, sőt tekintették is.

„Azt beszélék pedig a németek (mondja a mi Képes krónikánk) hogy midőn (Ménfőnél) csatára közeledtek, égi jellel vékony köd mutatkozék és az Isten támasztotta iszonyú vihar rémitő port hordott a magyarok szeme közé, a kiket annak előtte már azon oknál fogva, hogy Péter királyt megcsúfolták (elűzték) vala, a pápa úr átok alá vetve kárhoztatott.“

A clugni franczia szerzetes, jegyzi meg helyesen Szabó K., ennyivel sem elégszik meg, hanem azt meséli, hogy a csata elején olyan homály és sötétség borította el a magyarokat, hogy a mellettök álló bajtársaikat alig ismerhették meg, — Henrik serege ellenben a legtisztább napfényben tündöklött.¹

Azt kell mondanunk, hogy Henrik hatalmas karja nem mérhetett volna az Aba fejére nagyobb csapást, mint mért akkor, mikor kardja élében nem bizva, őt az annyira jellem- és erény-szegény IX. Benedek által sujtatta le és fosztatta meg életétől és becsületétől egy iránt.

Mert Káinként üldözi őt ez átok még napjainkban is.

„Aba Sámuel (mondják még java-történetíróink is utolsó csatájának leírásában) a ménfői vesztett csata után menekülve... az éj homályában zivatar és ellenség által üzetve, először egy faluban rejtőzött el.. egy gunyhóban huzódott meg. De mintha az ég haragja kísérné lépteit, pihenést ott sem találhatott... Istennyila ütött le közelében, melytől a viharos éjben az egész falu lángba borúlt... Az álomba merült király iszonyodva riadt föl és nagy bajjal szabadulván rohant tova.“

Ilyen körülmények között aztán érthető marad annak fokozatos bekövetkezése, hogy az Aba jellemrajzát külföldi írók mondák elő történetíróink tollába és ezek az igazság látszata által elkábítatva, a diktálás hű íródiákjai lőnek.

Jobb vagy lelkesebb íróink nem voltak ugyan restek, hogy egyik vagy másik tekintetben védelmezésére fölkelje-

¹ Péter és Aba 31. l. jegyz.

nek,¹ — egészben azonban a külföldi epés elfogultsággal rajzolt Ubán és Ovo maradt ő és jelenben is az, ha az idegen felfogást a hazai már túl nem liczitálta réges régen.

A minek különben szintén megvan a maga magyarázata, valamint annak, hogy a nem kívánatos „*abajgatás*“ is Aba korából származott és kegyetlen voltát hirdető kifejezésnek tartatik.²

Másik veszedelme is volt ugyanis Abának: a sz. életű csanádi püspök által való korholtatása, melynek megbélyegző jelleget és a századok által el nem enyészített, sőt inkább nagyobbodó szennyfoltot azon körülmény kölcsönzött, hogy az eset egyházi munkában: a *Gellért-legendában* beszéltetik el. És ehhez képest tehát minden évben a sz. Gellért ünnepén a falusi egyházak szószékeiről is ismételtettek a megrovás igéi körülbelül ilyenén bevezetéssel: „Péter királt kiüzék ez országból és Aba királ támada, ki felette elzaggatá az szegény népet az kerestyénségtől kegyetlenségének miatta.“³ Hozzánk a legnagyobb gyűrűverődésében jutott el e bal felfogás.

¹ *Schwarz Gottfried*: Samuel rex, qui vulgo Aba audit. 1761. különösen 52. 55. ll. Ő a „Samuhel“-feliratú pénzek első ismertetője s uttörő az Aba-irodalomban.

Bartal: Hist. stat. et iuris publ. Hung. I. 112. ll.

Cornides: Geneologia regum Hungariae 200. l.

Szekér Joachim: a régi és mostani Magyarországnak nevezetesebb eseményeinek I. 153. l.

Virág Benedek: Magyar Századok I. 96. l.

Gorové László: Aba Samuel királynak Sárón levő temető helye (Tud. Gyűjt. 1830. V. füz. 3. stb. ll.)

Holéczy Mih. Aba Sámuel (Tud. Gyűjt. 1834. VII. füz. 3. l.)

Márky Sándor: Aba Sámuel (történelmi arckép, alább közölve.) stb.

² *Szirmay*: Hung. in parabolis 33. Aba rex cum in primores gentis, crudeliter saevierit, dedolare aliquem abajgatni apud hungaros est dictum. — „Abajgatás“ Szirmay szerint, Aba korában támadt és fennmaradt szó, s vonatkozik a Péter s Aba közt felváltva történt üldözésekre, mai napig nyugtalanítást, méltatlankodást, kegyetlenséget jelent. (Rész Ensel Sándor: a helynevek magyarázója I. füz. 5. l.)

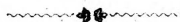
³ *Érdy-Codex* II. 327.

A kifárasztott hagyománynak már a közép-korban meg kellett hátrálnia az írás mesterei előtt, ma meg már alig mer egyikét jellemvonásnál vagy népmondánál többet kockáztatni mellette.

Szegény Abánk tehát üldözött még halálában, sőt sirjában is. A magyar vérbe is átment külföldi Aba-rágalmazás nálunk egész szörnyeteggé nőtte ki magát, mely sokfejű sárkányként vigyorgott hamvai fölött; míg más oldalról, hogy emlékezetét teljesen kiölje, még porainak igazi pihenő helyét is eltagadva, egy pinczefülkét avatott királyi mauzoleumává s azt (még szerencse, hogy holt latin nyelven) ilyen forma csufondáros felirattal látta el:

„Bámuljátok * A dolgok szörnyű változását * A királyi sir-alkotmány * Hogyan leszen pinczévé. * Ahol a halálnak véres martalékai valának * Ott a vidító hordók duzzadnak * Ott piroslik Bachus * A falernuminál jobb saári bortól * Melytől te magad is öltö piros színt és igyál!“

Ki tarthatná bekövetkezendőnek, hogy Aba valaha még „kitör sirjából és eget kér?“ Mi ha mégis az igazság egyik verő-fényes napján megtörténik, az egyszersmind a hagyomány-örző magyar Kliónak is nagy áldomás napja leszen.

II.

A hagyomány Abája.

z egykorú magyar évkönyvek tisztára elpusztulván, nem adatott meg, hogy egri és saári annálesekre hivatkozassunk. Az Aba-hagyománynak szintén a hazai krónikások az egyetlen és még mellé inkább öntudatlan, mint öntudatos tolmácsolói.

És e hagyomány az Aba-történetek másik, sajátlag egyetlen forrása. Nem oly bővizű ugyan, mint az előbbi; hanem tiszta, mint a Mátra szivárgó erecskéi, mivel a rágalmak és ráfogások salakjából nincsen benne semmi.

Ezen vékony erek gyűjtő viztartója egészen másnak tükrözi vissza Aba Samu királyt, mint a milyennek az iskola padjain tanultuk.¹

¹ Dr. Márky Sándor barátom kivételes-kivétel e részben; mint a kinek ily szellemben szokása beszélni Aba Samuról:

ABA SÁMUEL.

A legtöbb államférfiúnak és hadvezérnek történelmi fontossága inkább függ attól, működése mint maradt emlékezetben, mint attól, milyen volt az valóban. Aba Sámuel ma bizonyosan nem kiváló alakja történelmünknek; de trónraléptekor jelszó volt a neve. Péter ellenében, ki szent István monarchiájának eszméjét ad absurdum vitte, a conservatív politikát képviselte. Pártjának zömét a monarchiát alkotott s nem a monarchia által teremtett hajdani nemzetségek tették. Ő maga is egy nemzetség feje s az első magyar király sógora volt. Történeti jogon alapuló tiszte s az

Aba Samuról a hagyományt két ízben halljuk nyilatkozni: a XII-ik század végén a *Névtelennél* s majd nem száz évre rá *Kézainál*.

A Névtelen szerint Aba Samu még a XII-ik században is a *kegyes király emlékezetében állott*:

uralkodó házzal való rokonsága mintegy praedestinálni látszott őt arra, hogy nemzetét az idegen eszméknek szertelen áradata ellen védje. Oly időben, midőn a trónon egy nemcsak eredetére, hanem — a mi nagyobb baj volt — elveire is idegen férfiú ült s midőn az Árpád-ház hercegeinek külföldön kellett bujdosniok, a gyors cselekvésre utalt nemzeti párt csupán ő reá gondolhatott. E forradalomnak elvi jelentősége is volt. — Az Árpád-ház inkább szokásos, mint törvényes jogának tiszteletben tartásával tiltakozást jelentett az az örökös monarchia ellen, mely szent István életének alkonyán már palota-foradalomra vezetett.

Aba Sámuel Magyarországnak első választott királya. Oly tény, mely nem annyira személyének, mint inkább a benne megtestesítve látott elvnek népszerűségét tanúsítja. Szabad-e hát megtagadnunk rokonszenvünket a trónralépő Abától? Azonban őt teszik felelőssé, hogy egy szomszéd állam fennhatóságot követelhetett Magyarországgal szemben; mert ő adott alkalmat Németországnak a beavatkozásra. Csakhogy e felelősségben osztozik vele a nemzetgyűlés, a győzelmében büszke forradalom, mely egyenesen megkérddezte III. Henriket, akar-e invasiót vagy sem? Henrik válaszára hiba volt mindjárt megindítani a hadjáratot és Sámuel koronával a fején is csak nemzetségszű maradt, hogy ily nagy befolyást gyakorolt elhatározására a minden idegen iránt neki keseredett közvélemény; de e gyöngeség szinte tiszteletreméltó. Mikor úgy vélte, hogy a nemzet becsülete forog kockán, megfélemedezett saját trónjáról, mely még nem állhatott szilárdan. A vezérek korának lelkesültségét állította szembe a keresztény monarchiának politikai híggadtságával; s mert őt magát a kereszténységgel kibékült nemzetségi élet növelte nagyra, minden diplomatiái alkudozásnál többre becsülte kezdetben a pusztító háborúban jelentkező öserőt. Önvédelem helyett a támadás terére lépett, nem gondolva meg, hogy a mit igazolni lehetett volna száz év előtt Zoltán idejében, azt nem lehetett igazolni most, száz év után. — Henriknek foglaló hadjárata a jogos megtorlás színezetét nyerte. A Garamig dülő császár meggyőződhetett, hogy ha némely vidék nem ragaszkodik is föltétlenül Sámuel személyéhez, vallja az önmagáról való rendelkezésnek elvét és a restauratiót úgy személyes, mint nemzetközi jellegének gyűlöletes volta miatt sem fogadja el.

A szelet a király s a nemzet vetette, de csak Sámuel aratta a vihart, mely őt elsodorja. Gyávaságról vádolják őt e hadjáratban; a Rápcza vidékének védelme a terepet eszélyesen fölhasználó vezérnek mutatja. De elszámította magát. Magyarországot több mint száz év óta nem támadta

„...kiknek nemzetségéből származott sok idők multával Samuel király, kit *kegyességeért* Abá-nak neveznek vala.“ (a 32. fejezetben).

Nem akadt történetíró, aki Anonymussal ellenkedve, az

meg tekintélyes német sereg. Ilyesmitől most sem tartott. Portyázó berontásánál imént azt hitte, hogy az elenséggel annak földjén végezhet. Innen késületlensége, midőn Henrik, ki előzőleg más harcztereken is szerzett babért, a német hagyományok ellenére, egyenesen az országra tört.

Aba az első balsikerek után az alkudozás terére lépett. — Területi veszteség és személyes megalázkodás árán szerzett békét. Valószínű, hogy Péter pártja, ha nem is tüntetőleg, titkon örült Henrik sikerein s hogy a nemzetségfői hatalmukat visszakívánó és azért a középponti hatalom segítségére nem-igen siető urakban nem mert eléggé bízni. A vélt kényszerhelyzetben kötött békének kedvezőtlen föltételeiből most mégis épen az urak csináltak tökélet a király ellen s ez a hevesvérű embert megtorlásokra, majd arra ragadta, hogy szakítson azon politikával, mely őt trónra emelte.

Eddigi szerencsétlenségét jobbadán az urak szétágazó érdekeinek tulajdonítván, azt hitte, az általuk képviselt s a kiméletes szent István által meg nem tört decentralisatióban gyökerezik a baj s azért velők szemben a középponti hatalom javára a nép elé felebbezett. Megszüntette a szoros értelemben vett és szent István által először körvonalozott magántulajdont, de csak módosítva állította vissza a törzs- és nemzetségi szervezetet. — Mint egykori nemzetségfő, eléggé ösmerhette a pusztai nép óhajításait s üdvösnek tarthatta a vagydon decentralisatóját, de mégis olykép, hogy magának a népek viszonyait lényegileg érintetlenül hagyván, a sok nemzetséget a király, mint közös nemzetségfő alatt egyesítse. Ebben úgy a nép akarata, mint a király érdeke meglelte a magáét és csak a kijátszott nemzetségfőknek lehetett duzzogniok. Azt hitte, még mindig történeti alapon áll ez esetben, míg szent István az egyéni tulajdon fogalmának meghatározásakor a nemzeti felfogást támadta meg. Istvánnak meggyőznie, neki csak emlékeztetnie kellett Két különböző alapon jogosult definitio küzdött egymással; oly nagy bűn volt-e a régibb elmélethez csatlakozni? Nem egyszerű ötletből tette, a mit tett. Szent István alkotmánya ugyan — *chronológiailag* — negyvenéves múlt; de még épen nem ment át a nemzet vérebe; István szabályozta s nem törölte el egyszersmind a törzsszerkezetet. Mint a reformoknál egyáltalán, most is sokan kívánczozhattak a régi birtokviszonyok után. Ezeknek álmát Aba valóította meg. Tettét, modern nyelven, államcsínynak nevezhetnők. Monarchiája a mellett keresztény maradt.

A hatalom decentralisatóját így egy közvetítőnek szánt, de kiméletlen és tapintatlan intézkedéssel egyszerre megszüntetvén, tanácsadóit

Aba kegyességét kétségbe vonta volna. E tárgyban többé-kevésbé minden tudósunk Horváth Mihálylyal tart, aki szerint: kereszt nevéhez, Samuelhez a nép, vele éreztetett kegyes voltáért, Aba- vagy apa- melléknevet kapcsolt, mely oly annyira

ezenkívül közvetlenül a nép soraiból választotta. A sajtóságos újítás nem folytatható le erőszakos jelenetek nélkül s kétségtelen, hogy Péter híveivel együtt az eleve Abához szító, de az egykori nemzetségfőben most nagyon csalatkozott urak is fenyegetve voltak. Nem kísérthetvén meg nyílt fölkelést, összeesküvést szöttek s így csak igazolták Abát, ki egy részöket agyonverette. — Baj, ha így történt; Aba kétségkívül drasticus példát kívánt adni s a nép szemében teljesen meg akarta törni a szent István-féle új, helyesebben újjáalakított, valamint a régi hatalomkörét föltétlenül visszakövetelő arisztokratia tekintélyét. S a hatás annál nagyobb lett, mert az elébb szelidnek ösmert királyt csak politikai tekintetek változtatták erőszakossá. De a szókimondó szent Gellérttel szemben tanúsított kimélete következetlenségbe ejtheti az őt fékezhetetlen dühről vádoló krónikásokat. — Gellértet, ki nem conspirált, hanem nyíltan, szemtől szembe, férfiasan támadta őt meg, nem bántotta. Szívében talán — mint egykor Géza — nem volt vallásos; de hazájának az európai államokhoz való viszonya következtében — úgy, mint amaz utolsó vezérnek — óhajtania kellett, hogy népe keresztény maradjon. S a pápát sem volt szabad maga ellen ingerlnie. Az egyházi átkot ugyan még sem kerülte el, a püspökök és papok azonban még a ménfői csatában is hívei maradtak. — Mondják, kényszerűségből. Csakhogy akkor, a döntő pillanat hevében, ők is ép oly könnyen dobhatták volna földre zászlajaikat, mint az áruló főurak s nem kellett volna foglyok gyanánt lehorgasztott füllel vonulniok a győztes Henrik hadsoraik közé. Idegenek lévén, lehet, nem voltak a tösgyökeres magyar királynak föltétlen tisztelői. De féltették a magyar keresztény egyháznak gyöngé hajítását; s hogy az ősi törzsszerkezettel az ósvallás is eszébe ne jusson Abának, még politikai ellenvéleményöket is feláldozták. — Volt mitől tartaniok nekik is, de ők nem lettek hazaárulók.

A főurak részben azok lettek, részben pedig közel álltak hozzá, hogy azok legyenek. Az előbbieket átfutottak Henrikhez s ezt nyíltan ösztönözték Péter érdekeinek fölkarolására. Az utóbbiak szintén hívei maradtak Abának. A törzsbirtoklás még éppen nem jelentette a tulajdon hiányát, vagy a communismust. — A nemzetségfők intézménye maga is timokrátián alapult. Visszaállításuk tehát voltaképp csak a birtoklás más alakját elevenítette föl s ha kevesebb külső előnnyel járt is, a szent István gazdasági reformjainak célszerűségéről egészen még meg nem győződött köznemesség annál kevésbé bánta annak bukását, mert most a király lévén a nemzetiségek feje, ez újításban szent István monarchiájának nemzetibb alapra

közönségessé lön, hogy a külföldi évkönyvek és krónikák csakis e mellék-néven ismerik. („Egyetem. magy. Encyclopädia“ I. 50. 1.)

Mi azonban, bár mennyire a malmunkra hajtja is a vizet,

való fektetését láthatta. Aba mégis szerencsétlenül járt, mint történetünkben mindazok, kik a nép javát a nagy birtokok rovására akarták előmozdítani.

Péter érdekében az urak erősen dolgoztak Henriknél, kit Magyarország hűbérállamul való megszerzésén kívül az a vágy is hevitett, hogy a békeföltételek teljesítésének halogatása miatt Abát számoltassa. Szószegőnek bélyegezte őt. A halogatásra Abának kisebb okai közé tartozhatott, hogy a harmadéve a határszéleken ejtett foglyokat a béke értelmében szabadon bocsátva, ekként leg harcziásabb katonái, mint tulajdonosok közt elégtelenséget éleszt. A harc kitörését mint az árulók cselszövényeinek eredményét tüntethette föl s joggal; mert ez nemcsak Henrik és Aba, hanem egyúttal a Nyugat és Kelet, a feudalismus és a szabad törzsszerkezet harcza volt. S ha Abát benn az országban is igazán annyira gyűlöltek, mint a hogy ezt az éles megfigyelésekről nem igen híres egykorú krónikák írják, akkor valóban csak azért gyűlhetett zászlai alá oly „tömerdek sereg,“ mert a vezérekkorabeli intézményekkel megajándékozott nép maga is elvi szempontból ítélte meg a bonyodalmakat. — Abának békekövetsége tehát csak szinkövetség volt; neki már csak azért is szükségese volt e háborúra, hogy a multkori hadjárat szűgyenét feledtasse. Nem járt el őszintén s nyugati értelemben csakugyan nem is volt eléggé lovagias. Pl. Henrik, az alkudozásokat megszakítva, helyet és időt tűzött ki, ahol döntő csatát vívjanak; s Aba, ime, nem hagyta oda előnyös hadállását.

A ménfői csata ismét a terep előnyeit fölhasználni tudó s teljesen a régi magyar harczmodorban támadó vezérnek tanusította Abát. Előnyben is volt addig, míg, az urak el nem árútták s rá nem rontottak. Ez még szűgyenletesebb, mint a Thermopyláknál a hétszáz thébei árulása; azok legalább testvérgyilkolás nélkül szöktek át az ellenséghez. — Aba nem veszté el lélekjelenlétét. — Rendezni kezdte hadsoraít; de még a hívek is megfutottak, mert nem tudták, mi sors érte királyukat. Aba keresztűlvágta magát s elmenekült.

Henriknek utóbb Regensburgban nagy oka volt darócban, mezitláb járni-búcsút. Ezt a győzelmet ajándékba kapta. A bujdosó királyt utólérte az urak bosszúja, de nem hagyta el a nép szeretete. — Mikor Péter elűzetése után holttestét újra fölásták, hogy királyhoz illően temessék el: „szemfödelét épen és sebhelyeit beforradva találták.“

A nép már igazságot szolgáltatott neki. — A történelem valjon mikor bocsátja meg Abának, hogy ez, mint a közvetítők rendesen, csak a bajt növelte. midőn iót akart?

sem a névtelen állításával nem értünk egyet, sem annak illeten magyarázatával.

Béla király névtelen jegyzője itt is, miként dr. Kerékgyártó mondaná: saját kora világításában látta a múltat s ha ő, a mint venni szokás, azt akarja értetni, hogy Samu királynak a másik, vagyis az Aba-neve tulajdonsági ugynevezett *ragadvány-név*, — tévedett, miután ez neki tulajdon-neve, úgy szólván *pogány neve* vala.

Vagyis nem arra szolgált rá, hogy az *Aba*-nevet kapja, hanem hogy azt a későbbi Samu keresztény neve ellenére is megtartsa.

Pénzein „Samuhel rex“ körirata olvasható. És ő kétségen kívül Samu királynak hívatta, és írta magát, és nem rajta mult, hogy ennek daczára *Aba* maradt ő barát és ellenség előtt — főképen önnön népe között.

Egészen más szempont alá esik azonban az *Aba* = *apa* névértelmezés, ha (a mint úgy is fogott lenni) Anonymus azt a nép ajkáról leste el. Ez esetben ugyanis a hagyomány szólal meg benne, mely másfél századnak utána kivetközteté ugyan a király nevét a születés fehér pólyáiból, de csupán azért, hogy helyette a kegyelet biborába takarja.

És ha Béla király névtelen íródeákjánál a hagyomány szólalt meg: akkor e rövid jellemzés egymaga fele czáfolata az ellene emelt összes vádaknak, mert miként Schwartz mondja, „e dicsérete nem vág össze a fönhéjázás, kegyetlenség, igazságtalanság és esküszegés vádjával, miket a krónikairók kennek rá¹“; akkor ő korának Mátyás királya, kinek halálát tudvalevőleg ma is az igazság halálának veszi a nép-emlékezet.

De, ha nem a néptől vette volna is Anonymus az *Aba* = *apa*-értelmezést, még abban az esetben is — ámbár a hagyománynak nem annyi közvetlenségével — hiteles védője maradna ő Aba Samu jobbik történeti hirnevének.

¹ Samvel Rex Hungariae, qui vulgo Aba audit (a *Godofredo Schwarz. Lemgoviae. 1761. 52.*)

Ő a honfoglalás egervideki epizódjait írta meg nagyobb és helyszíni utánnézésre valló részletességgel. Ez okból fölvetett már azon kérdés is, hogy a királyi notarius egyszersmind egri pap és prépost volt.

Névtelenről tehát annyival inkább föltehető, hogy a Mátrában és Sáron is megfordulván, meritett a hely színén a néphagyomány forrásából s Aba felül való jómeggyőződése igen erős lehetett: miután mintegy mesterségesen készíti elő az alkalmat, hogy őt mint *népkirályt* szóba hozhassa.

A sári hagyomány, amely pedig nyolczszáz év óta mily sokat felejtett! még ma is érdekes vonásokban jellemzi Abát, mint gyöngéden szerető családapát, mint Mátyás-szellemű királyt, a ki járt-kelt ország dolgát látni és véletlen halála is ily körülmények között esett meg.¹

¹ Az öreg saári Fülöp Márton, midőn hallotta, hogy a pincebéli aranybetűs diákirás azt mondja, hogy az ő Aba királyuk egy kegyetlen szívű zsarnok volt, hitetlenül rázta a fejét és méltatlankodva felelé: „hogyan mondhatja azt az írás? — hiszen Aba király jó ember volt.”

Hogy a hagyomány ere még buzog Sáron, s a népmonda nem csupán a nép között való forgolódását és halála körülményeit ismeri s beszéli, hanem foglalkozik családi körülményeivel is: eléggé bizonyítja a Veresmart, Sárral határos község nevééről szóló népmonda, mely semmiképen sem válik be ugyan történeti adatnak s nem is egyéb torzképnl, de abban bizonyosság, hogy a nép még mindig foglalkozik a Mátra nevelte király személyével.

VERESMART.

— Saári népmonda. —

Aba Sámuel király egy vigan eltöltött éj után mély álomban pihent még saári királyi palotájában, mi a mostani bolt-tetőn (domb a község közepén) büszkén emelkedett, midőn hű szolgája azon ijesztő hírrel rohant be, hogy egyetlen leánya, a szép király-kisasszony eltűnt az éjjel s a rablás, dulakodás nyomai mutatkoznak szobájában. Rőgtön talpra ugrott a király, de nem csak ő, hanem az egész udvari személyzet, cselédség s szerte a hegyekben, a sík alföldön, Budáig, Egerig tüvé tettek mindent, nyomozták, keresték a kedves, ragyogó király-kisasszonyt, de egyik csapat a másik után minden nyom, a legcsekélyebb eredmény nélkül tért vissza.

És Anonymussal egyetért és őt kiegészíti Kézai, a ki szerint a népkegyelet Abát dicsőültnek ünnepli, sirját szentségi fénykörrel veszi körül s orgyilkos-kéz okozta halálát vértanúságnak tekinti vala.

Mindez a következő krónikás sorokban vagyon inkább érintve, mint elmondva:

„Néhány esztendő múlva, midőn testét a sírból kiásták, szemfüdelét és öltözetét *rothadatlan állapotban és sebhelyeit begyógyulva* találták és eltemették aztán testét tulajdon monostorában.“

Tudva levő dolog Aba király erőszakos halála és elásatása a gyilkosság színhelyén, majd Péter halála és a belzavarok megcsendése után testének ünnepélyes fölvétele és átszállítása Sárra.

Itt mindenek előtt az a kérdés, hogy mennyi időt értsünk

A király vigasztalhatlan lett, személyzetének nagy részét elcsapta, az öröket a legsötétebb börtönökbe záratta, s a saári fehér barátok egész napokon a templomban imádkoztak, de a király-kisasszony azért nem került elő.

Hetek teltek el minden hír nélkül s elérkezett karácson is. A nép együtt búsult a királylyal, de azon esztendőben nagyon jó bor termett, hát karácson éjjelén azért mégis sokan mentek zavaros fővel a benevölgyi vörösbarátok éjjeli miséjére. Vége lett az ajtatosságnak, kivonultak a hivek, kioltották a gyertyákat. De egy ember, kit a buzgóság meg a bor elnyomott, bent rekedt. A mint felébred, az örökmécs halvány fényénél körülnézve rémülve látja, hogy egymaga van. Elejente elfogta torkát az ijedség, de később mégis magához tért és épen lármát akart ütni, midőn megnyílik a sekrestye ajtó s két vörösbarát lép a templomba, egyiknek kezében kancsó, másikéban étel. Emberünk sebtében lebukott a pad alá s onnan leste a történendőket. A két barát alig, hogy szétnézett, meggyújtott egy gyertyát a mécsen s a kriptá lejáráthoz ment. Fölemeltek a záró követ, s a lépcsőn eltűntek. Emberünk is oda lopózott, hát Uramfia! nagy sirást hall a mélységből s a király-kisasszony ezüst hangját, ki oda lent fohászzkodott, hogy: Édes apám, Uram királyom, ha te tudnád, hol van a te lányod! Parasztunk eleget tudott, s mire a barátok feljöttek, már ő ismét bújóhelyén volt. A barátok a követ visszatették s elmentek. Nagyon sokára akart viradni, de szerencsére korán reggel keztek misézni és emberünk nem halt meg a félelemtől. A hogy kinyitották a templomot,

a néhány esztendő alatt, míg teste idegen földön feküdt, mi alatt szemfödele és ruhái nem rothadtak el?

Öt évnél, tehát Endre uralkodásánál korábban alig lehet föltételeznünk Aba Samu második, t. i. sári temetését és a csodálatos jelenségek napfényre jutását.

A hagyomány e krónika-részletben bizonyára rendkívülit, csodaszerűt akar mondani. Nem kevesebb, mint egy Aba-legenda töredékével vagy on itt dolgozunk, mely elül a történetírók egész legiója agyon-hallgatással vagy merő tagadással tér ki.

Pray nem hiheti, hogy Aba holttestével ilyesmi fogott történni. Egyik-másik írónk megengedni ugyan a különös esetet, hanem annak természetes okát a talaj viszonyokban keresi. A merő tagadás és megengedés között azok ingadoznak, kik azon föltétellel vezetik be az eseményt: „ha igaz.“

kisettenkedett az ajtón és szaladt, a hogy birt. Tizszer is felbukott a rozsz úton (most is olyan rozsz,) de nem állt meg a királyi palotáig. Ott nem akarták beereszteni; de olyan nagyon erősködött, hogy vegyék fejét, ha a király nem ad neki egy zsák aranyat azért a hirért, a mit tud, hogy felköltötték a királyt s elébe bocsátották.

Nem telt bele tíz szempillantás, már a király egy csapat élén vágatott, oldalán emberünkkel Rugott-Saár felé. (A Sár keleti részén levő elkülönült falurész neveztetik „Rugott-Sárnak.“) A királyi kürt szavára berukkoltak rögtön a barátok, mind a negyvennégyen. A király vallatóra fogta őket, hogy adják elő leányát, de nem akartak tudni semmit semmiről. Ekkor bekerítette őket, hogy egy se mehetett ki, ő maga pedig leszállt a lóról s néhányad magával a templomba lépett, emberünk legelől. Fölemelték a követ, s nem telt annyi időbe mint mondom, — a szép királykisasszony ott sirt apja vállán.

Volt a királynak egy német vezére, óriás ember, veres volt maga is, veres a ruhája is. A hogy a király feljött a kriptából, ölében leányával, nem is kérdezte, hogy miért rabolták el a leányt, de indulattal oda kiáltott vezérének: „Mard, Veres, mard“! Az azután kétélű pallósával olyan pusztitást vitt végbe a barátok közt, hogy került-fordult, alig maradt élő köztük. Csak egynek, a legöregebbnek kegyelmeztek, aki aztán János-hidára ment lakni. — A király aztán elvette a község régi nevét, Veres-martnak nevezte el, a klastromba meg másforma barátokat hozatott. (Beküldötte Hanák Kolos, sári birtokos.)

Szerény meggyőződésünk szerint egészen más a helyes történetírói álláspont ezen legendaszerű elbeszéléssel szemben.

Itt ugyanis annak észrevevése a fődolog, hogy a fiatal magyar kereszténység vallásának hősvé avatja Abát; hogy ezen, különben nagy véletlen fönmaradt hagyományban a hála ünnepel és az ősi népragaszkodás ül diadalt keresztény kiadásban.

Első sorban tehát nem is az itt a kérdés, ha valóban megtörtént dologgal, avagy csupán tiszteletre méltó hiedelemmel vagyon-e dolgunk; — hanem az, hogy nemzetének kegyelete mely okból önt a harmadik király halálos sebeire behegesztő balzsamot és ad neki helyet új vallása vértanúi között?..

A sirok iránt egy bukott hőssel szemben nyilvánuló pietas mindig nemesen önzetlen, s arra könnyet hullatni csak a veszteségén kesergő ragaszkodás tudhat.

És ha a halál az élet *próbaköve*: Aba sirjának kegyeletes körülrajongása nagyobb jelentőségű, mint első tekintetre látszik.

Rosz fejedelmet nép nem szeretett még soha! A megszökött Péter eleven példájából (mi a leggyakorlatibb néptanító) jól megtanúlhatta a nép: milyen tulajdonságokért lehet megszeretni királyt. E népitélet kikiáltja: Aba nem Péter! (tehát nem orgyilkos, nem esküszegő, nem kicsapongó, nem lesz gyáva szökevény, nem országáruló!). Népe szívét hódította meg; ez pedig a legnagyobb fejedelmi diadal.

S mint hű szeretők, együtt maradt Aba és a nép a sirig; nem! — még a síron túl is szerették egymást. Nem királyi mausoleumba tették Abát, melyet a jövő viharok földulhattak: szívébe temette el őt a magyar nép, mely törhetetlen. Ráborúl sirjára, zokogva siratja el jó apját, s hogy fájdalmát enyhítse, dicsőültnek hiszi, s az elvesztett földi helyett az égi koronának bűbajos jelvényeivel szereti sirját felkoszorúzni, mondja egyik író-társam.¹

¹ Türk Frigyes.

— És a könyvek eme sugártörésében, a csodaszerűség e dicskörében, lehet, hogy Aba képe a valónál eszményibbé válik; azonban ha hű vonásaira akarunk szert tenni, azokat mégis innen kell kölcsönöznünk és nem a történetírás képtárából.

Jó Szabó Károlyunk találóan mondja a Kézai-fordításhoz adott glossái egyikében: A hagyomány, melyet krónikánk Aba király öltönyeinek rothadatlan maradtáról, sebhelyeinek beforradtáról említ, bizonyosága, *hogy a magyar nép mily kegyelettel ragaszkodott Abához s mennyire fájálta halálát.*

Ha a nép közérzülete nagyot csak nagyról tarthat vagy tehet föl; ha az ősi, romlatlan erkölcsi érzést az egykoruaktól nem akarjuk elvitatni, a következtetést is állanunk kell: *hogy a hagyomány Abája más volt, mint a történetírás Aba Samuja.*

A kettő merő ellentétben áll egymással. Az egyik *szentnek* tartja őt, a másik *ördögnek* festi. Melyiknek adjunk igazat?

Ha ő sem szent nem volt, sem ördöggé nem aljasult, akkor egy harmadik, a közép út vezet az igazsághoz, *hogy: ő ősi erényekben és nemzeti hibákban egyaránt osztályrészese, jó magyar ember volt; de semmiesetre sem gazladéka nemzetének.*

És ezen utat kívánja irányul venni a jelen régészet-történelmi tanulmány is.

III.

Az ősök és a király-unoka.

Az incselkedés dévajkodó szellemének, hogy koronát kínáló kezeivel Abát elérje, nem kellett a föld poráig leereszkednie. Trónálló főúr volt Samu, a kihez hatalomban és tekintélyben nem volt hozzáfogható a kísértés eme napjaiban, midőn álmaiba a korona és királyi pálcza kezd vala beleszövődni.

És lehet mondani, hogy ezen irigylésre méltó helyzetéhez több, mint fele részben örökségképen jutott hozzá ősei hagyományából.

Családjának legrégebb jelesei Edő és Edömén voltak, a kiknek a honszerző Árpád tanácsában helyök volt és döntő szavuk, és ha a kobzos hegedősök a honfoglalás véres viadalait éneklék, dicsőítődött a *kiewi vajdák* emlékezete is. ¹

És ez nem is lehetett másként, miután a néphit történeti hagyományúl tartá, talán épen ezen *hősi énekek* alapján, hogy atyjok Csaba levén, a világhírű Etelének lennének egyes ivadákai. Mely hagyomány a XIII-ik században még oly élénk volt, hogy jó Kézaink nem átalotta azt krónikájába is fölvenni. ²

¹ „A hét vezér magáról énekeket szerezvén a világi dicsőségért s hírnevök terjedéseért, a nép között énekelteté, hogy maradékaik ezeket hallva szomszédaik és barátaik között büszkén hányjavethessék magukat.” (Képes krónika).

² „A székelyekről és Csaba fiairól: Edőről és Edöménről” szóló czikkben,

A komoly történetírás meg már nem mondákban, hanem tényekben örökíté meg az Árpád korában élt Aba-ősöket.

A tiszteletreméltó Névtelen ugyanis azt beszéli róluk, hogy azon *kozár* (kifejezése szerint: *kun*)¹ fejedelmek közül valók voltak, a kik hazát-kereső őseinkhez Kiewnél szegődtek hozzá és honfoglaláskor Abaúj-Sárosnak és Heves-megyének megszállói s a keleti honvédelem egyik vonalának őrei letének.

És talán egyenesen ezen birtokalakulásnak tudható be, hogy e három megye mint várispánság vagy ősi vármegye is egységes volt és összetartozott, roppant kiterjedése és Borsod közéékelődése daczára is.

És az osztályrészt tekintve, a két kozár vajdának népe sokaságára bátran következtethetünk. Hogy a honalkotás nagy munkájában mily nehéz, hány napszám esett rájuk? — nem vette, sajnos, jegyzékbe a Névtelen.

Nem tudjuk azt sem, hogy kik voltak Edőnek és Edöménnek fiai vagy unokái. Történetírásiilag és szintén a Béla király jegyzőjének keze által följegyezve, csak azon egyetlenegyről van említés, a ki *Pata várát* építvén, alapítója lett Heves vármegyében a hasonló nevű mezővárosnak. Pedig talán egyetlenegy sem élt Aba előtt, kinek emlékköve nem lenne: *első emlékköve Abauj, Sáros és Heves helyneveiben*, főleg a Mátra hegységben, a Hernád és Takta vizek mentén. Ez azonban külön nagy tanulmányt igényelne, melyre ezuttal nem vállalkozhatunk.

Az sem határozható meg egész bizonyossággal, ha a harmadik magyar király az Edő, vagy Edömén unokájának tekintendő-e?

¹ Anonymus azért nevezte őket, miként dr. Kerékgyártó észreveszi, *kunoknak*, holott kozárok voltak, mivel a kun-név a középkorban gyűjtő értelemben is használtatott a magyarral való fajrokonosság jellemzésére. Hogy a Névtelen kunjai alatt e helyütt kozárok lappanganak, aziránt minden kétséget kizárnak a fönmaradt kozár-helynevek és az úgynevezett palócz-szójárás.

Vannak, a kik Edőének ¹, vannak akik Edömén sarjának tartják. ²

Aba Samu szüleiről, születésének évéről és helyéről szó sem lehet. Nevénél korábbi adat nem áll rendelkezésünkre.

Edő unokája kettős nevénél fogva vonja magára a bírálat figyelmét és ígérkezik történeti érdekűnek.

Ismernük immár a Béla jegyzője idevágó névértelmezését: „kit kegyességeért *Abá*-nak neveznek vala“; mely miatt Anonymust Szabó Károly egymaga fogja pörbe, azt *szójátékná* egyébként nem tekintvén. ³

Hogy itt szójátékkal lehet dolgunk, azt az imént magunk is vitattuk; hogy azonban *ne vehessük történelmi valóságnak*: ebben már a Névtelennek fogjuk pártját. Ő tévedhetett a név népies értelmezésében, de nem tévedett a történelmi valóság körül.

Az *Aba*-név azon ős személynévainknak egyike, melyeket a kereszténység lassankint leszorított a használat teréről. Közhasználatú név lévén, Abákkal találkozunk szórványosan még az Anzsuk-korszakában is.

Egykori kelendőségére vallanak az elég számos *Aba*, *Aba-fája*, — *falva*, *Abaháza*, *Abaligete* helynevek.

Ezen személynévezetnek sem ős értelmével, sem esetleges mythologiai értelmezésével még nem vagyunk tisztában, miután az eddigi magyarázatok nem tarthatók kimerítőeknek. ⁴

És e név csecsemős kisdéd korában kapott neve volt Samu királynak, kit a külföldi krónikák is mindig Abának (*Obo*, *Ovo*, *Uban*) neveznek, annak bizonyosságául, hogy használatosabb volt keresztény nevénél.

¹ Kerékgyártó: *Magyarok életrajza* I. 1.; — *Esméreteik téra* I. 2. II.

² A gueresei espercs írja: *Aba Samu* vezért, ki a magyarok első vezéreinek egyikétől t. il. „*Étheo*-tól“ származott, teszik királylyá.

³ *Péter és Aba* 12. I. 10. jegyz.

⁴ *Ipolyi* szerint annyit jelentene, mint *honi* (bizonyosan az *aba*-posztó rémlett előtte) és talán *ajtatós* (Magy. Mythologia 521. I.) *Vámbéri*, a velünk fajrokon turk nyelvből értelmezve, *nagy-apá*-nak mondja.

Az Aba-név királyunknak első neve, vagy mondhatnók, hogy az ősvallás tűzkereszttségében nyert keresztneve.

És ebből nem alaptalanul következtethető, hogy Edő unokája meglelt férfikorában lőn kereszténynyé, hajtotta meg fejét őszinte hódolattal a kereszt előtt s vette föl kereszténynyé avatásakor a *Samu*-nevet.

Hogy ország-világ csak Abának ismeri; hogy a „Samuhel rex“ névaláírása daczára, a külföldnek is csak ezen nevről van tudomása, — eléggé mutatja: hogy hatalmas vajda, népszerű és országos főember volt már, midőn sz. István rábeszélésére keresztény és Samu lett. Azonban, ámbár régi nevről lemondott, a gyakorlati élet a korábbi megszokott mellett a keresztény Samu nevet használaton kívül hagyta és maradt továbbra is Abá-nak.

Ha azonban az ő Aba-neve megmaradt, és a nép személyét és emlékét állandóan e nevezethez kötötte is: ő nem maradt meg a régi Abának. Belátta ugyanis, hogy a kereszténység az egyetlen mentő abban, hogy a magyar előbb-utóbb a hunavarok sorsára ne jusson. Horváth Mihály éles ítéllettel mondja, hogy: azon vajdák és törzsfejek közé tartozott, kik sz. Istvánnak a nemzet vallási és társadalmi átalakítására vonatkozó nagyszerű reformjait támogatták.¹

A királyt rávette, hogy az ő kozár népe számára püspökséget alapítson vajda-birtokainak közepette, mi 1009. táján valósult is az egeri püspökség által, és sejtethetőleg a beéli nemzetség támadásának leveretése s eger-völgyi birtokaiknak elkobzása után is egyszersmind.

Az egeri nagy anyaegyház támogatására a saári monostort alapította s része fogott benne lenni, hogy közel egyidejűleg Kaáchon az *Eörs nemzetség*, Hévvizen (Tapolczán) a *Bors-Miskolczok* emeltek szerzetes egyházakat.

Csak Beélkő alatt Egertől éjszaknak, az áttörhetetlen szikla-rhingek ótalma alatt maradt még eloltatlan az ősvallás

¹ Aba S. (Egyetem. magy. Encyclopädia I. 50. 1.).

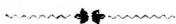
szent tüze s tömörült össze az újításokkal meg nem barátkozott vidéki elégtelenség.

S mintha a Beélek s a Tiszán túli Tomaj-Abák megfélekezésében is része lenne Aba Samunak. Különben a mennyire bizonyos, hogy a borsodi Bükkben az „*Aba-Soma*“ hegynév reá vonatkozik: úgy bizonytalan, hogy ekkor vagy később ütött-e itt hadiszállást?¹

Szóval egészen azon az úton indult ő, hogy ha az Aba nevet meg kellett tartania, azt is kereszténynyé tegye. És Anonymus értelmezése szerint tette is.

A borsodi helynév tanúskodása szerint tehát teljes nevén *Aba Somá*-nak (és nem Samunak) nevezték volt őt kortársai.

¹ Cserépfalu határában; e helynévre dr. Bartalos Gyula barátom hívta föl figyelmemet.

IV.

Aba vajda.

Qsjellegű vajda-várakkal tele vannak hevesi és borsodi bérczetőink, melyeket őstörténelmünk tekintetében a maguk védőrendszerének nagyszerűsége, alkotmányuk czélszerűsége és sokoldalúsága és ottfelejtett emlékeik egész történelmi könyvtárrá avatnak.

Az ős pátriarchalis korszakot a Mátrában, Aba Samu zárja be.

Aba, mint vajda, nagy földnek, nagy népnek fogott parancsosztója lenni, miután a Névtelen szerint: „És . . . Takta mellett s a Hegyalján Árpád fejedelem különböző helyeken sok földet ada lakosaival együtt Edőnek és Edöménnek, mely földet maradékaik Isten kegyelmének segélyével mind mostanig birniok érdemlették.“¹

És másutt: „Akkor Árpád vezér a Máttra erdejében nagy földet adott Edőnek és Edöménnek, a hol aztán unokájok várat építtete.“²

Nyoma van a nemzetség tiszavidéki birtoklásának is.³

¹ Béla király névt. jegyzője, 17. fej.

² U. o. a 32. fejez.

³ „... inde transit ultra Ticiam versus meridiem meta ecclesie Agriensis in quemdam locum et jungitur possessioni monasterii Saar, *Wecheg* vocate et nobilium de genere Aba etc.“ Az egri egyház részére, 1261-ben, IV.

Nagy annak született tehát Aba, a fejedelmi Edő késő unokája; mert habár meg kell engednünk, hogy korszakában már a család főágazatai szerint a nagy birtoktest külön alvajdaságokra oszolt is: de minden arra mutat, hogy az ő szerkezetnél fogva, még sz. István nagyfejedelemsége korában a kettős nemzetség „öregje“, tehát hadban *hadnagya*, békében *gyulája* és *birája* Aba volt, mint időszerinti törzsfőnök.

És Aba nem volt tehetségtelen, hogy öröklött tekintélyét népe között és az országnagyok tanácsában föntartsa. Erre mutat atyafisága az Árpádházzal és a két király alatt viselt nádorispánsága, majd meg királylyá lett kikiáltatása is.

Hasonló vagy nagyobb terjedelmű birtokokkal azonban a honfoglalás hőseinek nem egy ivadéka dicsekedhetett, kiknek mindnyájának hogy föléje kerekedett, — személyes kiválóságának kell betudnunk. És csakugyan, Abát minden tehetség nélkül valónak csak az elfogultság állithatja, s alig ismeri az fajunk jellemvonásait, a ki kegyetlenségig menő nyerseségnél és hajlíthatatlan konokságnál egyéb lelkierőt nem talál benne.

Őseinek istene véres emberi áldozatban nem gyönyörködött, tehát tőle kegyetlenséget sem tanulhatott. De keresztény és király korában sem lehetett rosszabb, mint a milyen pogány korában volt s talán amit neki kegyetlenségképen vetnek szemére sem volt más, mint a harag rövid idejű tombolása...

Mikor szűnt meg apái „öreg Istenének“, a természet „Nagyasszonyának“ és „tündérleányainak“ áldozni; mikor oltotta ki a solymosi „Asztagtetőn“ a mátrai kozárok szent tűzét; mikor némította el a víziszellemek dicséretét, mely hymnusok még a „kerek tenger“¹ emlékezetével valónak teljeseek? Mikor faragtatta a Mátra ős erdejében az első kereszt-

Béla által kiadott másod-alapító levél. V. ö. Fejér: *Codex Dipl.* IV. köt. 3. füz. 38. l., *Katonánál* Hist. crit. 6. k. 335—9. ll. — Hunfalvy Pál téved, midőn azt Pestvármegyében keresi és *Versey*-ben Aszód mellett véli föltalálni (Der Nationale Kampf 39. l.), holott az, *Foltin* szerint, *Tisza-Nána* táján feküdt (Adatok, II. 152. l.).

¹ A kaspi tó vagy mesebeli „operenciás tenger.“

tet; más szavakkal: mikor keresztelkedett meg, hogy fölvegye eddigi nevéhez a *Samu*-nevet? — bajos dolog lenne eldönteni.

A történettudósok talán nem fognak botlásról vádolni, ha szoros viszonyt keresünk és vélünk találhatni kereszténysége és házassága között.

Felesége Géza nagyfejedelem leánya, sz. István testvérhuga volt, kit Saroltának szokás nevezni természetesen inkább hagyományos valószínűséggel, mint történeti bizonyossággal.

És a Mátra és Hegyalja vajdájának ezen beleházasodása a fejedelmi családba talán nagyobb fontosságú esemény volt Aba életében, mint a mennyire eddig hajlandók voltunk becsülni.

Ezen házassága egymagában egész élet — és jellemrajza Abának. Nem lehet őt sem tehetségtelen fajankónak, sem elzülésnek indúlt kiforratlan jellemnek tartanunk, kinek becsületességére az Árpádok házának oly drága gyémántja bizatott, mint a szép, ifju fejedelemasszony.

Avagy Samu királyt talán épen neje tette aljassá? — Sarolta nagyszonyt úgy szokás feltüntetni, mint a feleség és anyák mintaképét. Férjének, kit több gyermekkel, a ma is fönlevő Aba-nemzetség őseivel ajándékozott meg, — jó és balsorsában hiven osztozó élettársa vala. Mikor a ménfői csatára indúlt a király, hű neje őt egész Győrig követte, a hol állítólag el is fogatott s lefejeztetett.

Egészen közönbös dolog tudnunk, ha Aba házassága előtt pogány volt-e? ahhoz képest: hogy Saroltával való összekelése után keresztény lett.

Lehet, hogy a szerelem ismertette és kedveltette meg vele a szeretet Istenét; lehet hogy Aba a villámot már régen nem tekinté a magyarok öreg Istene „tüzes nyilainak“ és Saroltának férje mellett nem kellett hittérítő teendőt végezni; — bármiként történt is a dolog, Sarolta czáfolat Engel ellenében, ki azon állításban tetszeleg magának, hogy: Aba a kereszténységről a külső látszat daczára csak felületes fogalommal bírt, gyakorlatilag pedig még kevésbbé látszik, hogy vérebe át ment volna.¹

¹ Geschichte des Ung. Reichs I. 140. l.

Aba a Sarolta szép kezének megnyerésében előlétele nemes-ségéről hiteles erkölcsi bizonyítványt nyújt át a történet-írásnak.

Ő e szép frigy által boldog jövőt jósolhatott magának s nem vette észre, hogy e lépése által a tragoedia felé terelte életútját.

Aba vajda, miért hagytad el homályban ködlő őserdőidet a fejedelmi udvar kedvéért? A természetben nincsen ugrás és az erkölcsi világ is megtorolja azt.

Azok kedvéért, kiket az Aba- emlékek érdekelnek, föl kell vetnünk a kérdést: hol lakott Aba vajda?..

Pata vitéz, aki vajdánknek egyetlen, nevén ismert őse és talán nagyatyja volt, a Mátrában emeltet magának várat. Úgy látszik, favár volt, melynek fölállíttatása azt sejteti velünk, hogy a Mátra vajdája zordonnak és nagyon félreesőnek tartotta a meglevő s rhingekkel vagy gyűrű-erődítésekkel kapcsolatos ősvárakat, melyeknek fejedelme e tájakon az óriási erő-megfeszítésre valló „Óvár“ vala.¹

Aba osztozott őseinek várépítő szenvedélyében és különben is annál kevésbbé zárkozhaték el a mátrai Óvár mélység ölelte borzasztó sziklaszigetén, mivel tett-ereje és a fejedelmi udvarral való összeköttetése folytán mindenre hivatottabb volt, mint arra, hogy a vad magányosságban bérceinek saskeselyűit utánozza.

Ő a Hernád kies partján emelt várat, mely ellentétben akár a mátrai, akár az abaúji Óvárral, *új-várnak* kezdett neveztetni.²

¹ A hasznosi határban, I. Fényes El.: Magyarorsz. geographiai szótára. II. 94. 1.

² „Ez esenáltata Göncezen felül a Harnád mentébe egy földvárat, kiről mind e napiglan az ottan való vármegyét Aba-Újvár megyének híják“ (*Szé-kely István* 1558. évből való magyar krónikájában és szó szerinti átírásban *Petheő Gergelynél: Rövid m. krónika.*)

Aba ezen új várát, úgy látszik, hogy még sz. István váltotta megfelelő kárpótlás mellett magához, midőn a törzsrendszert: a maga körében független vajdaságokat megszüntetendő, az országnak honvéd-területekre, vagyis várispánságokra való fölosztását illetőleg talán itt tévé az első kísérletet.

Aba vajda ott volt tehát az előkori nagy „Újvár megyének“ (a mai Abaúj, Sáros és Heves vármegyék anyjának) születésénél, sőt a maga várában ő adott az újszülöttnak hajlékot, tűzhelyet és biztos otthont.

Ő társalkotója lön *Újvár*-megyének, melynek székhelye, központja az ő vára lett.

És a hálás Abaújnak ma is Aba-czimer a jelvénye.

A királyi sógor nádorispánját, úgy látszik, a Tisza mellékén, Fegyvernek táján kártalanítá.¹

Mint keresztény s talán egyszersmind mint nádorispán Saárott családi monostort állíttatván, mely életében ájtatoskodása, azután új hite szerint föltámadásra váró porainak pihenő helye legyen: méltán következtethetjük, hogy az újvári csere után ismét a Mátrában ütötte föl lakó sátorát. Hogy hol? — erre nézve a saári monostor ad némi tájékoztatást annyiból, hogy lakó várát is a szomszédságban kell keresnünk.

És ehhez képest Abának nádorkori vára *Markazon*, vagy még leghamarább a *Benén* fogott lenni.²

¹ V. ö. a 30. lap ³ jegyzetét. És Fegyvernek tájékára vonatkozólag: „Quescii (? Kürü) Abae regis (Katona I. 647–8. ll. „*Közen Abae regis*“ a pécsváradai alapítv. levél függelékeiben, a Mon. Vaticanában. IX. Bonifaz oklevelei közt.)

² A sári hagyomány szerint a faluban a *Bolt*-nak nevezett pince-tetőn állott a király residenceziája. Itt lakott a király a gyöngyösi (farkasmáli) tündészin és solymosi fejezveres kőből épített várkastélyában. És körülötte is mind a király bír odalma volt. Volt neki itt egyháza, kertje, pinczéje és halastava. Abának ezen *bolt*-tetői residenceziája földalatti alaguttal volt összekötve a *Pétermány*-nyal, a hol a monostor állott (ugymond Csollány Imréné, a Sáron híres Szécsy István könyves dédunokája.).

Sok a valószínűség tehát abban, hogy hősünk még törzsfőnök korában lett keresztény és vette föl a *Samu*-nevet.

Mint vajdától sok megnyugvással válhatunk meg, miután láttuk, hogy annak előnyeiről a közjóért, lázadás nélkül mondott le. Tomaj-Aba (Tonuzaba) a Tiszánál és mások másutt az ősz vallás és ősi szabadság örve alatt kaptak fegyverre: míg ő királyi sógora oldala mellől nem tágitott akkor sem, mikor az erdélyi vérszerint való atyafiak is föltámadtak ellene.

És ha valamiben hibázott, ez — házassága volt, mely őt történeti személyllyé avatta s szédítő magasságnak vitte.

Láttuk, hogy részes társ vala az új rendszer szellemében alakult ósvármegyék egyikének felállításában: lássuk immár, hogy nála a Samu-név is oly találó volt, a milyennek főnnebb **Aba-nevét** vitattuk.

V.

Aba Samu nádorispán.

bának keresztény neve, miként láttuk, Samu lett. A Sámuel-név próféta viselőjét dicsérik a szent lapok, mint a választott népnek *igazságos biráját*.

A mi Samunknak is osztályrészül jutott, hogy nemzetének birája legyen. Az volt mint nádorispán.

Vajjon nem ő volt-e nemzetének bizodalmból az utolsó „kádár“, vagy „nemzetbiró“; vajjon általában a nádorispáni intézmény folytatása volt-e az ős kádár-tisztnek, vagy ennek teljes megszüntetésével egyszerűen külföldi formába öntött *palota-nagyi tisztség* (comes palatii) volt-e elüljárójában nálunk is a nádorispánság, — miként dr. Pauler Gyula hiszi ¹ — kevés tekintélyvel és korlátolt hatáskörrel: egészen másodrangú kérdés azon körülményhez képest, hogy Aba Samu sz. Istvánnak volt bizodalmas embere és állítólag 1023-tól fogva nádorispánja. ²

Sz. István, ki a hitben ingadozó öcsceit nem habozott gátolni abban, hogy közvetlen utódai legyenek; ki az erdélyi Gyulákat sötét börtönben bünhesztette, Koppányt még ivadéki-ban is megróttá, Tomaj-abát pedig az ősvallás vértanújává lenni kényszerítette: ³ nincsen kétség benne, hogy Aba Samu-

¹ „Szent-István és alkotmánya“ (Századok 1879. évf. 101. l.)

² Frankl (Fraknoi) Vilmos: *A nádori és országbirói hivatal*, 43. és 155. ll.

³ Dr. Pauler Gyula nem hiszi, hogy Tomaj-aba *eleventen* („vivus“) temettetett el. Ez, ugymond, még ama barbár századokban is a ritkább esetek

ban is a hű barátot és buzgó keresztényt becsülte és kegyelte a sógor fölött.

Akik Gellértet Aba király ellenségének nézik és a sz. püspök kárhoztató és talán mesterségesen is kiélesített szemrehányásában Aba jellemvonásait gondolják letéteményezettnek, — első nagy királyunknak vele való és sok oldalú összeköttetéseiben sok meggondolni valót találhatnak.

Szent István barátságára bizton ráépíthetjük azon vélekedést, hogy a nádorispánból lett király tévedhetett ugyan, de erkölcsi szörnnyeteggé nem aljasodhatott.

Mondják, hogy Aba Samu 1023-tól mindvégig nádorispánja volt a szent királynak, és a „szent jobbnak“, ha fáradt, kiségitője. És ki fogja állítani, hogy másfél évtizedet minden tapasztalás és tanulság nélkül tudott volna eltölteni oldala mellett?

Ha Aba mint nádor volt jelen szent István halálos ágyánál és vett tőle végső búcsút, akkor hathatós része fogott lenni a három évi nemzeti gyászolás elrendelésében is, melynek krónikai leírását ma sem lehet meghatottság nélkül olvasni:

„Magyarország kobza azonnal siralomra változa, az egész ország népe nagy kesergéssel siratá oly igen szent királyát s ifjaik és szüzeik gyászba öltözve, három esztendeig nem kelének tánczra.“

Ha igaz, Samu nádorispánja volt végesvégig (1038—1041) Péter királynak is. Annyi bizonyos, hogy Péter elüzetésekor ő volt a *palota-ispán*.

Mi nem bocsátkoznánk czáfolatába azon föltevésnek, hogy Aba a dolgok nagy változását látván, megvált állásától és idő teltével akkor hívta őt vissza az olasz Orseolo *Péter*, midőn

közé tartozott, mi ha megtörténik, azt a névtelen jegyző egy kissé bővebben beszéli el. Ő a „vitus“-t Tomaj-Aba feleségének tartja, bárha kis betűvel van írva, mi a középkorban gyakran megtörténik a tulajdon neveken. (Századok 1879. évf. 14. I.). Mire megjegyezzük, hogy ha nem *Ave*, akkor erőszakos hallálal kivégeztetve temették el Tomaj-Aba és felesége; mert különben meg annak nincsen értelme, hogy Névtelen jegyző makaesságukat és az abádi rév mellett való sírjokat kapcsolatosan említi.

az elégedetlenség vészes fellegeit már ijesztően látta a feje fölött összegomolyodni s kíváncsatos vala egy villámhárító.

Különben Samu Péternek akár egész uralkodása alatt megmaradhatott minden baj nélkül méltóságában. Ő mint nádorispán külső országbiró vala, nem úgy mint az udvarbiró, ki a királyi háztartásnak belső személye volt. Neki inkább az állott tisztében, hogy az ország különböző részein: a Dunán innen vagy a Tiszán túl lászon törvényt. És ha útjából viszszaért Fehérvárra dolgával beszámolni, hallhatta ugyan a királyi udvar féktelenségeit; ¹ hanem talán sokaig e hallomások a közeli szemlélődés szörnyűségével nem rohanták meg a nádor lelkét, miután talán családja tartózkodási helye még a Mátrában vala és a királyi székhely táján csak vendégül mutatkozott időnként.

Egészen azonban Abát a kimentés czimén nem lehet arról gyanusítani, hogy az ország belállapotáról tájékozott nem lett volna. Sőt amint talán ő adta Gizella (a sz. István özvegye és nem Péter anyja) szájába az intő igéket, hogy Péter király a harczias nép indulatát vakmerően ne ingerelje: tudja meg, hogy királyságának biztonságát nem testőreinek száma, hanem népének hűsége és ragaszkodása adják meg; a nemzetnek szokását ne törekedjék kivetkeztetni, sőt ha a jövevény bevándorlott elemnek állandó otthont akar biztosítani, az idegen szokásból mentől kevesebbet tartson érvényben; hogy ha udvarának szolgálatában az idegeneket nélkülözni nem akarja vagy nem tudja, egyenlő számmal legyenek magyarok is és azokat az ország ügyeinek tárgyalásánál alkalmazza: ² — úgy maga is figyelmeztette reá a fiatal rokont és királyt. Azonban amennyire sikeretlennek látta figyelmeztetését és okát találta a félrevonulásnak, annyi ok ösztönözhetette őt a visszamaradásra is.

¹ „De szerfölött kiesapongó is vala s udvaronczaí féktelen bujaságukat csúfisan üzve, a magyarok nejeit és leányait, ahol csak Péter járt és kelt, erőszakosan megfertőztetik vala.“ Kézai Szabó-Károly fordításában, 61. l.

² Bartal: *Commentarii ad historiam status Jurisque publicae*, II. 7. l. 5. jegyzet.

Ő egyik örököse volt szent István hagyományának, halotta utólsó intelmét és imádságát. Ő tehát nem válhatott meg tekintélyes állásától a nélkül, hogy a szent Istvánféle eszmét: kibékíteni az új vallást a magyar szellemmel, a legkétségesebb jövőnek ki ne tegye.

Mig ő nádor maradt, a püspököknek kellett föllépni a Péter letételére; ha ő visszavonúl, talán azonnal a kereszténység üldözés czimén emeli föl fejét az elégedetlenség pusztító szörnyetege.

Különben mind a két király alatt egyenlően nehéz volt a nádorispánsági méltóság viselése.

A nép úgy vallásilag, mint politikailag új irányba tereltetvén, az igazság szolgáltatás útját törnie kellett.

Az ország legválságosabb korszakába esik biráskodása, midőn a nemzet pogány megszűnt lenni és még kereszténynyé nem alakult át; midőn a törzsfők az ő biráskodását ősi jogaikba való avatkozás czimén gyűlöletes újításnak tartották.

Jellemző azonban, hogy a népszerűtet legszebb babérait ekkor aratta. És reá nézve ez volt a kormányzás mesterségének gyakorlati iskolája is.

Ő, a ki a maga igazságérzetével kiemelkedik korának minden koronás fejedelmei fölött, meghaladja századát századokkal, — megnyerte szent István szigorúnak tartott törvényei daczára a nép ragaszkodását és mikor trónra jutott (mi kevés királynak adatott), már ismerte a népet.

Sok halmot, hol törvénytevő sátora föl volt húzva, maig *Aba-halomnak* nevez a nép. *Abasírja*, *Aba útja*, — *lígete*, — *fája* tájékát jobbára ma is tudjuk.

VI.

Aba nádor trónrajutása.

Pauler Gyula akadémikusunkkal szólva „Szent-Istvánnak igen is lehettek okai, kivált más, alkalmasabb rokon hiányában az ifju Orseolo Pétert választani utódjának, azon nővérének fiát, kinek szépségét és jóságát még negyedfél század múlva is emlegeték Velenczében; egy vitéz és bölcs családnak ivadékát, egy szentnek kis unokáját, kinek tehetségei nyilvánvalók lehettek, míg rossz hajlamai és hibái még szunyadtak vagy lappangtak“.¹

Ha a krónikáknak igazuk van, a trónon ezen szunyadozó hibák a királynak nem nevelt ifjuban nagyon is föltámadtak; miután alig képzelhető erősebb ellentét, mint amely a szent király és Orseolo Péter udvartartása között létezett.

A béke és tanács komoly férfiai, a nemzet vénei környezék a szent öreget: emezt a tudósok helyett ledér ifjak, kaland-áhitó udvaroncok, majdnem mind külföldiek.

Az első sz. király kegyes áhitata egyházzá avatta a királyi lakot, a mindenre bátor utód rabló várrá változtatta azt. A személy és vagyonbiztonság minden megtámadása onnan vezényeltetett, ha nem általa, de az ő nevében. Onnan indultak ki a romlatlan magyar érzést bántó azon hajtóvadászatok, melyeken a krónikás ezen szavakkal jajdúlt föl: „Nem is volt

¹ „Szent-István és alkotmánya.“ (Századok, 1879. évf. 123. l.)

ezen időben senki biztos felesége és leánya tisztasága felől Péter király udvari népének incselkedése miatt.

A tények visszatartanak az egyoldalúságtól, hogy Orseolo Péterről csak rosszat mondjunk. Ő a pécsi basilika kiépítése által a művészet barátjának tüntette föl magát, ha jó szándék-ból és nem kegyhajhászatból emeltette azt. Ugy látszik, nem volt rest gondolkodni és voltak eredeti eszméi is. Azon körülmény, hogy a római német császárság hűbéri kötelékéből kibontakozni kívánó cseh fejedelemnek szövetséges társává szegődött, azt bizonyítja, hogy Magyarországot féltette a szent császárság telhetetlen kapzsiságától és Csehország függetlenítésében vélte ennek ellenében a megakadályozó gátat megvethetni.

Krónikáink azonban csak rosszat tudnak mondani Péterről, és szomorúat uralkodásáról, melynek három éve tehát kétszeresen gyászesztendő lett volna. Gyász a meghalt király miatt, ki után epedve ohajtozott a nemzet:

„Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga! ki voltál valaha országunk istápjá;

„Hol vagy István király? téged magyar kíván, gyászos öltözetben te előttem sírván.

Rólad emlékezvén csordúlnak könnyei, búval harmatoznak szomorú mezei...”

És gyász az élő király miatt, ki nem átallotta magyar fejedelem létére kibocsátani az ajkán, hogy ha élni marad, minden méltóságba és valamire való állásba németet és olaszt ültet és az idegen szokásokat országszerte meghonosítja.

Abát ezen átmeneti körülmények között elveszítjük egészen szemeink elül. Ő nyilván helyén maradt, vagy talán bizalmi állását majd elhagyta, majd ismét elfoglalta, — és e becsületére válik, ha éppen akkor állta meg a sarat, mikor a nemzet türelmének fonala már szakadozóban volt; mikor Péter ki itthon reformjaival az ellenzést hizlalta csupán, a küzdelem terét áhitotta meg és mint a cseh fejedelem szövetségese, viszályba keveredett III. Henrik császárral és a német birodalommal.

Vállalata azonban szerencsétlennek bizonyult: ő koronáját, utóda meg életét veszítette miatta; Magyarország német hűbér lett és a jogutódnak nem kevés küzdelmébe került, míg az ország függetlenségét békekötéssel biztosíthatta.

Péter királyunk hadi vállalkozása ugyanis, mely kezdetben sok sikert ígért, kudarczczal végződött. Bretiszlav cseh fejedelem megveretvén, meghódolt és teljes önmegadással mondott le az önállóság eszméjéről, sőt, miként látni fogjuk, hű csatlós lett abban, hogy Magyarország is a császári uralom alá kerüljön.

A hol a fősereg vesztes, ott a segédcsoport sem marad győztes. A magyar dandárok a német császár győzedelmi hírével és a Magyarország elleni újabb háború kilátásával indultak haza.

És e körülménynek forduló pontnak kellett lennie Péter király életében. Az is volt.

A nemzeti párt, melynek tagjai „nemzetük szabadságát keresik és az országot a királyi magnak visszaszerezni híven törekeshetnek vala“, napról-napra szaporodott. A hazafiak aggodalmában osztoztak a püspökök is. Nem hiányozhatott abból Aba Samu sem.

A vereség és a német háború fenyegető veszedelme a közeli fenyegetésséghez gyújtó szikrával járult, melytől lobbot vett az elfojtott ingerültség.

A párt, mely ekként uralomra jutott egyszerre, a nemzeti, de nem kereszténység-ellenes párt volt, miután vele tartott a papság is, sőt Kézai szerint a párt legnagyobb actiója: a nemzet gyűlés összehívása Székesfehérvárra, egyenesen a püspökök tanácsára történt.¹

Péter távollétében ütött ki a forradalom, ki mindent inkább gondolhatott, mint azt, hogy megvert seregével királyválasztó gyűlésre jött haza Csehországból.

¹ Engel (I. 139. l.) úgy tudja, hogy Gellért nem jelent meg Fejérvárott.

Egyébként lehetetlen észre nem vennünk, hogy Aba életadataiban itt nagy hézag mutatkozik. Az udvarbiróból, a palota ispánból egyszerre forradalmi népvezér lesz; a nádor a királyi udvart elhagyván, kevés vártatva azt kiostromolni tér vissza: oly végletek előtt állunk, melyeket áthidalni adatok hiányában többé már csak a drámairó van hivatva.

Bármely ok állította különben Abát a mozgalom élére, e lépésében a Péter bukásának, az ország megrázkodtatásának és a saját veszedelmének magja volt elvetve. Mint a heves szél által elesztett futó erdei tűz, gyújtott a hatalmas és a népszerűség delelő pontján álló nádorispán neve, mely, dr. Márkival szólva: *jelszó lett* országszerte s az erejének tudatára ébredt elégtelenség nyomban azon követeléssel rohanta meg a királyt, hogy gonosz tanácsosát *Budát*, mint mindnyájak közös ellenségét s az ország nyomorúságának okozói főbikét, szolgáltassa kezeikbe, hogy érdemlett büntetéssel laoltassák.

Ezen eset elbírálásában és az események csoportosításában bátran hagyatkozhatunk Szabó Károlyra:

„E határozott föllépésre Péter, ki az Aba és hivei által megindított nemzeti forrongás elfojtására magát elég erősnek nem érezve nem tarthatta tanácsosnak a közelgő vést önféjére fölhívni, nem mert tagadó választ adni s *Budát a nemzet bosszújának áldozatúl oda dobta. A gaz tanácsadót rögtön darabokra vagdalták s két fának szemeit kiszúrták.* E véres jelenet mintegy jeladásúl szolgált a *forradalomra*, mely mint a nemzeti sérelem és fájdalom általános, s kitörésében oly erős volt, hogy leküzdésére az egyszerre magára hagyatott udvari pártnak gondolni sem lehetett. Péter saját életét sem érezvén többé biztonságban, kevesed magával, kik hozzá hivek maradtak s a nemzet bosszújától méltán rettegtek, még azon éjjel megszökött s a vérét szomjazó fölkelők csapatai között csak nagynehezen menekülhetett sógorához, Albert osztrák örgrófhoz“¹.

¹ *Péter és Aba*, 12. l.

Minden siker a vezér számára szerez babért. Így volt ez Abánál is. Pártvezér lett, őt jutalmazta a közelismerés a zsarnok megugratásának s a szabadság visszaszerzésének vívmányaért majd *éljen*-ekkel, majd a *királyltyá kiáltás* nagy kitüntetésével. Pedig a lelkesedés zászlaját mások bonták ki és lobogtaták nemesen nemzetük szabadságát keresve és az Árpádok uralkodása után törekedve.

Ezen főurak hármát ismerjük is, már t. i. a mennyiben a krónikák torzvonásai őket fölismernünk engedik, és ezek: *Visk, Taiszlán és Péczel*.¹

És e szerint a mint a mozgalomnak nem ő volt a kezdője, úgy valószínű marad, hogy a nélkül ragadtatott bele, hogy azt más irányba terelni föltevése lett volna.

Az Árpádfiak után áhitozott mindenki.

Azt azonban nem állítjuk, mintha ő a helyzettel tisztában nem lett vagy mintha a nagyravágyás démona sötét szárnyait fölötte ki ne terjesztette volna.

A történelem nagy sakktábláján sem egy „paraszt“ bukását tekinti nyereménynek a nemzet kegyes geniusával mérkőző ellenfél.

Ő, a kinek, miként Jászay mondja, e méltóság már különben sem sokban hibázott, . . . contra eum (Petrum) *promovere curaverunt quendam Abbom, qui erat unus ex ipsis de magnis principibus* (*Albericusnál* s idézetben dr. *Marczali*: A magy. történet kútfői az Árpádok korában, Budapest, 1880. 84. l.): pártfejedelemsége közben hogyne jöhetett volna meg a kedve, hogy a korona után áhitozzék!

És erre akár némi történelmi bizonytságot is kiokoskodhatnánk. Abból, hogy végzete Aba Samu fejről erőszakkal

¹ Szabó Károly olvasása szerint. Kútfői változata ezen neveknek az al-
teichi és többi német évkönyvekben:

Visce, Viske, Phiskone;

Toyslan, Toylan, Stoizla, Stoizlao;

Pezli, Pehzili és Pezló, Pezilo. —

Jászay szerint (J. 299. l.): Viskó, Tojzlán, Peslőcz.

Engel szerint (J. 140. l.): Viska, Toizlán, Peczli.

rántotta le a koronát, hány író következtette már, hogy ebben az osztó igazság csak a kölcsönt adta neki vissza!

Térjünk azonban vissza: Az Árpádfiak után áhítozott mindenki. De hol voltak ők? A külföldön ették a számkivetés kenyerét, nem is sejtve, hogy a hazai állapotok hová fordultak.

A nép azonban türelmetlen volt s nem érezte magát teljesen biztosítva a megszalasztott Péter újabb visszatérése és zsarnoksága ellen, míg a koronát a más fején nem látja. És a gondviselés könyvében is az volt megírva, hogy az Árpádfiak most még vissza ne kerüljenek atyáik örökébe. És nem hiában, mert ha ez az alkalom itthon találja őket s egyiköket emeli a közlekedés paizsra, hogy a népnek, mint új fejedelmet bemutassa: az ősvallás hivei, akik Péter nemzetellenes kormánya alatt magukat összeszedték, oly követeléssel léptek volna elő, melyet bajos lett volna visszautasítani és még veszedelmesebb elfogadni.

Az országot e veszedelemtől, az országgyűlést a tanakodástól, hogy: ki lenne a magyarföldön királyi vérségből származó és a kormányzásra alkalmas férfiú? — a nép mentette meg, mely, miként később Mátyásnál, beleúnva a halogatásba, maga választott királyt, kikiáltván „Aba Samut“, „a nagy Etele unokáját“, „sz. István sógorát“ és „a nép barátját.“¹

¹ Anno ergo regni Petri tercio principes Hungarorum consilio episcoporum convenerunt adversus Petrum regem, quaerebantque solícite, si aliquem de regali progenie invenire potuissent in regno, qui ad gubernandum regnum contra seviciam Petri esset idoneus. Cumque alium non invenirent, de se ipsis Abam sororium sancti Stephani super se regem elegerant. *Pozsonyi Krónika, Toldyndl* (Chronicon Hungarorum Pesoniense) 29. l.

... titkon tanácsot forralának az pispekek az magyarai urakkal és egybeesküvének minyájan a Péter király ellen, hogy kiakarnák azt űzni az országból; és ezen is igen szorgalmasan tanácskoztanak vala, kít kellene királyi nemzetből ő helyébe a királyságba behozni? Találának ez okáért egy Aba nevű urat, kinél sz. István huga vala. Ezt választák ez okáért királylyá és a község közübe hozzák őtet és felkiálták ott (1575.). *Heltai Gáspár Magyar Krónikája, Toldy-kiadás, 153. l.*

Volt-e és ki volt az ő *Szilágyi Mihály*a? — nem tudhatjuk. Annyi bizonyos, hogy nem azon három országos főemberben, kikkel már találkoztunk s akiket a krónikákból úgy ismerünk, mint a népmozgalom fösztitőit és főfő szószólóit, találta fel Aba a hangulat gépvezetőit. *Bolya* és *Bonyha*, az István által legyőzött ifjabb Gyula fiai, István királynak anyai ágon való rokonai sem lehettek azok, miután félig-meddig maguk is trónkövetelők voltak és Aba trónralépte után számkivetették magukat és Csehországban próbáltak szerencsét ¹

Pálma sok történetírótól vitt tévedésbe azon állításával, hogy Aba Samu országhormányzó kapitánynyá tétetvén, később erőszakolta ki, hogy királyvá választassék. ²

Ha ezen események teréről Székesfehérvárat és környékét hangsúlyozzuk inkább, mint említjük, ez csak a félreértés miatt történhetik; miután a régibb történetírás, félreemagyarázva a Gellért-legendát, helytelenül vette föl ezen nagy történeti epizód színteréről Csanádot.

Az ország fővárosa akkoron Fejérvár volt; a királyválasztást és koronázást a közvélemény nagyon kifogásolta volna, ha ez nem ott megy végbe.

Nem áll a föltevés, hogy Csanádon gyanutlanul összejöhettek és összejöttek azok is, akik az összejövetel céljában még tudatlanok voltak; mert még gyanútlanabbul összejöhettek Fejérváron, a sz. István által rendelt boldogasszony-heti törvénytapon.

Minden adatok oda mutatnak, hogy a zsarnokságot egész hirtelen a fészkében verték föl és a mozgalom gyújtója Fejérvár tájékán volt.

Mód nélkül félreértették tehát a Gellért-legendát azok, a kik a csanádi vérengzést királyválasztási epizódnak tarták és a Gellért által megtagadott *alkalmi koronaföltevésben* fölvató koronázást keresének. ³

¹ *Engel* e. m. l. 140. l.

² *Notitia rerum. hung. Tyrnaviae*, 1775. l. 286. l.

³ Nem esoda aztán, ha még nevesebb történetíróink is, mint Fessler, Katona, Pálma, Pray nem alkothattak maguknak Abáról történethí képet.

Abát Székesfehérvárott választották meg királylyá ¹, a honnan Péter megugrott, a nemzet bosszujának visszahagyván benrekedt legjobb hiveit.

„Ez alatt — hogy a Szabó Károly szavaival éljek — a nép, mely a királylyá kiáltott Aba zászlai alá árvíz gyanánt tödült, szívében rég táplált gyűlöletének s elfojtott bosszúvágyának kielégítésére szabad tért nyerve, idegen nyomorgatóit, a Péter zsarnokságában részes tanácsosokat, a hol csak kézre kerithette, irgalom nélkül öldökölte; Sebösnek, Vazúl megnyomorítójának, előbb kezét, lábát összetördelte s azután végezte ki; némelyeket kerékbe tört, másokat kövel vert agyon.“ ²

Nem érdeme neki, hogy nem a király holt testét taposva kellett trónjára föllépni. Az ingerültséget tekintve, elhihetjük a német krónikásnak ³, hogy ha Péter kézre kerül, a véres

És mellé még mily-n türelmetlenek az ellenkező nézettel szemben; hogy kikel péld. Pray a helyes úton járó Bonfinis ellen!

Dr. Ortway szorgalmas történetbuvárunk névsorát adja azon íróinknak, a kik a csanádi események időjét fölforgatva, azt egészen más szín- és jelenségben tüntetik föl:

1041-re tették azt: Fábry Pál, noha ugyanő másutt 1043-ra határozza (*Ismeretek Tára*, I. 2. és V. 286); Kereszturi (*Compend. Hist. Univ.* III. 87); Budai (*Polgári Lexicon*, II. 110); Svastics (*Magyarok Esmérete*, 184); Gorove (*Tud. Gyűjt.* 1830. V. 13.); Mednyá. szky (Hormayr: *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte*, 1830. 328. l.; a *Palatini Regn. Hung.* szerzője (ad ann. 1041. p. 6.); Nagy és Zimmermann (*Ifj. képz. Ismeretek Tára*, II. 91.); Katona (*Epitome Rer. Hung.* I. 107. 125.); Pesty (*Világtört. Napjai* I. 319.), 1041- vagy 1042-re Kováchich (*Vestigia Comitiorum ap. Hung.* I. 40.); 1042-re Pray (*Annales Regn. Hung.* I. 46.); Oltványi István (*Annales Capituli Eccles. Csanád. §. XIV.*); Gebhardi (*Geschich. Oesterr.* I. 450.); Szabó Károly (*Emlékiratok* 78. I. 2. jegyz.)

¹ Dr. Ortway (Orthmayr): *Csanádmegyei tört. Adattár*, 1873. évf. 143. l. — Kováchich: *Vestigia Comitiorum ap. Hungar.* 40. Engel: *Gesch. d. Ungr. Reichs* I. 139.

² Péter és Aba 13. l.

³ Ungari perfidi Ovonem quendam regem sibi constituentes *Petrum suum regem occidere moliantur*. Qui vix fuga lapsus primo ad marchionem nostrum Adalbertum sororis suae maritum profugus venit. *Herimanni Augien-sis Chron. Pertznél*, V. köt. 123. l.

dráma el nem marad s a nemzet történelme más mederben törtetett volna előre. Végzete azonban Samu királyt és a nemzetet megmentette a királygyilkosság bűnétől.

És nem oka volt annak Aba, hanem csupán kínos szemlélője, hogy a királyválasztó nép rögtönítélő bírósággá alakult és a kitörő éljenekbe baljóslatulag a haldoklók halálhörgése is belevegyült. E vérengzést a külföldi írók egészen az új király számlájára jegyzik, míg hazai tudósaink javarészből Szalayval tartanak, a ki szerint: Aba most nem érezhetett hivatást féken tartani a nemzet bosszúját.¹

Ártatlanokra, a szánakozásig büntelenekre zúdult ez a bosszú? Nem; az osztó Igazság villogtatta meg kardját gyilkosok, István sirásói fölött. — Kitörültetett ez a nemzet-ség, úgymond Holéczy, Buda haláláról szólóban, nem Aba, hanem a megsértett nemzet által.²

A félreértések miatt kapcsolatosak ezen kérdések is az Aba jellemrajzával: *hol, ki által, és mikor* kenetett föl a volt-nádor, hogy szent István második utóda legyen?

A krónikák megleégesznek annak egyszerű jegyzékbevételeivel, hogy *Magyarország első választott királyának* királylyá avatása a bevett szertartások között ejtetett meg, miután egyhangulag említik a *fölszentelést*.³ Hol ejtetett ez meg, azt nem említik. Ha a fővároson kívül adja ez magát elő, azt bizonynyára fölemlítik és kétségkívül sejtetik vala annak okát is. Minderről egy szó sincs régibb kútfőinkben, jeléül, hogy különös mondani való nem ajánlkozott e részben.

Különben nem is mi vagyunk az elsők, kik Aba Samut Székesfejérvárt koronázott királynak valljuk. A legrégebb magyar dolgokban annyira otthonos Szabó Károly már ezt nem is tekinté vitás kérdésnek és történetirói tömörséggel csak annyit mond: „Aba rövid idő alatt roppantra nőtt táborával ellenállás nélkül vonult be a királyi székvárosba, s a nép örömujjongása közt ünnepélyesen megkoronáztatott.“

¹ *M. Tört.* I. 132. l.

² *Aba Sámuel*, 6. l.

³ „consecratus est in regem.“

És csakugyan, nem is lehet ez vitás kérdés; hanem, mert a *régibb történeti iskola* téves állítása, habár már több oldalról meg lett czáfolyva, imitt-amott még mindig felüti hazug fejét, — nekünk is foglalkoznunk kell, ha futólag is, e kérdéssel.

Különben itt mind a három kérdésben (hol; ki által; és mikor koronáztatott meg Aba?) ugyanazon egy balvélekedés ellen kívánjuk óvni az olvasót, melyet fönnebb a választás színhelyéről szoltunkban említünk.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy a volt-nádor ott koronáztatott királylyá, a hol a közlekedés őt paizsra emelte. És ha ez, miként láttuk, *Fehérvárott* történt: nincsen ok, hogy miért tegyük koronázási helyévé *Csanádot*.

Engel akként közvetíti a dolgot, hogy a Fehérvárt megválasztott királylyal elhalasztatja a koronázást a Németországgal való ügyek rendezéseig¹, mely föltevésnek mind a dolog természete, mind krónikáink határozottan ellene mondanak.

Ős kútfőink Samu nádor királylyá választatását és királylyá koronáztatását egy lélegzet-vétellel említvén, kezdik őt szerepeltetni mint harmadik királyt.²

És aztán azt sem értjük, miért kellett Abának a csanádi püspökbe úgy belekapaszkodnia, hogy őt kívánta *koronázó püspöknek*?

Mint püspökség régibb és kiváltságosabb volt az egri is a csanádinál.

Elég Aba csanádi koronázásának indokolását olvasnunk, hogy a történetirői botlást észrevegyük és kerülni tanuljunk.

„És mivel a *kalocsa* (!) püspök vonakodék, a koronázás

¹ *Geschichte des Ungarischen Reichs*, I. 140. l.

² *Aba vero regali potestate sublimatus consecratus est in regem. Omnes autem constitutiones et exactiones, quas Petrus Rex secundum consuetudinem suam statuerat, Aba rex in irritum revocavit. Marci (Képes) Chron. Chron. Budense és Thúróczy. Rövidebben Kézai II. rész 2. fejt. 3. §. 51. l.*

tisztét más püspökök vették át,“ — mondja minden forrás nélkül és gondolomra Gebhardi.¹

Katona szerint azért akarta Aba, hogy sz. Gellért tegye fejére a koronát, mivel vagy nem volt akkortáiban érsek; vagy nem is az esztergomi érsek, hanem az idősb püspök tiszte volt a koronázás, Gellért pedig a többi püspököknél korosabb vala.²

Nem szerencsésebb az indokolásban az Aba iránt annyira elfogúlt Pray sem. — Úgy kellett lenni, ugymond ő, hogy *vagy* az esztergomi szék üresedésben volt, *vagy* az érsek nem volt jelen, *vagy* koronázni nem akart, mert nem lehet más okát adni, hogy miért kérte föl a koronázásra Aba a csanádi Gellértet, hozzávetőleg a magyar püspökök legidősbjét. Az esztergomi érseki szék 1046—1047-ben üresedésben volt, lehetséges, hogy az volt akkor is.³

Sokban terhünkre esnék, ha nekünk kellene a történetirodalom ezen jeleseinak ellenvetéseket tennünk; szerencsére azonban a meglevő készletben akár válogathatunk. Így dr. Ortway Tivadar elég tekintély arra, hogy vele, mint szóvivőnkkel föl ne süljünk:

„Feltéve, hogy volt akkor esztergomi érsek, de ez a királyt megkoronázni vonakodott, mivel Péterhez szitott, — valóban érthetetlen, hogy Aba miért fordult nagyobb reménnyel épen Gellérthez, ki mint olasz s Péter földije inkább gyanu alá eshetett. Azt állítani, hogy az első időkben talán nem az esztergomi érsek, hanem a senior püspök jogaihoz tartozott a koronázás: eddig minden esetre hallatlan s mondhatni nem is érdemel komolyabb figyelmet. De feltéve, bár meg nem engedve azt is, — valószínű-e, hogy a csanádi püspök, Gellért volt akkor a senior? Ő mindössze is csak 53 éves volt

¹ Gesch. d. Reichs Hung. I. 450. Ezen sajátoságos állítás alapja az lehet, hogy az író tolla megbotlott és Csanád helyét Kalocsát írt.

² *Epitome Rer. Hung.* I. 101.

³ *Annales Regni Hungarie*, I. 46.

halálakor, s nehéz elhinni, hogy e korban álló férfi lett legyen Magyarország püspöki karának seniora.“¹

És Temesvári Pelbárttól Bőhm Lenárdig mennyien hittek, hogy Aba Samu Csanádon kenetett királylyá névtelen püspökök által, miután arra Gellért nem volt rábirható; holt a csanádi eset, miként alább látni fogjuk, egyszerű, ünnepi koronaföltevési szokásnál nem volt több.²

Dehát az ilyes félreértésekben gazdag az ő élete. Különben megállapíthatónak látszik, hogy Fehérvárott vette fejére a korona terhét; az ország időszerinti főpapja fogott kenetes papja lenni; és mind ennek esete inkább tehető Boldogasszony nyolczadára, mint husvétra.³

És Aba Samu a mint nem Csanádon és nem particularis, hanem országos összejövetelen kiáltatott királylyá: úgy *pártkirály*-nak sem nem tartható, sem nem nevezhető. Még külföldi írók sem merék állítani, hogy Sámuel ur csak egy töredéknek lett volna választottja és ünepeltje. És megkoronáz-

¹ *Történelmi Adattár*, 1873. évf. 165.

² A csanádmegyei történelmi Adattár említett helyén sok történetirót elszámál, kiknek művei e részben javítandók:

Már Temesvári Pelbárt félreérté a *Vita S. Gerardi* közleményét (Bathyaninál: *Scripta et Acta* p. 366.), hasonlóan Stilling s utána Katona (*Hist. Critica* I. 621. s kk. II. *Epitome Rer. Hung.* I. 106. s kk. II. azonkívül u. o. 116. I.), Kereszturi *Compendium Hist. Univ.* III. 87.), Pálma (Not. Rer. Hung. I. 117.), Kovachich (*Vestigia Comicior. ap. Hung.* p. 40), Budai Ferencz (*Polyári Lexicon* II. 119), Klein Sámuel *Handbuch der Gesch. v. Ung.* 77.), Fábri Pál *Közhasznú Ismeretek Tára* I. 2. és V. 286.), Nagy és Zimmermann (*Ifjus. képző Ismeretek Tára* II. 91.), Svastics (*Magyarok Esmérete* 184. I.), Jászay (*A magy. nemz. napjai* I. 300.), Engel (*Gesch. d. Ungar. Reichs.* I. 143.), Ma láth *Gesch. d. Magyar* I. 69.), Fessler (*Die III. grossen Könige.* 215. I.), Bárany (*Torontál hajd.* I. r. 88. és 100. II.), Meynert (*Gesch. Oesterr.* IV. 100.), Szalay (*Magyarorsz. tört.* I. 140.), Pesty (*Világ-tört. Napjai.* I. 319.), Ráth *Magyar királyok utazásai és tartózkodó helyei.* 16. I.), Lányi *Magyar Egyháztört.* I. 274.), Bőhm (*Délmagyarorsz. k. tört.* I. 90. I.), Schwieker (*Gesch. d. Banats.* 43. I.)

Mennyi tisztelt név, mennyi tudós, a kik mind rossz látópontot választottak arra, hogy Aba történeti alakját kivehessék!

³ Ráth: *Magy. királyok utazásai és tartózkodó helyei* 16. I.

tatását annyira fontos eseménynek ítélék a hazai krónikások, hogy a képes történetírásokban nem hibázott az Aba király-lyá-avatásának színes jelenete sem.¹

És mégis ki tartotta volna őt eddig egy „trónbitorló-“, „párkirály“-nál többnek? . . .

Aba önérzetesen Magyarország (vagy miként pénzein olvassuk: *Pannonia*) *törvényes királyának* tarthatta magát és hogy tartotta is, megtetszik abból, hogy nem félt a „jogbitorló“ „zsarnokok“ ijesztő rémétől: az *országgyűléstől*. Azonnal országgyűlést tartván, mondja Szabó Károly, legelső gondja volt, hogy *Péter minden önkényes rendeletét s az általa behozott törvénytelen adókat eltörölte s a magyar törvények erejét visszaállította.*²

És hogy ez nem vall a „pártkirály“-ra, abból világos, hogy a püspökök és országnagyok egyező akarata hozza létre ezen megállapodásokat.³

És aztán a trónbitorló pártkirályok nem is szoktak oly *conservatív* szelleműek lenni, a milyenek őt első föllépése bizonyítja. Ha Aba koronáját nem a nemzeti közvéleménynek, hanem a túlzók erőfeszítésének köszönheti, akkor nem azt fogja tenni, hogy a Péter intézkedéseit hatályon kívül helyezze, hanem, hogy azok kívánalmának engedjen, a kik messzeterjedőbb változtatást követeltek. Vagyis, hogy a külföldiek kikergetődjenek, birtokaik harácsra menjenek, a püspökök és barátok megölessenek, az egyházak és monostorok leromboltassanak, hogy a benszült szabadok és jobbágyok: a tótok, oláhok és bolgárok rabszolgaságra vettessenek.⁴

¹ A Dubniczi krónikában a vörös ezimírát (*Expulso Rege petro de regno Aba rex consecratur*) után a kép részére üres helyet hagyott a másoló. Dann Raum zu einem Bilde, — olvassuk ezen krónika ismertetésében.

² V. ö. 57. jegyz. és Kézainál: Hungarorum scita observare.

³ . . . Obo regio more est consecratus, habito sinodico concilio cum communi episcoporum et principum consilio omnia decreta rescindi statuit, quae Petrus iniuste secundum libitum suum disposuit. *Annales Altahenses* (alteichi) *maiores Pertznél*, XX. köt. 795. l.

⁴ Fessler: Geschichte v. Ungarn, I. 414.

A párt, mely évek múlva annyi lármával követelé az Árpádoktól az őshit visszaállítását, a mennyit kicsikart Endrétől, annyit kicsikar Abától is, ha ez csakis az ő vállukra emelkedve, lett nagygyá.

Bonfinis szerint Aba ezen országgyűlésen fölszólalva a rend megtartását kötötte a nép lelkére.

Nemcsak az újhit elnyomására nem tett semmit, de sőt a Péter által erőszakosan elmozdított két püspököt is vissza akarta méltóságába helyezni; mivel azonban ezek helyei időközben már be voltak töltve, ez ügy elintézését a római pápa ítélete alá bocsátva, ettől tette függővé, — mondja Szabó.¹

Ha Aba ezen első föllépése nem volt is programm, láthatjuk belőle, hogy főczélul tűzte ki: ellentéte lenni Péternek, a ki sz. István utánzási eszméit inkább túlhajtotta, mint követte; a kereszténység által nemesített nemzeti őserőt és erkölcsöt a nyugati szokások áramlata ellen ótalmazni.

Életkora is hozzájárult, hogy conservatív legyen.

Aba királyságához sok reményt fűzhetek az egykorúak; viharban azonban nem ura többé a kormányos hajójának, bármilyen erős karú lenne is.

És ily vész rohanta meg nem sokára Aba kormányhajóját Németország felől.

¹ Péter és Aba, 14. l. L. a 58. l. jegyz.

VII.

Aba király a császári korona- és tiarával szemben.

történelem nem a győzedelmes csaták rémes krónikája, hanem az eszmék fejlődésének tanulságos könyve. Klió babért tesz sokszor azok fejére is, kik a krónikákban bukott hőökként szerepelnek.

Aki Samu királyt kora krónikásainak szűk czellájából tekinti és a kézzel fogható eredmények szűk mértékével méri: bizonyos, hogy történelmi személynek nem fogja őt tartani.

Ez azonban nagy igazságtalanság, miután míg hőöket a pillanat alkalma is teremthet: addig nagy embereket csak a körülmények kedvezése szokott nevelni.

Aba és András királyokat nem nagy idő választja el és mégis oly elütő körülmények között mozognak, hogy megcserélve őket, okvetlenül megcserélődnék egymással — a kitérő események módosulása mellett: egyiknek bukása és a másiknak rokonsági kötéssel megpecsételt békekötése. Ha sz. László korának királya Aba Samu, ha nem kínálják is meg őt, miként ez Lászlóval történt, a császári koronával, de legalább a magáé nem ment volna veszendőbe. Azt hisszük, hogy bárki lesz is Aba helyett harmadik magyar király, csak az epizódok változván, — sorsa ugyanaz marad, vagy csak kevésben módosul az Abához képest.

Hogy kritikus korszakban lép Aba-Samu trónra, elég azt említenünk, hogy az új római császárság épen azon időben állott hatalma delelő pontján és a császár III. Henrik, a pápa pedig IX. Benedek volt.

Aba király korában a német név többet nyomott a népek mérő serpenyőjében, mint az előtt bármikor és fejedelmei már korábbi időtől fogva a világuralom felé egyengeték az útját a kezdet sokat ígérő sikereivel.

II. Konrád keleten a lengyeleket, magyarokat, nyugaton a burgundokat igyekezett a császárság kötelékébe belevonni, a déli határok meg oly messzire tolattak kifelé, hogy a német történetírók alsó Itáliát mondhaták a birodalom alsó határának.

III. Henrik egészen atyja nyomdokán haladván, külpolitikája céljául nem kevesebbet tűzött ki, mint a német korona fensőbbségének a keresztény országokkal való elismertetését. Ezért hódító hadjáratai a flandria Schelde és a közép Duna mellékén; nyugaton és keleten egyszerre; a birodalom belbékéjének fentartására irányult törekvései s a pápaság ügyének rendezésére fordított fáradoimai. Dánia királya fölkeresi őt Merseburgban (1053); Franciaország egyik leghatalmasabb fejedelmét, a tours-i gróft, hűbéresének fogadja; a spanyol történetek azt beszélik, hogy castiliai I. Ferdinándtól, bármily győzedelmes és hatalmas volt is ez, azt követelte, hogy őt minden keresztény királyok fő hűbér-urának ismerje el.¹

Aba király tehát nem igen ígérhetett magának békés jövőt már a hatalmas szomszédság politikai programjánál fogva sem, éspedig annál kevésbbé, mert míg ekkor hazánk még csak az átalakulás nehéz bajaival vívódott, az ellenséges szándékú Németország az új római császárságban épen virágzási fénykorának örvendett és világuralmi kilátásai a zenithen állottak.

És az új magyar király helyzetének válságos voltát a fiatal császár személyes egyénisége nem hogy enyhítette, sőt

¹ Ranke *Lipót*: A római pápa, I. 18. l. — És a források teljes idézésével Dr. *Steindorff* (Jahrbücher d. d. Reichs unter Heinrich III.) II. 484. stb. l.

a legmagasabb fokig hatványozta. A német korona ugyanis ritkán ékesített tehetségesebb, vagy számítóbb főt, a birodalmi kardot erősebb marok alig szorította, mint mikor épen II. Konrád császár fia ült a német trónon. A természet minden ingyen ajándékával, a fejedelmi kiválóság minden megszerzett kellékével birt. Az egykorúak nem győzik eléggé dicsérni törhetetlen lélekerejét, személyes bátorságát, mély vallási érzését és én-jének büszke tudatát. Aba Samu vele szemben erkölcsi torzalak, kire záporként hullanak is a német megkisebbités mérges nyilai.¹ III. Henrik fölött a történelem, midőn oriai erőfeszítései daczára sem adta meg neki a „nagy” nevet, félig kárhoztató ítéletet mondott. És csakugyan, az önző realismus és rajongó idealismus azon keveréke Henriknek egész élete, melyben a császár fő jellemvonásaira rámutatunk nem lehetetlen ugyan, de nem is könnyű dolog.

Nem egységes történeti alak ő, hanem olyan Jánus-féle kettős arcú, ki míg Németországra eszméktől lelkesült képpel tekint, rólunk le nem veszi birvágyó, haragos tekintetét; különben pedig mind kettőn egymást váltják föl a számítás és merészség, lovagi erények és szószegés, engedékenység és makacsság ellentétes vonásai. Egyik órában császári koronával a fején a nyugati keresztény világ urának adja ki magát, a másikon meg már vezeklő ostonnal veretteti magát. Alázatos szerzetes és gögös császár egy személyben, ki egyik nap *Istenbékét* (treuga Dei) hirdet, és minden ellenségét bocsánatáról biztosítja, a másikon meg már zsákmány-áhitó hadi népével a szomszéd ország fölverésére és pusztítására kerekedik föl.

Nekünk rajongó idealismusa áldásából semmi sem jutott; annál jobban ránk nehezedett azonban önző realismusával, melynek meghíúsításában sok erkölcsi érdeme van magának, Samu királynak is.

¹ Ovo periurus, falsus, homicida, mendax (Rampsaen regem) imitatus, a diablo velut ab Assiriorum rege missus. . . Petro, immo in Petro ipsi domino exprobravit, regnum domini sui invasit (Herimann. Augiens. 1041.).

És ezek után alig kell vitatnunk, hogy nem Aba tette a császárt Magyarország ellenségévé, hanem ennek világuralmi törekvése.

A keleti hódítást és a magyar föld hűbéresítését célul tűzte ki a császárság, megkísérlette 1030. körül Konrád ¹ s a fiatal Henrik császárt nem lelkesítette valami jobban, mint hogy amit atyja életében siker nélkül kísérelt meg: kivívja magának a „Magyarország legyőzője“ czimét. Orzeoló Péter királyunk a baj teljes tudatával szegődhetett a cseh fejedelem fegyvertársává a császár ellen; hazánk békéjének napjai meg valának számlálva. De épen Péter, a márcsak volt-király döbbenhetett meg legjobban magától, midőn egy évvel később a támadó hadsereggel útban vala régi királysága felé, melyet maga vezetett a gyűlölt szeretett magyar nemzet meghódítására és elárulására egyszermind.

Az Aba király alatt kitört német viszályért őt magát nem lehet felelőssé tenni. Ő ebben ártatlan, annál ártatlanabb, mert a kereszténység atyjánál, az időszerint való pápánál sem találta meg a keresett védelmet és pártfogást.

A pápa akkor IX. Benedek volt, a tusculumi grófok családjából, melynek, miután már két pápát adott az egyháznak, sikerült a 12 éves Teofilaktust is ráerőszakolni, a mi IX. Benedekünket (1033—1045.), kiről tudvalevőleg semmi jót sem mond az egyháztörténelem. ²

¹ 1030-ban Henriknek atyja haddal jött Magyarországra. A hadjárat a Sz.-István-legenda szerint (I. 15. feje.) felsőbb segítség közbejöttével a németekre sikertelen vala. A német krónikák szerint ekkor foglalták el a magyarok Bécsét. „Imperator rediit sine effectu, fame compulsus Wien ab Ungaris capta“ (Alteichi kisebb évkönyv.) -- Henrik a császárfi, atyjának tudta nélkül békét és barátságot köt szent Istvánnal és a császár a szent-István féle legenda szerint: az örök ítélő bírótól megfélemedvén, országára rohanni ezen-től ovakodék.

² Megbecstelenítette méltóságát erkölcstelen, kiesapongó élete által (Dr. Hefele: Conciliengeschichte IV. 673.) Tíz évig türték a rómaiak a szomorú botrányt, míg végre 1044. év elején a „Péter székén ülő ördög“ ellen fellázadtak (Rapaics: Egyetemes Egyháztörténelem II. 121.). — Nekünk sok is ennyi jellemzés, s azért többi életadataiba nem akarjuk magunkat beleártani.

IX. Benedek be vált-e, nem vált-e be apostoli szellemű pápának; miket vetnek szemére az egykorúak? — azt e helyütt nem kutatjuk. Az előzmények után azonban önálló föllépést nem várhatunk tőle és nem csodálkozhatunk, hogy nemzetünk ellenségeinek ő állt az élére.

Abának bizodalmas hirüladására, hogy ő királylyá kiáltatott és koronáztatott, talán nem azonnal ugyan, de nem egyébbel, mint egyházi kirekesztéssel felelt.¹ És talán épen az új magyar király fölterjesztésével gondolt legkevesebbet, mely szerint Péter két püspököt fosztott meg méltóságától s helyökbe másokat nevezett, míg Aba az elmozdítottak visszahelyezését kérelmezé.² IX. Benedeknél Aba részére csak az átok villámai voltak meg. És a „pápa ur“ ezen eljárásának jóhiszemősége nehezen állhatná ki a részrehajlatlan bírálatot, miután igen nehéz lenne bebizonyítani, hogy a fiatal magyar kereszténység lételérdekei birták rá az egyház fejét legfélelmetesebb fegyverének használatára. Láttuk, hogy a Pétert letevő gyűlés a püspökök ösztökélésére jött össze; hogy az nemzeti zsinat jellegét el nem veszítve ülésezett a király megkoronázása után s a letett püspökök ügyében a pápa ítéletét kérte ki. Nem lehet tehát állítani, hogy Abát az egyház ellenes szellem emelte trónra s uralomra jutása veszedelmesnek látszott a magyar kereszténységre, miként ézt ma már a lelkiismeretesebb német tudósok is beismerik.³

A pápa részrehajlása e dologban elvitázhatatlan, de egyzersmind könnyen érthető, hogy jobban húzott az olasz származású Péterhez, mint az ismeretlen Ubánhoz, aki talán még

¹ Annal. Altahens. 1044. (41. l.) iis, quos apostolicus successor beati Petri, eo quod regem suum dehonestarent, iam pridem anathemizarat.

² Az alteichi évkönyv szerint: rex idem habito sinodico concilio, cum communi episcoporum et principum consilio omnia decreta rescindi statuit, quae Petrus iniuste secundum libitum suum disposuit et episcopis duobus pontificia vi sublata reddere voluit, sed quia alii ordinati erant, hoc Romani praesulis iudicio reservandum censuit (Annal. Altah. 1041.).

³ Steindorff: III. Henrik, I. 121. l.

ősi módra vérét csurgatja a szövetség és barátság poharába. A hatalmas és jámbor császárnak szava meg épen sokat nyomott a latban és azt véglegesen nemzetünk kárára billenté.

A német évkönyvek nem csupán sok kedvezményét említik IX. Benedeknek, hanem azt is kimondják, hogy az Abapárt kiátkozása egyenesen a német birodalom kedvéért történt.¹ És Henrik, a ki különben is nagyon sokat adott arra, hogy az egyház fejével jó viszonyban legyen, nem is maradt IX. Benedek iránt háladatlan: Rómából a közbotránkozás kétszer is elűzvén, a császár segélyével jött vissza mind a kétszer², s Henrik nem is lépett föl letételére mindaddig, míg a pápai szék birtokosai háromra föl nem szaporodtak.

Aba Samu tehát nagyon tévedett, ha úgy volt meggyőződve, hogy az elűzött Orseolóban számbavehető ellenséget nem látván, lelkes ovációkkal megkezdett királyságának békés éveket jósolt.

¹ U. o. 256. l.

² *Cantu*: Világtört. X. könyv. 252. l.

VIII.

A császár első hadjárata.

Péter király tehát futással lopta meg életét s a veszedelem éjjelén néhányad magával német földre menekült, melyet még nem régiben, mint a birodalom nyílt ellensége pusztítva és rabolva kalandozott be.¹ Szerencsésen el is érkezett sógorához, Albert Őrgrófhoz, aki neki, miként rauchenau-i Herman értesít, ideiglenesen csakugyan menedéket adott.² Azután Henrik római királyhoz vitték Pétert vándorléptei, ki előtt magyar királyhoz nem illő földreborulással rimáncodott bűnbocsánatért és kegyelembe vételért.³

Henrik a birodalom ellenségét alig ha fogadta kitárt karokkal. Némelyek szerint az általa elkövetett méltatlanság daczára megkönyezte Péternek szerencsétlen sorsát, mások szerint vasba veretve záratta el s csak Albert sógorának s

¹ Unde rex vehementer extimuit et eadem nocte in terram Baioariorum perfugit cum paucis, quamvis eos merito sibi infestos sciret, quod sine causa inimicos eorum adiuvisset (alteichi évkönyv 1041-ről.) Petrus Rex Ungariorum hieme terminos regni sui (Henrici) invadens, praedis, incendiis et captivitate depopulatur (Herimanni Augiensis Chron. Pertznól V. köt. 123. l. 1039–40-ik évről.)

² Chron. 1041.: Qui vix fuga lapsus primo ad marchionem nostrum Adalbertum, sororis suae maritum, profugus venit

³ indeque ad regem Heinricum veniens, pedibusque eius provolutus, veniam et gratiam et imploravit et impetravit.

„Henrik császárhoz futá Bavoriába, hogy magának segítséget kérjen.“
— Kézai.

udvara főbbjeinek közbenjárására lett hozzá kegyesebb. Nem egy krónikairó állítja, hogy találkozásuk Regensburgban, és pedig azon alkalommal történt, midőn a csehekkal a béke megkötöttetett véglegesen. Henrik nemesen, vagy mondjuk: tapintatosan az egykori ellenséget, ki most — mit magyar király még nem tett — térdenállva esdeklett bocsánatért, nem taszítá el véglegesen magától, hanem megbocsátott neki és mint különös pártfogoltjának ellátást és a német birodalomban való megmaradhatást biztosított számára, az egykoriak nem kis csodálkozására.¹ A német krónikák nem említik, hogy a Péternek adott vigasztalás esküvéssel is megpecsételt azon ígéretről állott, hogy a számkivetésre jutott királyt trónjára ismét visszaülteti.

Aba sejthette is, tudhatta is, hogy Péter miatt meg fog a baja Henrikkel gyűlni, s nem kis aggodalomba ejthette a hír, hogy Péter a német udvarnál vendégszerető fogadtatásra talált. Aba Samu, hogy a kinos bizonytalanságnak véget vessen, követséget menesztte a császárhoz, tudakozandó tőle: ha ellenséges szándékkal vagy békés indulattal viseltetik-e iránta.² Szabó K. azt hiszi, hogy még a királyválasztó országgyűlés határozatából küldött Aba Henrikhez követeket; azonban ezeknek kései megérkezése Németországba sokban ellentmond e föltevésnek. Karácsonkor jutván el ezek a császár elé, augusztus-havi (országgyűlési) kiküldöttek semmi esetre sem lehettek.

Aba követei Henrik római királylyal Strassburgban találkoztak, aki pedig még decz. 9. körül Regensburg táján időzött. Lehet, hogy Regensburgból maga Henrik utasította az új magyar király küldötteit Strassburgba, hogy a fejedel-

¹ A reichenauai apát írja a császárnak: regi Petro ad vos supliciter confugienti sinum pietatis expandistis et non solum nullam vindictam de his, quae in vobis commisistis, sed miro caritatis affectu fovistis, adiuvistis . . .

² Annales Altahenses, 1041.: postquam audiuit (Aba), Petrum eundem caesis gratiam recepissee, extimuit, hoc suo dominatui cladi futurum esse. Ideoque misit legationem talem, ut perquireretur, an certas inimicitias sperare debet an stabilem pacem.

mek gyűlésében hallgattasanak ki és megegyezésökkal adasék meg a császári válasz.¹ Aba hiába várta haza követeit karácsonyra, azoknak Wipo költő dicséretét kellett hallgatniok Henrik császárról (*versus Wiponis ad mensam regis.*)

Rájok kerülván a sor, tolmácsolák urok üzenetét a római király előtt, kinek magasztalását² csak imént hagyta abba az énekes. Henrik a „vagy . . . vagy“ hangsúlyoztatását kihívónak találta és a német krónikák szerint *kitérően*³, a magyar történet szerint pedig *elutasítólag* válaszolt: mivel emlíreimet bántalmakkal illette, majd éreztetem vele, hogy mi- és mennyi telik tőlem.

Élesen különbözik tehát e részben a német fölfogás a magyarétól. Melyiknek van igaza? — Szabó K. azon hiszemben van, hogy a magyar krónika e helyének szerkesztője azért tért el az alteichi évkönyv szövegétől, hogy Aba berontását a német földre igazolja és szép színbe öltöztesse. Szerintünk megfordítva áll a dolog. Henrik Aba részéről eddig sérelemről nem panaszkodhatott, de ilyen sérelemnek vétetett Péternek elűzése, akinek visszahelyeztetése most már föltett szándéka levén a császárnak: lehetetlenség tőle lélektanilag ily békés nyilatkozatot várni s hallgatag kifejezve látni benne Aba elismerését, és viszont békekövetek küldését Abához. Hogy Henrik válasza elutasító, durván elutasító volt, mi sem bizonyítja a német és németes felfogással szemben nagyobb nyomatékka, mint a hirtelen haragú Abának boszuhadjárata.

Abát a császár ezen üzenete kihozta sodrából. Könnyű volt kihoznia, miután Samu király hirtelen ember levén, ha-

¹ Caesar Heinricus natale Argentorati celebravit, quo magnum principum conventum convocavit. Et devenere inter reliquos Obonis Ungari regis legati, Petro deiecto . . . substituti (Annales Altahenses.)

² Mens humilis, pietatis amor, pax missa per orbem
Nobilitas et forma, decus, fiducia belli.

³ Caesar autem ubi ex his verbis persensit superbiam eius mentis, talibus obviavit responsis: „Si quidem ille me et meos cavet iniuriis lacessere, ego nolo inimicitias incipere, sin vero ipse inceperit, quid possum Deo auxiliante sensurus erit.“

mar kész vala az elhatározással, hogy fegyverrel fog imponálni a fiatal császárnak és megmutatja, hogy jobb vele barátságban, mint hadi lábon állni.¹

A királynak ezen hirtelen, habár egészen magyaros föllobbanását ép oly könnyű hibáztatni, mint nehéz mentegetni, a balsiker világitása mellett. Jó, hogy sokat, országos érdekeket tett kockára; hogy ellenfelének megadta a jogczimet a nemzet háborgatására, — hanem mindez elmarad-e, hogyha Aba megveszteglik és nyugodtan bevárja, mikor és mely czimen akarja a császár Pétert a nemzet nyakára visszahozni?

A ki valamikor vállalkozik rá, hogy Aba király föllépését az elhírtelenkedés és számítás nélküliség gyanuja ellen védelmezze, menten hivatkozhatik a Péter ellen viseltető közgyűlésre, mely ez esetben már a császár, mint pártfogó ellen fordult; a király azon fölfogására, hogy a támadónak mindig nagy előnye van a megtámadott fölött; hogy tétlen várakozása kevés lett volna a császárt a szándékától való lemondásra bírni és a támadástól visszatartani, miután a jól ismert farkas és bárány meséje épen a történelemben ismétlődik legtöbbször, a mennyiben a zsákmányvágót a birkaszelidség legkevesebbé sem tudja békés szándékáról meggyőzni.

Szerintünk Aba király még leginkább a vakmerőség rovasával közelíthető meg. Bizott szerencséjében s nemzete erejében; azonban tehetett-e róla, hogy a szerencse csak a királyi trónig kísérte, de trónállója nem lett? A nemzetet fölrázta ugyan, hanem — gondviselésszerűen — csak azért, hogy árpádházi utóda lássa majdan hasznát.

Egyet elért, hogy a német krónikák a gyávaság bélye-

¹ Dr. Márki Sándor tanár szerint, Aba ebben a nemzetgyűlés határozatának volt csupán fejedelmi végrehajlója s nem önálló tényező, miért az eredményért sem egészen ő a felelős. — Mi ezen kedvezményt Samu király részére el nem fogadhatjuk több oknál fogva. Más oldalról meg *egyenes jelleműségét* gyöngédtelen kézzel érinti Szabó K., midőn a támadás egyik okául azt hozza föl, hogy a lázas izgatottságban levő nemzet harczias szenvedélyének tért nyisson s a tömeg zsákmányszomját kielégítse, hagyta magát e lépésre ragadtatni.

gét nem sütheték rá. A dolog a német följegyzések szerint a német fejedelmek színe előtt folyt le.

Ugy látszik, hogy a Dunán túl, Győrött várt Aba király Németországból visszatérő követekre; kiktől értesülvén, hogy a császár nem hajlandó Péternek a barátságot fölmondani, — rögtön hadgyűjtés után látott és fölszaporította seregét, az állván szándékában, hogy egyszerre veri föl a keleti örgrófságot és a karantánok földét. Hogy készülődése a külföldön hirre ne kapjon, azon óvóintézkedést léptette életbe, hogy: az országban a jövevény idegeneket, külföldi kereskedőket, még a fejedelmek követeit is mind letartóztatta.¹

A seregyűjtéssel készen levén, február második hetében három hadoszlopban tört be a német területre. Fő felvonulása a Duna két partján történt egy lovas támadás gyorsaságával és miként a német évkönyv-író mondja: szláv alattomossággal.² A Duna balpartján vezére nyomult előre, a jobb oldalon maga maradt a király parancs-osztónak, a bal szárny Karantániával nézett farkasszemet. Aba seregét a német följegyzések *száma nélkül valónak* mondják, míg az ellenállás természetesen, épen semmi, vagy igen kevés erővel történt.

Hogy Aba nem a hadjáratot kívánta megindítani, hanem inkább csak próbagyakorlatot rögtönzött, azt hamar bevégzett készülleteiből és gyors visszafordulásából könnyen megítélhetjük. Azt sem mondhatjuk azonban, hogy a király az ősök hagyományából átvett ezen hadgyakorlat eredményével egészben megelégedett lehetett volna.

Samu királynak a Duna északi oldalára rendelt hadcsapata fegyelmezetlenségével a saját romlásának lőn okozója, mit a magyar egykorú följegyzések hiányában a német évkönyvek után a következőkben egynémely bírálatos észrevétel kíséretében adhatunk.

¹ Alteichi évkönyv, 1042: Ille . . ne fraus eius a quopiam posset prae-caveri, omnes hospites, qui advenerant, mercatores, untios, sed et regios legatos inibi iussit retentari.

² Et, ut assolent Selavi, euntes per sylvas, lupina fraude semet occultarunt usque in locum, quem condixerunt (Alteichi évk. 1042.).

A király északi hadának vezére, kit a német történetírás fejedelmi embernek tart, a király meghagyását a támadás idejére és módjára nézve megtartván, ütött be a Duna északi partvidékére pusztítani és a készületlen népben nagy zsákmányt ejtett.¹ — Azonban változott a helyzet; mert mielőtt a magyarok a ragadmánynyal visszatérhettek volna, megjelent Adalbert határgróf fiával, valami harmincz lovagfegyverzetű nemessel s ezek fegyvereseivel a hely színén, mielőtt a vezér övéit a határon átvezethette volna.² Amint a vezér észrevette, hogy sarkában vannak, megállást parancsolt s tíz zászlóaljzat tevő dandárát három csapatra bontá: az egyik a zsákmányt és tömérdek foglyot őrizte, a másik a közelgő német sereg ellen vonult, míg a harmadiknak rendeltetése az lőn, hogy a határgróft hátban támadja meg. A lesvetés sikerült annyira, hogy midőn a németek azt észrevették, egyelőre bátorságukat veszítették. Midőn azonban ők, noha alig valának háromszázan az első csapatot kemény összezapás után egészen visszaverték. Hasonló szerencsével végeztek a második csapattal, ahol viadaltársaik fogoly honfiaik voltak, akik a tusakodás döntő perezeiben szintén nem-különbség nélkül föltámadván, örzőik ellen fordultak, őket késsel, lándzsával, mindennel a mi kezök ügyébe eshetett, kezdették öldökleni, s példájokból a küzdők új erőt merítve, ezekkel is győzedelmesen elbántak. Mint jó keresztények az isteni segedelemben bizva, rohanják meg most a harmadik csapatot, hogy végleges győzedelmet arassanak és a csatatér urai maradjanak. A magyarok jó részben elesnek, a többiek futásban keresnek szabadulást, azonban még a nagy és magával ragadó Morva határ-

¹ (Alteichi évk.) Qui (sc. dux) ex praecepto regis eadem die et simili fraude septentrionalem Danubii terram deberet vastare, quia similiter impetratos offendit, magnam quidem captivitatem conegessit.

² Aderat ibi tunc marchio Adalbertus et Liupoldus, filius eius, cum parvissima manu militum et servitorum, quippe nec tigna habentes scutatorum. Alii etiam quidam nobiles et fortes in praediis suis morabantur, qui hoc malum nec sciverunt nec opinabantur. Ex re tamen et tempore sunt congregati.

folyó is megkivánta a maga áldozatait, midőn azon átgázol-
nának, ugy, hogy kevesen juthattak hazájokba.¹

Ezen kevesek közé tartozott a hadnagy is, ki nagy baj-
jal átúszott ugyan a vizen, hanem a saját kárára, mert a
gyalázatos vereség és gyávaság miatt bosszus király őt maga
elé állítatván, nem csupán rangjától fosztotta meg, hanem
korának kemény szokása szerint meg is vakíttatta volna.²

Ki volt e szerencsétlen, ki miatt a magyar a Lajtán
túlról kiszorult, a krónikák nem hagyományozák át ránk.

Az elrettentő példa azonban a karantáni seregre későn
jött, mert, amint a saját krónikáink is bevallják Gotfrid gróf
(később határgróf) Pettaunál szétverte őket. Forrásunk sze-
rint természetesen elannyira, hogy alig került közülök egy-
kettő hirmondónak.³

Az inkább portyázó mint ellenségkereső hadjáratban csu-
pán maga, az Aba-vezérlette derékhad maradt megveretetlen.

¹ Hostium autem, ut comperimus, decem legiones fuerunt, quae in tres
partes divisae sunt.

Harum una praedam servabat, altera nostratibus pugnatura obviabat, re-
liqua post tergum irritura latitabat.

Quam (sc. partem post tergum) mox ut videbant, pauci tantam multitu-
dinem mire titubant, maxime quia iam de tanta cede fessi fuerant.

Nostratium autem, quamvis non adhuc essent trecenti, insiluere eos
impetu ingenti, multos necabant, plerosque sauciabant, paucos, qui reliqui
erant, fugabant . . .

. . . diverterunt eripere multitudinem captivitatis . . . omnes quoque
captivi, feminae simul et viri, postquam suos cognoverunt . . . lanceis, cul-
tris atque sagittis in captivitatores sunt grassati, donec omnes iacebant trucidati.

Tandem spe conversa . . . inierunt praelium, invocantes auxiliatorem
Dei filium; quo etiam adiuvante hostes sunt penitus occisi, praeter qui fugati
incurrerunt gurgitem fluminis Maraha dicti, quorum etiam plurimi vitam sub
undis dimiserunt, paucissimi evaserunt.

² Dux autem vix fuga elapsus et equi subsidio ultra aquam transvectus
praesentatus regi percepit pro mercede oculorum usibus carere . . . iste de-
stitutus est ducatu donisque divinis (Annales Altahenses).

³ Per idem tempus aliqui de Ungaria egressi contra Carintheam cap-
tivarunt innumerabilem praedam. Sed Gotefrido marchione superveniente et
eisdem invadente omnes occubuerunt praeter paucos, qui latenter effugerunt.

Említve volt már, hogy Aba nagy néptömeggel a Dunának déli, vagyis jobb oldalán tört (az alteichi annalista szerint: lopakodott) be a bajor vagy keleti határgrófságba s ért a Trajzen vizéig.¹ Február 13-ika, hétfői nap volt. Ő Tuln városánál nem ment tovább, hihetőleg az északi hadosztály szerencsétlenségéről a menekültek útján értesülvén; portyázó csapatai azonban pusztítva, rabolva és foglyokat fogdosva s az ellenállókat kardra hányva, nagy földet bejártak. A jó Tulniaknak soha sem volt olyan szomorú farsangjok, mint ekkor. Aba hadai Tuln alúl zsákmány-terhelten és újongva fordultak haza felé.¹

Abának oka volt idő előtt visszatérőt fuvatni és nem örülni a zsákmánynak, minél nagyobb bajor földről soha sem ragadott el Magyarország. Leverő tanulságokban még gazdagabb vala ezen próba-hadgyakorlat, mint zsákmányban. Samu király két hadteste megveretett. Igaz, hogy északon nem a háromszáz fegyveres s köztök a harmincz sisakos lovag, a nagyszámú fogolysereg férfiai és asszonyai vívták ki a diadalt az útban kifárasztott magyar sereg ellen (a német krónikák hazájok fiait mondják kimerülteknek), hanem a magyar vezér ügyetlensége mellett a Babenbergekek személyes vitézsége és magafeltalálása, valamint Gotfridnak, a birodalom kikiáltott vitézének, jártas és gyakorlott harczosának sem volt nehéz fél avagy teljes győzedelmet venni a magyarokon, miután vezéri ellenfele az ő egyéni kiválóságával koránt sem dicsekedhetett; azonban bármiként történt, a két szárny leveretése befejezett tény volt. A Lajtán túli rész elszakítottatott

¹ Szabó Károly sze int: ez a mai Triesting foiyócska, mely Loxenburgnál szakad a Schwechát vizébe

² ipse rex in meridiana fluvii plaga cum innumero milite . . . Hoc autem factum est feria secunda sexagesimae a primo crepuscolo usque vespere . . . Incipientes igitur a flumine Treisama grassati sunt miserabili praeda, alios quidem comprehendunt in lectis cubantes, alios vacantes et huiusce mali insecios sub tectis. Qui autem se et sua armis defendere nitabantur, nimia multitudine obuti perierunt, quoniam illi solitarii fuerunt . . . circa Tullinam civitatem pernoctantes in terram suam redierunt ovantes (Annales Altahenses.)

az országtól. Albert határgrof az ügyetlen vezér megveretését arra használta föl, hogy grófságának keleti határát a Lajtáig tolja s onnét a magyar elemet kiszorítsa.¹

Volt azonban a veszteségnél szomorubb tapasztalata is a magyar királynak: megdöbbenve vette észre, hogy, hacsak mindent kockára tenni nem akar, iskolázatlan serege nyílt téren a birodalom harcedzett népével egyelőre nem mérkőzhetik meg. A gyávaság gyanújától messzeálló Aba Samunak egyszerre a béke és alkudozás emberévé kellett átalakúlnia s ez az épen, mit a történetírás nem akar sem észrevenni, sem a király javára betudni. Abát az eredmény világítása mellett bajos is nem korholni a német nemzet hetyke kihívása, a becsvagyó császár fölingerlése és a későbbi látszólagos helytnemállás miatt. És megérdemlettnak látszik Szabó K. azon megrovása, hogy: Aba a helyett, hogy trónján magát megszilárdítva, országa zilált belviszonyait rendezve, nyugodtan várta volna be a Henrik által Péter érdekében ne talán teendő föllépését, s ha ez megmerészli támadni, Magyarország függetlenségének veszélyben forgását, a nemzet önrendelkezésének sérelmét hangoztatva, a háborút az egész nemzet előtt népszerű jogvédelmi harczczá tette volna; a jogtalan támadás terére lépve, maga nyújtott ellenfelének ürügyet, melylyel az önnálló magyar állam ellen intézett terveit a jogos megtorlás palástjával fedezze.² Azonban kedveztek-e ezⁿ tanács meghallgatásának a körülmények? Várhatott-e Aba Henrikre, midőn a nemzet a háborúért zajongott körülötte s aztán külső béke nélkül lehetséges vala-e csak gondolni is a zilált belviszonyok rendezésére?

¹ Adalbertus marchio, qui marchiam orientalem Ungaris primo abstulit et filius eius Liupoldus maximam partem exercitus Ovonis delevit.

Hic est Leopoldus, qui cum patre suo Adalberto marchiam orientalem Ungaris eripuit ac inter cetera virtutis opera exercitum Ovonis innumerabilem fines suos ex improvise vastantem subito correptis armis pene funditus cum paucis delevit (MS. Garstene.)

² *Péter és Aba*, 17. l.

Annai bizonyos, hogy Abának ellenséges mozdulata nagyon a római király malmára hajtá, a vizet. Azon időben (ugymond a képes Krónika) a császár a husvétünnepet Kölnben illé s fejedelmeivel azon tanakodott, hogyan kellene megtorolni a magyarok által neki okozott bántalmazást. Kik egy szívvel lélekkel tanácsolták volt neki, hogy fegyverrel támadja meg a magyarokat, akik tartományába ellenségesen betörték s foglyaikat azok rabságából szabadítsa ki.¹

A magyar hadjáratot tehát a kölni fejedelmi gyűlés már ápril közepén kimondotta, Henrik azonban a határozatot csak a nyár végén foganasította. Csak szeptember elején értek véget előkészületei s különben is azon év nyara szerfölött esős volt. A császár maga állott jelentékenyen erős vazallhadainak élére², melyből nem hiányzott Bretizló cseh herczeg sem, nagy sereggel kívánván nem rég tett hűbér esküje mellett tüntetni.³ Ugy látszik a távolabbi birodalmi fejedelmek közül Hunfrid magdeburgi érsek és Gotfrid felső Lotharingia hercege is Henrik kíséretében voltak, valamint Péter exkirály is, kit császári barátja trónjába visszaültetni volt haza hozandó.

A Regensburgból kiindúlt Henrik ellentállás nélkül jutott el az ország dunamenti két erős kapujához: Haimburg- és Pozsonyhoz, melyeknek bevétele minden esetre több időt vett igénybe, mint földulása.⁴ A fiatal császárt elég volt a tizen-

¹ A német kútfőben is csaknem szóról-szóra: *Pascalem agnum deinde rex noster Coloniae victimavit et principes totius regni congregavit, consilium quacens ipsorum, qualiter obviare deberet gestis Ungrorum. Qui omnes velut uno ore consiliati, terram illam debere eum exercitu invadi et Dei gratiam temptare, qui iusta iudicia nulli vult denegare de his, qui absque alicuius causae obiectioe tanta in regnum Teutonicum grassati fuerant persecutione.* (Annales Altahens.)

² *coadunato exercitu ingenti* (Annal. Altah. 1042. v. ö. Annal. Sangall. maior. 1042.: *Rex Heinricus assumpta secum copia militum Hungariam invasit*).

³ *suasu et consilio Boemiei ducis qui tum inibi affuerat una copia, quae regem decuerat.*

⁴ *Herimannus Augiensis:* Heinricus rex autumnus Pannonias petens, Heimenturg et Brecesburg evertit (Pertz V. köt. 124. l.).

két év előtti (1030) hadjárat meddő voltára figyelmeztetni, hogy további hadi útúl ne a Duna ingoványos déli részét, hanem az északi oldalt, a balpartot válassza. A német történelem méltán hálás a cseh Bretizlav ezen jó tanácsáért, mert e nélkül a nehéz járású császári had alig érhetett volna el csak annyi eredményt is, a mennyivel az egykorú német krónikások nagyra vannak, hogy t. i. a Garam folyóig az egész Duna balpartja s egyebek között számos város részint meghódolt, részint elhamvasztatott.¹

A kiról e hadjárat krónikásai a legkevesebbet és eddig semmit sem szólottak, az maga Aba Samu. Semmi nyoma sincsen, hogy az ország határán Henriknek útját állotta volna, mindazon által a gyávaság futamodásával sem szaladt meg a császári ellenfél hatalmas serege előtt. Némely hazai írónk szerint Pozsonynál, mások szerint pedig a Vágnál és a Garamnál vetett volna akadályt a római király győzedelmes útjába. De hiába; mert fegyelmezetlen csapatai már a csata elején megfutamittattak.² Jellemző azonban, hogy a német egykorú kútfők helyhez kötött összeesapásokról egy szóval sem emlékeznek, mit pedig adható esetben a világért sem mulasztottak volna el. Ők csak portyázó csatározás közben nyert győzelemről beszélhetnek és szólnak.³ Minden oda mutat, hogy a magyar király döntő csatát minden rákészültsége dacára sem kockáztatott sem Pozsonynál, sem másutt. Ettől

¹ *Herimannus Augiensis: septentrionalem Danubii partem, quia flumina australem et paludes munierant, usque ad Grana fluvium vastavit seu in deditionem accepit.* A város hódítását és önmegadását illetőleg nem egy nyomon járnak a bajor évkönyvek és Lambert krónikás. Az első: *Novem ibi civitates rex deditione cepit* (Annales Altaheuses maiores); Lambert szerint: *tres urbes maximas cepit* (Lamb. Hersfeldensis Annales Pertznél V. köt. 152. l.) Hozzájárul, hogy az alteichi évkönyvek Haimburg és Pozsony fölégetését a német hadaktól elhárítván, magukra a városiakra fogják: *duae tamen earundem, Boioariae marchiae proximae, ante adventum nostratum urbanorum ignibus sunt absumptae.*

² *Pray: Annales Regni Hung. 47. l.*

³ *pars exercitus bis numero Ungariis incursantibus congregiens strages magnas efficit* (Heima. n. Augiensis 1042.)

seregének gyakorlatlan volta eltiltotta őt; de meg más hadvezéri számítás is lappangott azon buzavonában, melylyel halogató Samu király a császárral való nyílt megmérkőzést. Henrik ugyanis, miként már érintve volt: őszkor jött az országba, a magyar király tehát az időjárásban méltán tekinthetett hű szövetségest, és ha ennek egész erővel való föllépését bevárja, hatalmas bajnoktársat. És bár szomorúan látta várainak bevételét és fölperzselését s a Csallóköz pusztulását, oka volt hinni, hogy jobbat nem tehet, mintha az ellenséget előőrsi csatározásokkal fárasztva, azt mentől inkább becsalja az ország belsejébe.

Ezen ügyes terv kivitelét azonban megghiúsította a császárnak mód nélkül való szerencséje, illetőleg Abának azon szerencsétlensége, hogy szándéka megtört a közvélemény ellenzésén s a kivitel küszöbén mondott ellent a kísérletnek a nemzet akarata. A gyűrűvárak hazájában, mióta azt a magyar lakja vala, nem volt még rá eset, hogy ellenség oly mélyen behatolhatott volna. És a közrémület annál kétségbeesettebb fogott lenni, mivel Abának multkori fegyveres kísérlete nem volt alkalmas arra, hogy vezérlete iránt bizodalmat ébresztszen, mostan pedig (miként tarták) a császárt összecsapás nélkül a Garamig eresztette.

Samu egy darabig, úgy látszik, a makacsságig ragaszkodott sokat ígérő tervéhez és a közohajnak csak hangosabb és országos nyilvánulására engedett. Midőn az ország (német írók szerint csak: a megszállott terület) *önállóan* békekövetséget menesztte a német táborba¹, lehetetlen vala, hogy maga is meg ne hajóljon a nemzet akarata előtt.

¹ A magyarok követi pedig (ugym. a képes krónika) megígérék a császárnak, hogy a magyarok minden kívánságára ráárlanak, csak arra nem, hogy Pétert királyukká fogadják; mit azonban a császár végbevinni szerfölött áhit vala. Mert esküvel kötelezte volt magát neki, hogy Magyarország királyságába újrolag behelyezi. De a magyarok semmiképen bele nem egyezének s miután ajándékot küldtek és hitet tettek, hogy a német foglyokat eleresztik, a császár sietve visszatér Németországba. *Kézai* szerint követ ég-küldéskor Aba király már engedett: Aba király és a magyarok követi osztán ígérék vala a császárnak stb.

A megadásszerű hódolat, ígéret és ajándék meg levén, a fegyver-becsületnek elég volt téve, és benne aranyhíd volt számára rögtönözve, melyen sietett is visszavonulni és visszavonulhatott a nélkül, hogy Aba eléjekerülésétől kellett volna tartania. És a visszafordult birodalmi seregnek annál több indoka volt hazavezető s egyszersmind háborítatlan útját hálaadással szentelni meg¹; mivel a magyar király számítása várakozáson felül is igazolódott: a hamar beállott tél egyike volt a legfagyosabbaknak, melyekről a XI-ik századi évkönyvek emlékeznek.² Más különben, hogy ezen hadjáratban elért eredmény kézzelfoghatólag csekély, azt a császárért leginkább lelkesülő bajor és szász krónikások szertelen nagyítása és eseményszínezése is eléggé bizonyítja.³ A törekvés, Henrik meddő hadjáratát kedvező színben tüntetni föl még többre, arra is rábirta a birodalmi krónikást, hogy vele királyt adasson Magyarországnak. És ez aztán egészen más képét adja a lefolyt háborúnak, Abát összetörve látjuk futni, a királytevő császár pedig márís Magyarországnak hűbérura szerepében jár el.⁴

Hermannus szerint tehát, de amiről jó Kézaink mit sem tud . . . mivel a magyarok nem akarák visszafogadni Pétert, kit a császár magával hozott s kire nézve oda nyilatkoztak, hogy se testöknek, se lelköknek nem kell. — Henrik egy ár-

¹ Annal. Altahen 1042: His itaque Dei adiutorio patratis rex et sui redierunt ad propria Deum laudantes de successu prosperitatis.

² Szalay: Magy. Tört. I. 1:2. 1.

³ Péld. a hirschfeldi vagy aschaffenburgi Lambert szerzetes a Rába mentén: usque ad fluvium Rabam, elfoglalt három nagy városról beszél; az ottenbeurni évkönyv szerint egész a Drávaig nyomul elő a császár. (Szabó K. különben csupán másolási hibának tartotta e kitélt *ad Dravum fluvium* . . . *ad Granum* helyett); vagy mikor a sangalli évkönyv Magyarország legnagyobb része meghódításáról beszél.

⁴ Rex novem civitates deditione capit, quas rogatu Bretislavi et consensu incolarum *fratrueli Stephani* regis, qui cum eodem duce advenerat, dedit (Annales *Altahenses* majores). — Quemdam alium ex illis, apud Bohemos item exulantem, ducem eis constituit. (Hermannus Augiensis.) — Sőt testőrségéről is lett volna gondoskodva: . . . *praesidio Boiorum Boiemorumque valido nempe duobus millibus hominum munitur* (Annal. Boior.)

pádházi herceget, ki a csehek vendégszereteten élődött, ad nekik királyúl, de a kit Aba a császár elmenetele után visszakergetett.¹ . .

Ez minden részében való ténynek vétetvén, a magyar történetírásban három irányban indította meg az eredménytelen kutatást:

a) Ki lehetett a Henrik által királylyá tett ezen árpádházi fejedelem;

b) miért nem fogták a magyarok pártját és bánhatott el vele a letett Aba Samu oly könnyű szerrel;

c) elűzetése elegendő-e, hogy az újabb német beavatkozásnak és a császár második hadjáratának oka és kiindulási pontja gyanánt szolgáljon? . . .

Hogyan egyeztethető össze, hogy Henrik lovagi szava ellenére oly könnyen eláll Orseolótól? . . . Minden odamutat, hogy állításával úttévesztőbe vitte a magyar történetírást Hermanus s maga, a krónikás e dologban jó hiszeműnek vagy jól-értesültnek alig tartható, vagy legalább mi sem könnyebb, mint állítását akár az egyik, akár a másik szempontból gyanúba venni.

Ismerjük az egykorú árpádfiak külföldi tartózkodó helyeit, Csehországnak azonban nem vagyunk lekötelezettek a hontalanok befogadása miatt. De föltéve, hogy a magyar hercegek valamelyike mégis Bretizló fejedelem udvarában tartózkodott, lehetséges-e akár az, hogy Bretizló trónjelöltül őt magával hozza; akár az, hogy Péter, baráti szövetségese ellenében a császárnál jelöltségének közbenjárója és eszközlője legyen? És mellé még, kevés belátás kell hozzá, hogy lehetetlennek tartuk: egy árpádházi hercegnek a Péter társaságában és Henrik táborában való tartózkodását akkor, midőn nem Abának koronájáról, hanem a nemzet szabadságáról való kérdés karádal vala eldöntendő. Hanem nincs is megállapodás, kit tett volt a császár a meghódított országrész urává és Aba

¹ . . . quem tamen Ovo statim post discessum regis resistere non valentem in Bohemiam repulit (Herman. Augiensis.)

utódává. Egyik *Endrének*, másik *Bélának*, a harmadik *Domoszlónak* sejtí. Van pártja a történetírók között az erdélyi *Bonyhá-nak* és valami *Alboinusnak*¹ is.

Még furcsább a föltevés abban, hogy miért nem maradhatott meg a királyjelölt hatalma birtokában? . . Mert azonkívül, hogy Abának hatalmas pártja volt, a *nemzeti párt* fejedelmet, még az Árpád nemzetségből valót sem akart elfogadni a császár kezéből.² Szint' úgy a *tévedés*-anyának *hiba*-gyermekére ismerhetünk azon állításban is, hogy a császár-rendelte árpádházi fejedelemnek megugratása Aba által, vetette volna el magvát a további ellenségeskedésnek, holott az a tavali hadjárat meddőségéből s nem teljesíthetett ígéretének tovább-erőszakolásából folyik önként, új indokok hozzájárulása nélkül.

¹ *Alboinus* Abának egyik külföldi névtorzítása, miért Abától külön személynek vennünk nem szabad.

² *Lányi K.*: Magyar egyház történelme I. 273 l.

IX.

Második hadjárat és békekötés.

Abának könnyű volt észrevennie a fenyegető veszedelmet, melyet követséggküldés által igyekezett magától elhárítani, vagy ha többre nem mehet, legalább egy időre föltartóztatni. Henrik téli udvartartása akkor *Goszlárban* volt. Itt töltötte a karácsonyi ünnepeket, nem hiányozván oldala mellől a birodalmi ótalomba vett Péter exkirály sem.¹

Abának goszlári követségéről keveset mondhatunk, miután csak egy krónikás (Lambert) említi s a német történet-tudósok erősen a mellett vannak, hogy a Goszlárban járt karácsonyi követek a következő évben pünkösdkor a Paderbornban megjelentekkel zavartatnak össze a krónikás által.

Annyi bizonyos, hogy ha Goszlárban jártak is az Aba követei, a császárnál semmit sem vihettek ki. A goszlári kö-

¹ *Annal. Ottenburg.* 1043: *Rex natale Domini Goslariae celebrat cum Petro rege Ungarorum.* Többet tud en él *hersfeldi Lambert*, amely krónikás szerint ott járultak volt a császár elé az Aba követei, hanem minden siker nélkül: *quoniam rex Petrus, quem Oaban per vim regno expulerat, praesens erat, suppliciterque Heinrici regis auxilium contra illius violentiam implorabat.* (Pertzénél V. k. 153. l.) A tulajos *Steindorff*nak föltűnik, hogy a máskülönbén jól értesült alteichi évkönyvekben ennek semmi nyoma, melyek az alkudozások följegyzését a jövő évi pünkösdre és Paderbornba teszik. Dr. Steindorff annyival inkább nem áll jót Lambert közléseért, mert a német-cseh viszonyokra vonatkozó följegyzései is sok kívánni valót hagynak maguk után. Hasonlóképen *Giechrecht* (Kaiserzeit II. 389.).

vetségről az alteichi évkönyvek után indult magyar krónikák sem tudnak semmit.

A következő 1043. év pünkösdjét (máj. 22) Henrik szász földön, *Paderbornban* ünnepelte. Itt fogadta a magyar király békéköveteit, a kik Aba nevében azon előterjesztést tevék, hogy: a béke fejében a német foglyokat hazabocsátja, a kik még életben vannak, az elpusztultakért pedig tisztességes vérpénzt ad és ezen felül annyi font aranyat, amennyit csak kíván.¹ A császár pedig, aki ilyes ajánlatok által nem akará magát a célbavett hadjárattól elüttetni, — kitérőleg válaszolá: hogy addig nem egyezkedik velök, míg Regensburgba nem megy s ott az ajánlatokat a bajor országnagyok elé nem terjeszti, hogy mint érdeklettek ők is hozzászólhassanak s a (magyarok által földült) vidék szószólói legyenek.²

Ilyetén válaszszal bocsátotta el magától a római király az Aba embereit. Azt akarta a kegyes császár, hogy a magyar király a békéről való álmadozásban ringassa magát, míg ő a hadra föl nem szereli magát s őt a váratlan támadás által föl nem riasztja. Készült azonban Aba is, mindazonáltal követei július-hó második felében már Regensburgban voltak, mely gyűlöhelye volt a Magyarország támadására szánt német hadaknak is. A magyar követek itt ismétlék a békeajánlat főnnebbi föltételeit, sőt újabb pontokkal is megtoldák. Henrik azonban nem vette komolyan az alkuvást s végre is azon tört meg, hogy az egyezségkötést a császár esküvel pecsételje meg, mit az, mint méltóságával ellenkezőt megtagadott és helyettesítő esküt ajánlott, miben azonban a magyarok nem tudtak megnyugodni s így aztán semmi sem lett az egész békekövetésből s Aba küldöttei hadüzenettel jöttek haza.³

¹ . . . legati Ungorum, pacem cum nostratibus reformare cupientes, et proinde magnam exhibitionem regi promittunt, scilicet captivorum, quos haberent, remissionem, eorum quos reddere non possent, coemptionem et insuper regis gratia multa auri pondera.

² et nisi tunc tale quiddam super exhibita adderent, quod satrapae sui contra illius terrae populis probarent (Annal. Altah.)

³ Mox ergo, ut rex et sui expediti eo (Regensburg) venerant, et illi,

Ez év nyara is igen esős volt, mi miatt Henrik arra adta a fejét, hogy hadak-utjául a megdagadt vízü Dunát használja, mi végett egész hajóhadat szereltetett föl nagy erőfeszítéssel.¹ A határra érve szemlét tarta csapatai fölött s Aba hadai hollétéről értesülvén, a tavali hadi úttól eltérőleg, a déli oldalra veté seregét és haladéktalanul a magyarok hadállása felé indult. Aba nem-várt meglepetést szerzett a császárnak, mint aki a Rábca mellett a Csörszárkok által védett gyűrűvárak mögé vonúlva, a síkföld daczára vár-ostrommá változtatá Henriknek a nyílt megmérkőzést.

Aba Samu ugyanis a Duna és a Rábca által alkotott azon ősi györbe vagy gyűrűvárba vette magát, melynek hatalmas földművei: a „lébényi sánczok“ ma is csodálatnak s egyzersmind a számos „várhalom“ és „várhegy“ — nevezetekben az egykori rendeltetés kétségbevonhatatlan bizonyosságát birjuk. Aba ezen hadállását jobbról-balról a folyók és ingoványok s köztök a „Hanság“ tévék majd nehezen fölverhetővé, majd semmi áron meg nem közelíthetővé. Elül a mesterséges földhányások, árkok, vízvezetések, tornyokul szolgáló őrhalmok, melyek megfelelő, ügyes és ősi szellemben vitt védekezés mellett Nagy-Károlyféle hadvezéri tehetség nélkül nem valának kiostromolhatók. Aba volt az ős honvédelmi rendszer utolsó hadvezéri művelője s állott Henrik két ízben is a halál torkában.

A római király megdöbbenve láthatá, hogy az ősmagyar védelmi rendszerrel szemben könnyű győzedelmet. ezúttal nem ígérhet magának. Abának szintén volt azonban oka, hogy minden készsége mellett ne bizza el magát, miután rája a vere-ség végzetes lett volna, a győzelem meg könnyen az ország belbékéjét fogta volna fölzavarni.

ut iussum fuit, aderant, iterata sponsione ampliantes cuncta, quae promiserant, sed ipsi una re pactum iam futurum turbaverunt, quippe quia regem pro pace iurare postularunt, ideoque infecto negotio redierunt (Alteichi évkönyv.)

¹) *Annal Sangall.* Rex... ingentem classem summis viribus instruit... atque iterum Pannoniam per Danubium intravit (Régibb történetíróink *Hepidánus* néven idézik ezen évkönyvet. L. *Aba Samu és a történetírás* 10. l.)

Abá balját kardján pihentetve, békés jobbjával még egyszer megkinálá hatalmas ellenfelét. Váltságos idöket élven, nem csoda hogy még kelletlen alkudozás és békekötés árán is igyekezett kikerülni azt, hogy mindent kockáára tegyen. De maga a császár is óvatos volt, hogy az ügy eldöltét kardjára bizza. Elfogadta a békés jobbot és a nagy tervekkel és előkészületekkel megkezdett hadjáratot békekötésen kezdve, végezte is. Henriknek ezen eljárásában hallgatag sok elismerés nyilatkozik Samu iránt ellenkezőleg a német krónikákkal, melyek nem gyözik eléggé kiemelni a magyar király azon meghunyászkodó hódolatát, melynek a római király azon pillanatban engedett, midön már-már az ös védmüveken, fölállított ostromgépeivel akart keresztül törtetni.¹

A dicsvágyó császár Péter visszahelyezésének és Magyarország hűbéresítésének föltételével hajózott alá s hirtelen elment a kedve a birodalmi zászló kibontásától és önmegtagadással elállott föltett szándékától, — ennek számbavehető oka bizonyára Abának nem gyáva meghunyászkodásában, hanem épen ellenkezőleg tiszteletet parancsoló föllépésében keresendő. Más szavakkal, hogy Samu királyra szük és e szerint használhatatlan a gyávaság ruhája, ezt első sorban a hös német fejedelem ismeri be akkor, midön nem ítélé tanácsosnak a vele való megmérkőzést s az ajánlott békét, mely elé eddig akadályokat gördített, most váratlanúl és bizonyára Abának magának is nem kis meglepetésére elfogadta.

Pedig ezen békekötés magára a hatalmasa delelő pontján álló római királyra is nem kis mértékben feszélyező vala, mint akinek szava és ígérete ellen le kellett mondania Orseoló Péter támogatásáról és elismerni Abát törvényes királynak. Oly áldozat, melyre minden utógondolatai daczára is csak a

¹ Veniens ergo rex ad terminum regni, ubi exercitus recenseretur, decrevit, ut hos ilis terra procul dubio invaderetur, et factis machinis contra opus, quo fluvium Rabiata ocluserant, in crastinum impugnare disposuerant. Tandem venire supplices legati, dolore animum simulante, desperati, pacem et veniam pro delictis orantes, et quicquid regi et optimatibus, placeret, se facturos spondent (Alteichi évk.)

körülmények erkölcsi kényszerítésének, a krónikás szerint: az ég intésének engedvén, fogta magát a császár elhatározni.¹ Azonban Samu királynak sem volt a *rábczai békötés* mellett más vigasztalása, mint hogy bár nagy áldozatok árán: a német hűbérség gyalázatát elodázta hazájától.

Német följegyzések szerint a megalkuvás eskü mellett a következő pontok teljesítésére kötelezte a békekereső Abát: visszaadni a német foglyokat vagy az elő nem állíthatókért vérdíjat fizetni²; a Lajtán túli részeket, melyek csak barátság okáért hagyattak meg szent-Istvánnal, visszaadni a birodalomnak.³

Nem kis túlzása a bajor krónikásnak, hogy a német barátságnak tudja be azt, ami a magyar fegyverek dicősege volt, hogy: nem sikerült az 1030-iki fegyveres kísérettel Lajtán-túlt a birodalomhoz visszakapcsolni.⁴

Hogy Magyarország nyugati határai mindig összébb szorultak, ez nem az Aba hibája: az ős honvédelmi rendszer elhanyagolásával gyöngült a kitolt gyűrűvárak védereje is; de meg a rábczai békekötésben elvesztett németföldi ringek a kortársak előtt ép oly kevéssé keverték Samu királyt a hazaárulás gyanujába, mint utódját Endre királyt, ki 1053-ban újrolag és véglegesen beleegyezését adta a megejtett határigazításhoz.

Harmadszor a császár 400 font aranyat s ugyanannyi palástot kötött ki magának (400 auri talenta, totidemque pal-

¹ A sz-galleni évkönyv: *Petrum avito solio restituere cupiens* szerel föl a római király nagy hajó hadat, és evez alá Pannoniába.... Rem tamen, ob quam venerat, credo *Dei nutu praepeditus*, nondum perficiebat.

² *Tunc condixerunt captivum populum.. remittere vel precium sub iureiurando reddere* (Annal. Altab.)

³ *Partem regni retradere, quae quondam Stephano data fuerat causa amicitiae* (*Pertznel* XX. k. 798.) Őseink Austria nagyobb részét hatalmukba kerítettették. Zsolt Ens várnál tűzte ki Magyarország határait; de a magyarok 955-ben Mülkig és 984-ban a Sárhegyig szorítottak vissza *Kerékgyártó*: Műveltség fejlődés M-on I. 4.)

⁴ V. ö. 57. l. jegyz.

lia).¹ A Bajor évkönyv szerint a követelmények egyik pontja a szent király özvegyéről gondoskodott volna, a ki iránt csak oly szívtelenül viselte volna magát Aba, amint viselte volt annak előtte Péter.² Ez azonban aligha nem a túlságba vitt érdeklődés Bajorhon nemes leánya iránt és alaptalan gyanusítása sz. István nádorispánjának, kiről magyar jellemvonása s a szent király emléke iránt viseltető kegyeletnél fogva bajos föltennünk, hogy a kesergő özvegy sanyargatásában is utódja lett volna lovagiatlan elődjének.

Valószínű, hogy Henrik és Aba ez alkalommal találkoztak és együtt erősítették meg a kötött békét esküvel. Német forrásaink csak az Aba eskütételéről tudnak.³ Említettük ugyancsak ezekben, hogy a németek hét kezeset is választottak és vettek át, kik november 30-ikán megszabadulandók vagy elvesztendőik valának a békepontok mikénti teljesítéséhez képest.⁴ Ezt azonban bajos tényül elfogadnunk minden részében, miután sem a németekről nem lehet azon barbár szokást föltételeznünk, hogy a kezeseket kivégezték volna, sem Aba királyról, hogy ily kikötés mellett a kezesekül kívánt hét előkelőt kiadta volna.

Ezen kezeseknek egyike, ha Aventinnak igaza van, *Péczel vajda* (dux Pezilo) volt, kit a korábbi időkből immár ismerünk.

¹ Vagy mint az Abára annyira mérges sangalleni annales magát kifejezi: *ipsumque adulterinum et suppositum regulum pecuniam iniuste possessionem sibi offerre compulit* (a német király t. ill.)

² . . . et reginae Gislæ reddere cuncta, quæ maritus eius idem Stephanus ei donaverat, quæ iste sicut Petrus, illi pridem abstulerat. (Ann. Altah.).

³ Annal. Sangall. maior: insuper eum (tudn. ill. Abát) cum iuramento, ne fines regni sui excederet, constrinxit. — Annal. Altah.: Haec autem omnia rex Ungaricus ipse iurando promisit. — Lambert Hersfeld: Rex Oubani ad placitum sibi pactionem coegit, acceptisque ab eo de pace iuramento et obsidibus reversus.

⁴ Alteichi évk. . . . rex Ungaricus, insuper datis septem obsidibus, quos nostrates voluerunt, stabilivit ea lege, ut in festo Andreae his perfectis reciperentur aut infectis perderentur.

Sajátságos lehetett e két fejedelem találkozása, kik egymásnak békét esküvének a nélkül, hogy jó barátokká váltak, vagy a frigynek tartósságot ígérhettek volna. Orseolo Péternek, a birodalom vendégének jelenléte váltig bizonyítá, hogy itt csak fegyverszünetről, mely azonban mindkét félnek kívánatos, lehet szó. Az egyik a feltételekben hagy magának kibúvó ajtót, a másik az elfogadásban mutat engedékenységet, mintha sejtetni kívánná, hogy végrehajtása előtt le fog telni a békének csúfolt ezen fegyverszünet s a következő hadviselés visszaszerzi neki azt, amit ezen békekötés kicsikart volt tőle.

És ha Abán áll, ezen föltevése igazolja is magát; ő azonban nem dicsekedhetett a szerencse kedvezésével. Ha nem azért kellett bűnhődnie, hogy kezét a korona után kinyújtotta, mikor bűnhődés nélkül a nálánál jogosultabb Péter sem viselhetette azt: akkor a nemzetünk fölött örökdő gondviselés királyi áldozatnak és nem kevesebbre szánta, mint hogy erényeinek és hibáinak drágán fizetett árán üdvös fordulatnak legyen öntudatlan eszköze.

Balsorsa ezen békét Abára rosszabbá tevő egy félszerencsés háborúnál. Az a népkirályt oly lejtőre szoritotta, melyről nem vala többé bátorságos leereszkedése. A békekötést nem az ő mértékével mérte valószínűleg a közvélemény és a nemzeti pártnak elégedetlensége egészen a Péter-pártiaknak malmára hajtá a vizet.

Aki Aba életét mint tragoédiát fogja megírni, itt lesz a helyén, hogy föltüntesse a bonyodalom azon hálózataát, melyből bajos vagy lehetetlen többé a kibontakozás.

A császár a békekötés után haladéktalanul elhagyta az országot nem kis elégedetlenséggel a fölött, hogy Abával ezúttal sem végezhetett s kevés vártatva megint vissza kell majd fáradnia. Szept. 14-ikén már túl volt Mölön.¹ Volt oka sietni: jegyese várt rá túl a birodalom határain, hogy ezt ő

¹ Pöchlarn-ban (Steindorffnál I. 183. l.)

oltárhoz vezesse. Besansonba méne tehát Henrik, hogy mátkájával Ágnessel ¹ egybekeljen s miután feleségét Mainzban német királynévá koronáztatta, lakadalmát Ingelheimban fényes ünnepélyek között tartotta meg.

Azonban habár a római király eltávozott is, hanem itt maradtak hű szövetségesei: a Péter-pártiak és kettős erővel láttak hozzá az akna-munkához; ment is a dolog elannyira, hogy kisvártatva elérkezettnek látták az időt, hogy az ezer bajjal vívódó király életére halálos csapást mérjenek. Kissé elszámították azonban magukat és a bosszúra riasztott Aba vérfürdővel torolja meg a merényletet.

¹ Ors. Péter-Otto; neje Gizella; ennek II. férje Ottó Vilmos burgundi gr.

Péter magy. király

Ágnes (Vilmos poitiersi gróf)

Ágnes (III. Henrik császár).

X.

Péter és Aba pálya-utai.

A Aba, ügyének igazságában bízva, kicsinylette Pétert és netalán azt hitte, hogy őt magára nézve a békekötés által egészen ártalmatlanná tette, — helyrehozhatatlan hibát követett el; mert emez az ő olasz leleményességével és mozgékonyásával felettébb veszedelmes vala ellenségnek és kétszeresen az, a zárkozott természetű és másképen is elszigetelt Samu királyra nézve.

És csakugyan Orseolo Péterünk a rábaközi békekötés után abbanhagyva a császár lábainál való nyöszörgést, önálló tevékenységre adta magát nem követvén leendő hűbér-urát a vigalmas nász-útra, hanem a határszélen sógoránál visszamarada. A korona-veszített bolyongó nagyon érdekében állónak találta, hogy közelében lappangjon az országnak, hol az eddigi hadi vállalatoknál gyümölcsözőbbnek ígérkezék az egyenetlenség konkolyának elhintése. A német birodalom keleti őrgrofsága a legalkalmasabbnak látszott arra, hogy onnét az új hivek toborzásához lásson és diplomaticai hadjáratot kezdjen vetélytársa ellen, ki míg eddig mindig elhárította a fejére mért nyílt csapást: addig föltehetőleg az egyenes jellemek ügyetlenségével és az önmegsebzésig menő járatlansággal fog védekezni a láthatatlan kar támadásai ellen.

És csakugyan Aba hiveinek tápora hűség tekintetében erősen meg volt tizedelve már, midőn a király a Péter-okozta pusztításnak nyomára jött.

Abát ezen alattomos elhódításban a kereszténység fejének elidegenítése és a kiátkozás villámainak kézrekerítése fogta kétségkívül a legérzékenyebben érinteni.

IX. Benedek ismert jellemgyöngesége, a császárság delelő hatalma, Péternek olasz származása és burgundi atyafisága és a Samu királyra kent ráfogások kezeskednek arról, hogy a vaktában hozott ítélet nem az igazság szava volt. A római nép „a szent Péter székén ülő ördög“-nek nevezte el IX. Benedeket, mely nevezetéhez nem méltatlan azon tette sem, hogy pusztá vádakra feláldozta az új keresztény Magyarország békéjét és belnyugodalmát a német császártól való félelmének és Péterre vonatkozólag a származás és ismeretség másodrendű tekinteteinek.

Fölösleges lenne vitatni, hogy a hatalmas III. Henrik a maga részéről is sürgette a szent birodalom nyers ellenségének, Abának átok alá leendő vetését; a német történetírók megegyeznek abban, hogy ha az Aba pártjára kimondott excommunicatio nem magának a császárnak műve volt volna is, a pápa részéről kézzel fogható abban Henrik kedvének keresése. A császár pártfogásánál fogva Orseolo Péter a pápa urnál határozott előnyben állott Aba fölött és ha a középkor idevágó meséjében vagyon némi alanyi igazság: dicsekedhetett a koronája-veszített király IX. Benedek pápa nagymértékű jóakaratával, mint a kinek Konrád halála után a császári koronára nézve lett volna ő a jelöltje.¹ Még az Aba király sötét vonásokkal rajzolt alakját, a magyar kereszténység veszedelmében forgásának ürügyét kell érintenünk, hogy azon titkos

¹ In diebus illis defuncto Conrado, legis et religionis cultore fidelissimo, . . . Theophylactus, qui et Benedictus nonus, habito consilio cum familiaribus suis Laurentio et aliis suis compliceibus, molitus est filium imperatoris Conradi, Henricum imperatorem successione imperii exturbare et in ecclesia schismata diversa seminaré . . . Misit igitur coronam romaní imperii Petro, regi Ungarico. Sed ad Petrum expugnandum direxit imperator Henricus ducem Lotharingiae Gotfridum, virum fidelem et bello strenuum et inter regni principes clarissimum. Qui primo conflictu Petrum bello captum et omnes vicinas nationes . . . deteruit etc. (*Steindorff's Heinrich III. I. 477.*)

rúgók mindenikére rámutassunk, melyeket mind mozgásba hozott a furfangos exkirály, hogy a könnyelmű egyházfőt a magyar ügyekbe ily áldástalan beavatkozásra rávegye.

Különben e dologban IX-ik Benedeknél jóval több megrovás illeti az olasz Pétert, mint a ki a nagyítás és hazugság fegyverével az apostoli meggyőződés kiostromlásától sem riadt vissza, és vakmerősége nem vallott kudarcot. A pápai bulla, mely visszatükrözné az Aba ellen emelt vádakát, nem maradt fenn, ha azonban és ami valószínű is, hogy Alold, a határ-gróf udvari papja és krónikás volt Péternek is íródiákja, — akkor a római curiához küldött hazug jellemzésnek szövegét sincsen okunk elveszettnek tekintenünk.¹

A császár mennyiben játszott kezére IX. Benedeknél a birodalmi vendégnek, — ma már alig puhatolható ki alaposan; azt pedig, hogy a pápai ítélet végrehajtása czimén kapott-e megbízatást Aba megtámadására? — még idő előtti dolog lenne feszegetnünk.

Sok körülmény oda mutat, hogy sem a bulla nem hirdettetett ki nálunk, sem a papság nem hanyatlott el a király hűségétől. Tapintatuk megmenté az ország belbékéjét és hazugságnak bélyegzé a ráfogást, mintha a harmadik királylyá koronázott Samu a keresztény vallást elakarta volna törölni. Orseoló Péter meghittjei és küldöttei sokkal több eredményt értek el a származás, az érdek és czél tekintetében széttartó világi urak között; az elégedetlenség oka vagy ürügye azonban csak a titkos párthivek számát szaporitá és a nyílt kitörésnek nincsen semmi nyoma.

Aba azalatt, míg ezen lélekvásárlások folytak, népének javát munkálá és királyi kötelességeinek élt: szolgáltatott igazságot és fáradozott sok jóhiszeműséggel a foglyok összeszerzésén, hogy békekötési szerződésének eleget tehessen.

Az igazságnak tett királyi szolgálatáról nem szólnak krónikáink, természetesen, mert erről a német kútfők vagy mit

¹ Aloldus nem kevesebbről vádolja őt, mint hogy a keresztény hitet el akarja törölni: *religionem christianam tollere nititur*. — — — —

sem tudnak vagy csupán torzképet adnak róla. Föntartja azonban a *Mátrában* a hagyomány, mely a hazai egykorú följegyzések hiányában egyedül hivatott őt magyar szemmel látott vonásokban föltüntetni. A Mátra tája e részben sokat tud mondani *jó királyáról*, mik azonban rege-számba jövéen, e helyütt hozzáférhetetlen adatokként épen nem szerepelhetnének. Az általános jellemzés azonban, ha nem csalódunk, annyi századok dacára, igaz vonásait tárja föl, — miután a hagyomány folytonossága mellett a hagyomány Abaját gonoszból jóvá átalakultnak meg nem engedhetjük. A nép szája a jót jobbá, a rosztat roszbábbá átalakítja ugyan; de gonoszságban leledzett regehőséből jóembert, népapát sohasem idomít. És e hagyomány Mátyás-szelleműnek ismeri az öreg Aba királyt. A saári népmonda még azon eljárásra is emlékezik, hogy királyi ékeségeiből kivetközve, ismeretlenül szeretett a nép között forgolódni.

Hanem amennyire emelék tekintélyét a nép előtt igaztételai, annyi ellenséget szerzett magának a nemesi osztályban a foglyok ügyének bolygatása által. Korában a hadi foglyok zsákmánynak tekintetvén, osztalék alá estek, akik rabszolgákká vagy jobb esetben cselédekké tétetvén, uraiknak föltétlen birtokába jöttek, kiket aztán a magán jog elidegeníthetetlenül gazdájához kötött. Kézai írja: *a magyarok foglyaikat nem örömet engedték a királynak megváltani*. Még nagyobb mértékben kellett ezt tapasztalnia Samu királynak, a ki a mily erélylyel és keménységgel látott a dologhoz, ép oly ellenállásra talált és mondhatni: a hány alattvalót erőszakolt vissza a császárnak, annyi, ha nem több ellenséget szerzett magának és ugyanazon egy ok miatt esett az *esküszegés* gyanújába német részről és tartatott *dühöngő garázdálkodónak* itthon, amennyiben eredményt nem birt elérni a foglyok kérdésében, melynek pedig annyira utána járt. Krónikáink idegen értesülésekhez képest és egymást egyszersmind szó szerint követve a következőkben nyilatkoznak e kettős dologban:

„Ettől (vagyis a békekötéstől) fogva tehát Aba király bátorságot véve, garázda kezde lenni s a nemeseket megvetve

keményen dühöng vala a magyarok ellen, mert úgy gondolko-
dik vala, hogy az uraknak mindene köz a szolgálkka!“. ¹

Az érthető marad, hogy a király egyre komolyabb lön, miután András-napja a foglyok ügyét elintézetlenül találta s azt is észre kellett vennie, hogy a politikai menekültek mindig több társat vonnak magukhoz és a császár előtt vége-hossza nincsen a bujdosók által emelt panasznak, hogy az általa elismert magyar király: mindig a parasztokkal és alacsony származásúakkal komázik, azokkal eszik, lovagol, a nemeseket pedig, akik őt maguk fölé királylyá tették, lenézi és az esküt semmibe sem veszi. ²

És krónikásaink hogy ne lennének jól értesülve, midőn még azt is tudják, hogy Henrik ezek hallatára ezen szavakra fakadt: no, ez nem illik királyi emberhez! — És mégis épen úgy nem az igazság szülőföldén láttak napvilágot ezen állítások, mint ezeknek ikertestvérei, a következők: minél inkább kitűnt valaki születése, erényei vagy népszerűsége következtében, annál jobban éreztette vele a minden jelesben vetélytársait látó király. ³

Abát valóban kelletlen belzavarokba sodorta a foglyok kérdésének erőszakolása. Ezen belmozgalom lényege és indoka

¹ *Képes krón.* 41. l. *Budai krón.* *Thuróczy* II. rész 37. fejt. *Kézai* csak a nemesek megvetéséről beszél és hiányzik az okadatolás nála: *mert úgy gondolkozik vala, hogy az uraknak mindene köz a szolgálkka!* Ez utóbbi kifejezés a legellentétesebb véleményekre szolgáltatott alkalmat. „A nemzet története“ című regényes rajzok ünnepelt írója nem haboz kimondani, hogy ő volt az első *communista Magyarországon* (I. 70. l.); *Szabó Károly* azt hiszi, hogy a régi törzs-rendszer visszaállítása van benne kifejezve (*Péter és Aba* 24. l.); dr. *Pauler Gyula* ellenkező meggyőződésben van, miután a bir-
tokközösség újbóli helyreállítása magában véve lehetetlen s első sorban a királyságra nézve lett volna káros intézkedés. (*Századok* 1879. évf. 124. l. 2. jegyz.) *Márki Sándor* szintén törzsgyökeres átalakítás kísérletére viszi vissza e krónikás följegyzést (I. fönnebb 16. l. jegyz.) Mi e helyütt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy a majdnem mindenkitől másként értelmezett ezen adat nem kiszakítva, hanem teljes egészében, a megelőző és kísérő körülmények számbavételével értelmezhető egyedül a túlzás és nagyítás tévedése nélkül.

² *Képes krón.* 42. l. *Budai kr.* és *Turóczinál* hasonlóképen.

³ *Bajor évkönyvek* (Annal. Boici) 1044-ik évhez.

felül nem levén tisztaban történelmünk, annak bünbakjául sok ellenmondó körülmény daczára a harmadik magyar király tétetik. Mostantól kezdve állittatik jelleme megváltozottnak és nyeri a durva elaljasodás és kegyetlenség kiegészítő vonásait.

A kútfő-bírálat nem utolsó követelménye levén a történetírásnak, fölvehetjük a kérdést: miben nem hibás és miben lehet hibás e részben Aba Samu? . . .

Királyunk első sorban *esküszegésről* vádoltatik a császár előtt a péter-párti honkerülők által. Aba e részben, úgy látszik, hogy menthető, hanem azért egyetlen szóval sem kelünk védelmére. Rágalmazóinak honárulása eléggé megvédelmezi őt.

Az természetes, hogy a német történetírás nem ítéli el e hazaárulókat, miután ők a német hiúság és terjeszkedés napszámosaivá szegődtek. Samu királyt még az esküszegésben is el kellett áztatni, hogy a német beavatkozásnak ürügye meg legyen adva. A német történetírás tévedésbe viszi a magyar krónikát is. Ezek nem veszik észre, hogy Aba ellen nyilatkozván e dologban, nem az igazság szolgálatában állanak, hanem összeesküvőket dédelgetnek, a kik német hűbérré teszik az eddig szabad Magyarországot és hazájokat első szolgáltatók ki a zsákmány-szomjas nyugati szomszédságnak.

A másik vád szerint Samu király az elaljasodásig *pórias* volt modorában és udvartartásában. Ebben az egykorú német párt önti ki epéjét a nép-királyra. Inkább dicséret Abára, mint gyalázat, ami szertelen nagyítással mondatik róla. A látszat vastag héjának lehántása után úgy áll előttünk Aba, mint ősi, magyaros és pátriárchális fogású fejedelem; a szokásokat tehát, melyekben született, nem vetkezte le nádor-, és nem hagyta el király korában sem.

És azon aztán nincsen miért megütköznünk, hogy a Szent-István alatt betódúlt, Péter alatt megsokszorozódott és módnélküli hatalomra jutott idegeneknek nem volt ez más, mint paraszt-szokás, és műveletlen nyers modor.

S mellé a népkirály nem tudta, vagy nem is akarta éreztetni, hogy az idegeneknek: az olaszoknak s főként a németeknek valami nagy barátja.

Méltán találtak a német-pártiak a volt-nádorban sok szidni- és kivetnivalót, midőn ez modorában egy népfőnök nyílt őszinteségét és természetességét tünteté föl. Nem szabad azonban azt tartanunk, hogy a király népiessége merő póriaság volt. Aba Samu született főúr és hatalmas vajda-ivadék lévén, nem lehet büszkeség és arisztokratikus vonások nélkül még csak képzelünk sem, midőn nálunk a maga nemében még a paraszt is arisztokrata. Távol van ő attól, hogy korának „Dósa Györgye“ vagy „kun-László-ja“ legyen. Aljas szenvedélyek hajhászatáról még ellenségei sem gyanúsítják.

És a magyar történetírásnak, mely ezen érényes hibákat annyi hiszékenységgel és komolysággal szokta tárgyalni, — mily játszi dolog fogott volna az lenni, hogy az igazság aranyalmájára ráakadjon, ha számba veszi hogy: a császár előtt panaszkodó bujdosó menekültek java-részből olaszok és németek vagy a Péter udvarában elkorcsosodott újítók voltak, kiktől a magyar világ színe-java. Abával tartva, még mindig más meggyőződést vallott és élesen különbözött.

Végül a német-magyar krónikák azt is szemére vetik Abának, hogy „a nemeseket megvetve, *kevélyen* dühöng vala a magyarok ellen.“ E szerint, amiben nincsen, sőt nem is lehet igazság: Samu koronával fején egy rabló vezér, vagy harambasa alacsonyosságáig süllyedt volna.

Azon állításokban, hogy a király míg a nemzet zöme iránt döllyösen dühöng: addig a nép salakjával önfeledett méltóság nélkül czimboráskodik, — oly ellentétek és szélsőségek tulajdoníttatnak neki, melyeket egy személyben összehozni lélektani lehetetlenség. Ami pedig lehetetlen lélektanilag, az hihetetlen történelmileg is.

Aba heves természetének megdöbbenő példáit adá; az is meglehet, hogy az igazságszeretet nála a mérséklet enyhülete nélkül jelentkezett, erélye meg a rideg merevségből nem bontakozott ki, — azonban honfitársai iránt való kevély dü-

hőngését annál kevésbbé engedhetjük meg, mivel a hagyomány a legmelegebben épen az ellenkező miatt fogja pártját a német krónikák által üldözött királynak és ünnepli őt, mint a nép atyját.¹ És ha ezen népszerűsége igaz keresete és becsületes vagyona neki, akkor a hagyománynak van igaza és nem a krónikának.

A krónikákat kiigazítva, ha megmarad is a komor és fenyegető háttér, hanem a maga udvar- és háztartásában a király egészen szeretetreméltónak mutatkozik.

Abánál azonban a történeti jelenetek ködfátyol-képei hirtelen változnak. Mint a ki rémes álomból riad föl amiatt, hogy élete veszedelemben forog, ragadtatott ki egyszerre Samu királyunk fejedelmi tevékenységének házi köréből és kelt kinos önvédelemre. Egészen talán nem neki tudandó be, hogy a meglepetés lázas pillanatában hekatombát áldozott az ősi vérszerződés azon pontjának, hogy: a fejedelem személye sérthetetlen.

Ennek azonban külön fejezetet kell szentelnünk.

¹ A Tisza vidéken (Tisza-Abád) is az jár a nép száján, hogy Abának azért neveztetett, mert a nép kegyes atyja volt.

XI.

A pártszenvedélyek harca.

szabadságnak alig van régibb coloniája Európában a mi magyar földünkénél; de a szabadon nevelt gyermekek egyszersmind rakoncátlanabbak is levén: népünk ritkán volt s ha volt sem maradt tartósan, együvévert nyáj. A nyári nap forró melege délibábot csal alföldünkre és csalogató búbájjal vesz körül látóhatárt és messzetávolt egyíránt. A pártok hazai története váltig igazolhatja, hogy ha a szabadság tiszta verőfényét nem zárták volt el a nemzeti szerencsétlenség fellegei, a politikai élet forró láthatárán más-más alakban mindig megjelent a *pártoskodás* kaczerködő tündére, és legtöbbször meg is osztá a nemzeti egységet.

Az ország a királyság kezdetén keresztény és Kupa-párti lőn; a szent király hivei az ellenzéket csak a külföldiek támogatásával bírák legyűrni a Garamnál s talán a Tiszánál, Marosnál és Erdélyben is. Mindenüvé azonban nem fért hozzá a szentelt víz, hogy eloltsa az ős vallásnak még keletről hozott, tehát annál féltékenyebben őrzött szent tüzét. István király utóda alatt a hazafias „nemzeti“ ellenzék „német-nek“ csúfolja a királyi pártot. Abát, a nemzeti párthoz állván, ennek vállal emelik paizsra. Samu király azonban lehetetlenségre törekedett: a pártok fölött akart állani, szakított a benne uralomra jutott ellenzékkel, nem igyekezett magához vonni az ellenpártot és ennek következményei kimaradhatatlanok voltak.

A harcziás Henrik császárnál Orseoló Péter többre tudott menni. Amaz kettős hadjáratát békekötéssel kényszerült bezárni, emez alattomos működésében folytonosan láthatatlan maradván, a térfoglalásban akadály nélkül haladhatott előre.

Alig hihető azonban, hogy Abának ellenfele, amannak fokozatosan nagyobbodó politikai (tehát nem erkölcsi) botlásai nélkül célhoz juthatott volna oly hamar-ídő alatt.

Az nem volt a királynak szerencsés gondolata, hogy az újítás terére lépett. Sok igazság vala azon felfogásában, hogy több központi erővel, mint a mennyivel rendelkezék, lehet csupán az ország függetlenségét Németország ellen megvédelmeznie. Való igaza volt abban is, hogy a nemzetségfők uralma kiskorú gyámságban tartja a királyi hatalmat. Vele, magával történt, hogy a vajda-uralom meggondolatlanul háborúba vitte bele, majd meg győzedelemre készülő serege háta mögött (1042.) alkura lép a megdöbbsent ellenséggel, vagy kicsinyes okokból akadályozza, hogy a királyi szóadással szentesített föltétel: a foglyok kiadása, végrehajtassék. Azonban amily kívánatos vala az alkotmány-reform: annyira nem volt kívánatos, hogy ő nyúljon a darázsfszerekbe.

Legjobb akademikusainknak egyike: dr. *Pauler Gyula* már régen észrevette és vitatja, hogy amit eddig szent Istvánnak szoktak tulajdonítani és nem is valami nagy dolog, hanem csak csekélység képében: *nem a szent király volt a nemzetségi szervezet megbontója.*¹

Az első sz. király megelégedett azzal, hogy a vele ki-kezdő vajdákat egyenként tette ártalmatlanokká és Aba Samu nagyon tévedt, midőn elérkezettnek hitte az időt, hogy ezen ösintézményt alapjában megbolygassa.

És Aba nem habozott eldobni a szerencsétlenség ezen koczkáját „úgy gondolkozván (mint a krónikás magát homályosan kifejezi) hogy az uraknak mindene köz a szolgálkkal.“ Erre látszik visszavihetőnek a túlzott vád is: „hogy mindig parasztokkal és nem-nemesekkel komázik, azokkal eszik, lova-

¹ Századok 1879. évf. 124. l.

gol.“¹ Ezért a titkos forrongás, mely miatt élete sem látszott többé biztonságban levőnek.

A király kétségkívül észre fogta venni ellenségei számára szaporodását és a bujdosók legiójának gyarapodását s talán csak gyanakodóbb és körültekintőbb lett anélkül, hogy a Henriknek nagyon hízogó és a magyar király iránt mód nélkül elfogúlt Bernó, reichenau-i apát szerint: közönséges szabású zsarnok lévén, jog- és törvénytapodásban, száma nélkül való gyilkoltatásban s más gonoszságokban, nevezetesen ártatlan nemesek megvakításában, miként állittatik, vétkessé tette volna magát.²

Abát azonban a közel veszedelem sejtelve, miként a következményekből látjuk, épen nem nyugtalanította, a mi jó lelkiismeretre vall, s azt legkevesebbé sem gyanította, hogy el van végezve őt *élve vagy halva* a császárnak kiszolgáltatni. Midőn tehát, de már a veszély pillanatában látta, hogy királyi széke alá van aknázva és ismét orgyilkos kézben villog a tör, mely évek előtt a szent király életét volt kioltandó, érthető marad: hogy fékezhetetlen módon tört ki haragja és haragjában nem követte Istvánnak, fiához intézett intelmét: Ha valakinek feje forog kérdésben, magad ne ítélj; az ily ügyet bíz inkább a bírakra!

„A magyarok osztán (mondja a fölülmondottak folytatásául a krónika) ezt túrni nem akarván összeesküvének, hogy őt halálra szánják és megölik. De valaki elárulá szándékjokat s kiket közülök Aba elfoghatott, bírói vizsgálat nélkül megöleté, mi kiváltképen — legfőkép veszedelmére vált.“³ A

¹ Vagy miként a magyar krónikák anyakönyvei, az alteichi annalesek mondják: *Ovo quoque homo ferox et agrestis, nobilissimos quosque contemnebat, humillimi cuiusque consilio, qui refragari non solebat, utebatur, agricolas aulicos scribit, obstrepentes indemnatos levi causa obtruncabat.*

² *Ille pseudorex Ovo... praedas exercuit, homicidia perpetravit, scelera multa commisit, ius abnegavit, iura legis violavit, nobiles insontes obcaecavit, occidit, tyrannidem eximiam exercuit, ita ipsa terra adversus maliciam eius exclamavit (Archiv f. Kunde österreich. Geschichtsquelle. XX. p. 199.)*

³ Képes Krón. — „Et post hoc inter Hungaros crudeliter agebat“ (*Pozsonyi Krón.* Toldy-kiadás 30. l.). „Azután ... meggonoszodék és oly kegyet-

alteichi évkönyvek, természetesen Aba iránt még több elfogultsággal, részletesebbek ezen eset elbeszélésében:

1044. Magyarországon pedig kitört a belső egyenetlenség, mely már nem kis idő óta lőn szítva titokban, t. il. az igazságos összeesküvés az igazságtalan király ellen, hogy a méltatlannúl trónraemeltet méltó megaláztatás érje. Összeesküdtek ugyanis a fejedelmek közül többen, hogy mivel királyuk (Péter) ellen vétkeztek volt, egyházi bűnbánatot tartanak és hogy őt kibékitenék, keresék azt, akit bűnösen helyébe tettek volt, hogy bilincsekbe verve vagy *meggyilkolva* a császár kezébe adják....

Az összeesküvés egyik részese azonban, ki maga ez áron kegyelmet nyert, a tervet elárulta a királynak és az összeesküvők mindnyáját bevallá, kik közül némelyeket megöletett, mások Isten segítségével megszabadultak kezéből.¹

És ezen eljárása miatt az eddig kegyes Abát a külföldi és hazai történetírás a *kegyetlenség* megrovásával sújtja, mi nem kevesebb, mint erkölcsi halálos ítélet, melyhez aláírásukkal történettudósaink kevés kivétellel mind hozzájárultak.

Nagy szó egy királyt a történelemből kitorúlni, vagy megbélyegzéséhez hozzájárulni, mielőtt az aktákat birói lelkiismeretességgel át nem tanulmányoztuk. Ezt tennünk kell az eshetőleg előforduló enyhítő körülmények miatt is.

Általánosságban szólván: egészen más két dolog ezen véres jelenetet korunk idegességével tekinteni, vagy azon század keménységével, mely nem vette rossz néven a szent királynak, hogy Tomaj-Abát elevenen temette el²; egészen más dolog

lenné lőn, mint Péter király. Azért nagy sokat a magyarokban törvéntelen megölete, kin a magyarok megharagunnak“ (*Székelly István*: M. Krónika 1558. Toldy-kiadás 18. l.) „A magyar urakra pedig dühösködék és egy nap ötven urat egy házban bérekesztvén levágata oly kegyetlenül, hogy meg sem hagyta gyónni nekik, Urat sem engede venni magokhoz. Kin a magyarok fölötté megbúsúlának és elhagyván őtet, küldenek ismét Péter királyért.“ (*Pethő Gergely*: Rövid M. Krónik. Toldy-kiadás 23. l.)

¹ Pertznél XX. köt. 799. l.

² V. ö. 36. lap 3-ik jegyzetét.

a kivégzetteket királyválasztási ellenzéknek, Aba politikai ellenlábasainak tudni, vagy felségárulóknak; és végül nem ugyanazon egy dolog a vérengzés szerencsétlen áldozataiban a jóra való legtisztességesebbek egykorú hazafiak számát ötvennel megkevesbítve vagy a király életét bár sokak élete árán megváltva és a koronás fő megközelíthetetlenségét szigorú példában ugyan, de annál hathatósabban szentesítve látnunk.

A részletek tekintetében első és legfontosabb kérdés, hogy *kik és hányan valának az összeesküvők?* A német kútfők majd *principes*-nek (törzsfőknek, vajdáknak), majd országnagyoknak (optimates) vallják őket. Eldöntött ténynek vehetjük tehát, hogy az aristokratikus ellenzék műve volt az összeesküvés, melyről azonban nevetséges lenne föltennünk, hogy Aba paraszt hajlami által boszantva, ment ellenszenvével a végesvégletekig. Meglepőbb azon értesülésünk, hogy az összeesküvés feje *Lorico* főember lett volna, kinek az összeesküvés fölfedezése után rés nyílt ugyan a menekülésre, hanem a kit meglakoltatott Aba a fiában, őt szemévilágától fosztatván meg.¹

Kár, hogy az összeesküvés fejének, az adott *Lorico*-alakban történetirásilag kevés hasznát vehetjük. Egy bizonyos, hogy magyar név akar lenni, mely azonban a többszörös lemásolásban ruháiból egészen kivetköztetett. *Lorico* eltorzított név, melyben annál kevésbbé lehet kora főbb szereplőinek valamelyikére ismernünk, mivel egy-kettőnél alig van közöttük több ismerősünk. Lehet, hogy a német íróknál másutt említett *Pezilo dux*, vagy Péczel vajdánál nem más, mi ha bebizonyosodnék, vele fontos történeti igazságnak jönnénk nyomára, nem kevesebbnek, mint hogy az összeesküvés terve a császári udvarban fogamzott meg. Ha *Lorico* ugyanis csakugyan *Pezilo*, akkor egyszersmind azon főúr, ki heted magával kezesül került a császárhoz, kinek idő előtti szabadon bocsáttatása tehát nem történhetett minden föltétel és ..aljas missio nélkül.

¹ Fit igitur optimum in Ovonom coniuratione. . . Verum conspiratione detecta, indicium a conscio ad Ovonom delatum est. *Lorico* princeps coniurationis eius, filium eius immissis percussoribus Ovo obruncat; illum et caeteros authores capere nititur (Bajor. Évk. V. könyv. Cisner-kiad. 414. l.)

Névsor hiányában tehát csak általánosságban szólhatunk, hogy az összeesküvés főbbjei vajdák : nemzetség-fejedelmek voltak.

Kapcsolatos ezen kérdéssel a lekonzolt felségsértők száma, mivel nagy világot vet az összeesküvési hálózat nagyságára és minősíti a király által elkövetett vérengzést is javára vagy kárára.

Egy vidéki összeesküvésben a particularismus eléggé ki van fejezve, úgy hogy azt az általános elégtelenség bizonyossága gyanánt nem vehetjük még a résztvevők oly nagy száma mellett is, amilyenről itt szó lehet.

Negyven-ötvenre teszik tudósaink a kivégzettek számát, mi azonban talán inkább csak kerek-szám akar lenni, mint statisztikai adat.¹ Különben akár a kevesebb, akár a nagyobb számot tartsuk történetinek, meg kell vallanunk, hogy sok vért kívánt Samú a saját élete váltáságául. Csanád méltán sorakozhatik ezen véres emlékekkel Aradhoz, hol közel egy század mulva (1132. évb.) a szép Ilona tüzes szavaira menten hatvannyolczan konzoltattak föl. De hát a nemzet ifju korát élte és e korszak nem a higgadtság és komoly számítás korszaka, főleg egy keleti népnél !

Kegyetlenségről vádolhatjuk az Aba korszakát, de magát Abát elfogultság és a századok összekeverése nélkül nem kárhoztathatjuk más miatt, mint csupán azért, hogy kora előítéletein nem tudott fölülemelkedni.

A kortársaknál igazságtalanság nélkül nem lehetünk keményebb bírák. Ezeknél pedig még ezen esemény után is *kegyes* maradt.

¹ A *szent-Gellért életirója* és *pozsonyi krónika* nem állapítják meg a legvilkkolt összeesküvők számát, noha mint legrégebb kütfőink, ők állottak legközelebb az eseményhez. A *budai és Thuróczy-krónika mintegy-ötvenre* az összegyülteket becsülték; *Kézai* az összejötteket és legvilkkoltakat egyiránt ötvenre teszi, mi által kizárja egyik-másikuk megszabadulásának lehetőségét; ellene mondanak azonban ezen felfogásnak úgy a valószínűség, mint a német évkönyvek: *Omnes qui potuere elabi, caesaris auxilium expetuut, et eum ad expugnandam terram suam invitaruut.* (Alteichi évk. Pertznél XX. 769. l.).

A 40—50-es számok ¹ történeti jelentőségét tovább-nyomozandók, hitetlenek vagyunk benne, hogy a kivégzettek mindnyájan nemzetségi vajdák lettek volna. A pátriarchális rendszer mellett a család legöregebbje levén a nemzetség fejedelme, a fejenkénti megjelenést követelő őshajdanban legkevesebb 5—10 taggal vett részt egy-egy törzs a nemzeti összejöveteleken. A Gellért-legenda szerint továbbá udvari emberek is voltak az összeesküvés avatottjai közt s talán a fölfedező is közülök való volt. Szent Gellért husvéti híres beszédében legkedvesebb fiaitól való megfosztatásán kesereg, mikből ítélve azt kell mondanunk, hogy az alkalom, melyet az összeesküvés föl akart használni, mely azonban 40—50 embernek forrt torkára, a Tiszán túlra való résznek február másik felére hirdetett kis országgyűlése fogott lenni, — és hogy bár a kivégzettek száma, főleg az emberélettel takarékoskodó korunk szempontjából tekintve, nagy: a csanádi eset 4—10 nemzetségnek romlását épen nem vonta maga után.

Egy modern vizsgáló bíró lelkiismeretességét abban hasztalan kívánnók követni, hogy a csanádi kínos jelenet szereplőit és szemtanúit kihallgassuk. Az esemény 848 év előtti dolog és nincsen kit a „*miként*”-re nézve kihallgassunk. Az egykorúak némák maradtak, mint a sir; a későbbi tanubizonyságok pedig már kevésre emlékeznek.

A kivégzés módját illetőleg ugyanis krónikáinkban nincsen meg az egyértelműség. Kézai szerint: a nélkül, hogy vétköket bevallották, a nélkül hogy törvényesen elmarasztaltak volna, *fejüket szedeté*. A budai krónika és Thuróczi szerint *fégyveresével kaszaboltatá össze őket*. ² Történetíróinknál sem

¹ Igen érdekes megjegyzése van e részben dr. Marczalinak, ki azt állítja, hogy: hogy a krónikák száma a 40, illetőleg 50, a böjt latin nevéből és írásjegyéből: XL fejlődött. Az Annales Altahenses, melyek ez eseményeket illetőleg krónikánk egyik forrását képezik, számot nem adnak. — A quadragesimából lett 40, majd 50, a képes krónika pedig, mely egyaránt használta a Gellért legendát és a régi krónikát, összefűzte őket. (A magyar tört. kútfői 28. l.).

² A Gellért-legenda erős kitétele, mintha *barom módjára fűtykösökkal és dorongokkal verettek volna agyon*, — távolról sem kelthet bennünk rész-
Aba Samu.

lehet emiatt teljes az egyetértés. Horváth, Fraknoi, Gebhárdi szerint részint karóba, illetőleg nyársra huzattak, részint füttykösökkel verettek agyon; Fessler és Novák lefejezteti őket, és végül ha Kerékgyártó érdemes tanárnak adunk igazat: összevagdaltattak egyszerűen.

Az összeesküvés mikénti megtorlására nézve tehát két irányban oszolnak meg a nézetek, melyek közül bármelyiknek adjunk Klió közelében helyet, az Aba hirtelen természete mellett fognak csupán tanuskodni; de a mellett nem, hogy ő a vonaglás kínjaiban gyönyörködő kegyetlen egy lélek lett volna. Eljárását, hogy rövidesen bánt el velök, mentsék vagy ítéljék el a körülmények. Szemére hányják a királynak a régibb írók a meggyilkoltak lelki nyugalmaát féltve, hogy: „Urát sem engede venni magokhoz.“ Az igaz, hogy Samu király nagy haragjában erről tisztára megfeledkezett; lehet, hogy a parancsoló körülmények miatt nem jutott arra idő. Azonban ellenkező esetben is alig véljük hihetőnek, hogy a halálnak szánt királyt az összeesküvők az Ur asztala mellől bocsátották volna az örökkévalóság nagy útjára.

És végül, ámbár magától értetődik, hogy ezen esemény-nyel harmadik királyunk uralkodásának harmadik évébe jutottunk, mégis elmaradhatatlan a „*mikor történt?*“ kérdésnek önálló fölvetése is; miután voltak s ha voltak, lehetnek ma is, kik az összeesküvést és annak megtorlását három évvel korábbra teszik és azt egészen más indító okok következményének tartják.

Szerintünk az összeesküvés fölfedezésének és megtorlásának ideje 1044. télutó havára, febr. második felére teendő. Az bizonyos a Gellért legendából, hogy *nagy bőltben* történt, s

rehajlatlansága felül bizodalmat, amint hogy ez életirat Abát illetőleg más tekintetben is kifogásolható. A gyanus szöveg különben ez: Fustibus et palis velut iumenta seu bruta animalia ausus est interficere. Másik változatában: Sudibus et palis velut immunda animalia interficere ausus est. És harmadik alakjában: Sudibus et palis perinde ut immunda pecora interficere non dubitavit. Oly hatás-hajhászat, mire a krónikai egyszerűség nem törekszik s mellé teljes ellentét a többi más történeti hagyománynyal.

hogy a Henrikkel kötött béke után adván magát elő ez eset, még azon évben háborút vont maga után. Sokáig azonban azon nézetet vallották történetírásunknak még koszorúsai is, hogy ez nem más, mint királyválasztási mellékes jelenet; azon hiszemből lévén egyszersmind hogy ezen kitérő körülmény véres áldozataitól azon jeles hazafiak estek, a kik ellenzői voltak Aba királyságának, a kiket tehát a hatalmas királyjelölt, mint útjában álló akadályokat, jónak látott eltenni láb alul egy csapással.

És ha ezen gyilkos mézszárlást Aba tisztán politikai okból követte el; ha csupán annyit akart volna elérni vele, hogy a választásának ellenszegülő ellenzéki főrangú osztályt győngítse és megfélemlítse; ha még megválasztatása és koronáztatása előtt 1041-ben fájult ily vérengzésre: akkor a körülmények nem mentők, hanem sújtók s ő a nagyravágyás szörnyetegeként áll előttünk és a kegyetlenség enyhe kifejezés elkövetett cselekedete jellemzésére.

Egészen más mértékkel fogunk azonban mérni, vagy legalább is aggodalmasak leszünk a „kegyetlen“-jelző hangoztatásában, ha az évet és körülményeket számba vesszük, — miután egészen más dolog „legott vérszomjas zsarnoknak lenni, a mint jogai sokak által kétségbe vonattak“, és más a hirtelen harag fölhevülésében sokak halálával váltani meg a koronás fő életben maradását. Már a pusztaszeri alkotmányban is benne volt, hogy: ha valaki a főemberek közül hűtelen lenne a fejedelemhez, a vétkesnek vére ontassék.

Nem vallhatjuk tanulmányunk feladatának Aba Samunak körömszakadtig való védelmezését, hanem óvakodnunk kell az ellenkező túlzástól is. Egyetlen tetteből a hirtelen haragra igen, de a kegyetlenkedő természetire nem biztos a következtetés. Ha a halálnak szánt király kegyetlen volt, első sorban maga iránt volt az, mint a ki a maga jó hirnevén ejtette a legtátongóbb sebet. A történelem, mely oly nehezen adja meg a *nagy*-nevet, a megrovás ítéletével sem sujthat bárkit egyoldalú és nem is teljes hitelű vádakra.

Bármint ítéljük meg eljárását, volt tetteinek egy jó oldala

is. Elejét vette a gyilok-uralomnak, mely már a szent király életét fenyegette és ijesztő példában tüntette föl, hogy a király személye szent és sérthetetlen.

Aba hirtelen haragja által személyét illetőleg tévedésbe rántotta a magyar történetet, hanem a gyakorlati eredmény nem maradt el: a magyarból orv-gyilkos, sicarius nem lett.

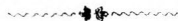
A véres dráma után Aba alig fogott magával elégedett lenni. Ha egyszer a bosszuállás vérszomja kielégítettett, a királyoknál is a bírói szerepet az indulat által meg nem vesztegetett bíró: a lelkiismeret szokta átvenni és vette át nála is. Miről vádolta és miben maraszta el ez? — a keresett igazság érdekében nem lenne fölösleges tudnunk.

Mint keresztényt aggaszthatta, hogy királyi haragjának nagy bűjtben, az istenes megtartóztatás napjaiban s a jámborságáról ismert Gellért székhelyén engedett szabad lefolyást. Éreznie kellett, hogy nem bocsátott meg; neki sem fog megbocsátatni. Nem kellett hozzá nagy képzelet, hogy jövőjét komorán ijesztőnek lássa.

A német-párt a vett csapásra elszédült, hogy magához jövőn, nem nyílt zendülésben és megmérkőzésben; de a hazatérés teljes befejezésében keressen most már nem előnyt és uralmat, hanem egyszersmind kielégítést is bosszúvágyának.

A csanádi országgyűlés félelmes némasággal osztott szét. A megrémült többi péterpártiak futással lopják vala meg éltöket. A császár udvara a magyar bujdosók által hirtelen indul népesedésnek és a jó Henrik mindent elkövet, hogy a szomszédságában kiütött tűzvész mentől jobban elharapódzzék, hogy majd oltására kelljen sietnie.

Aba király udvarával Csanádon maradt, vagy hihetőbben a vidéken tett körút után tért oda vissza, a husvéti ünnepeket ott levén töltendő. Ezen husvét történelmi nevezetességű, melynek fontosságát azonban szintén nem kis mértékben túlozza a Gellért-legenda és történetírásunk, miként azt látni fogjuk.

XII.

Szent-Gellért és Aba.

Gondolható volt, hogy a király kemény verítéletét nem fogja szó nélkül hagyni a hely püspöke. Aba e részben elnézésre annál kevésbé számithatott, mivel a szerencsétlen vérengzés a vezeklés szent napjaiban: a nagybőjt alatt történt és mellé akkor Csanádnak püspöke, a szigorúságáról ismeretes Gellért vala.

Régibb krónikáink sem titkolják, hogy *Szent-Gellért* az egyházi törvények szigorúságával megdorgálván a királyt, megjósolá, hogy veszedelem fenyegeti.¹ Nem ily röviden végez azonban ez ügyben a Gellért-legenda, mely a középkori íróknál szokatlan ékesszólás- és hatáskereséssel ad számot a dolgot lefolyásáról, kever össze hihetőt és valószínűtlent. A Gellért-legendának legfiatalabb szorgalmas buvárlója után következő történeti körülírással, együtt adván szöveget és értelmezést, adhatunk számot a csanádi husvéti jelenetről:

„1043-ban (?) . . . ezután Aba Sámuel Csanádra jött, hogy husvét ünnepét ott tartsa meg. Akkoriban királyaink minden nagyobb ünnep alkalmával valamely apátsági vagy püspöki egyházat látogattak meg, hogy az isteni tisztelet ott fényesebb legyen, s maguk is ájtatosabban szenteljék meg hitünknek titkait. Ilyenkor, mielőtt az ünnepies szent mise kez-

¹ Pozsonyi Krónika és Kézai.

dődött volna, azon egyházmegyének püspöke, a melynek területén tartózkodott, papjaival együtt a király szállására ment, rátette a király fejére a koronát, s azután a néppel együtt a templomba kísérte. Aba Sámuel is elküldötte a vele volt püspököket és főurakat Szent-Gellért után husvét napján; de Szent-Gellért határozottan kijelentette, hogy nem fogja őt megkoronázni s a székesegyházba kísérni. Aba Sámuel tudhatta nagyon jól a vonakodás okát; tudhatta, hogy neki az egyház akkori fegyelme szerint a köztudomású és botrányos vérengzésért előbb nyilvános vezeklést kellene tartania, a poenitentia-tartás szentségét fölvennie, s csak ezután jelenhetett meg koronázottan az Ur templomában. De nem akarta hibáját elismerni. Azonkívül félt a szégyentől, ha a templomban ily nagy ünnepnapon meg nem jelenik; félt, hogy tekintélye csökkenni fog. Fölszólította tehát az udvarban levő püspököket, hogy tegyék fejére a koronát. A többi püspökökben hiányzott Szent-Gellért bátorsága; lehet, hogy a pártszenvédek által elvakítatva, *nem is tartották igazságtalanságnak* Aba Sámuel kegyetlenkedését, s ennél fogva engedtek a fölszólításnak, megkoronázták őt. Erre aztán Aba a püspökök, papok és nép kíséretében nagy fénnyel a székesegyházba vonult.

A mint ezt Szent-Gellért, ki bizonyára az egyházban volt, meglátja, fehér egyházi ruhába öltözve, *Szentlélekkel eltelt*en rögtön a szószékre lép s ott rettenthetlen bátorsággal így szólt a királyhoz: „A szent negyvennapos böjtnek az a rendeltetése, hogy annak megtartása által a bűnösök bocsánatot, az igazak jutalmat nyerjenek. Te pedig oh király, beszennyezed azt gyilkos kardoddal s elraboltad tőlem az atya nevet, mert hiszen ma legkedvesebb gyermekeim hiányzanak: nem érdemelsz tehát semmi bocsánatot. Mivel pedig kész vagyok meghalni Krisztusért, megjelentem neked a jövőndöt: Ime a *jövő évben harmadszor támad fel ellened a bosszuállás kardja*; s elveszi tőled az országot, amit hamissággal szerzettél.“

Képzeltetni, mily elszörnyedés lepte meg azokat, a kik e latinul mondott szavakat értették. Voltak többen a király tisztei és barátai között, a kik már jártasak voltak ama kor

hivatalos nyelvében: a latinban, de maga Sámuel nem. Tolmácsnak kellett volna e szavakat a király számára magyarra lefordítania. Egyszerű mód kínálkozott tehát arra, hogy Aba Sámuel elől e kemény szavakat eltitkolják, s egyszersmind Szent-Gellértet is megmentse a király haragjától. Intenek is mindjárt a tolmácsnak, hogy e szavakat hagyja el. A tolmács különben is reszket a félelemtől, tehát hallgat. Csakhogy Szent-Gellért rögtön észreveszi habozását; teljes erejéből, egész tekintélyével rákiált tehát: „Féld az Istent, tiszteld a királyt, de az atyai szavakat mondd meg!” Erre a tolmács az egész beszédet elmondá a királynak.¹

A nálunk fiatal kereszténységnek tehát nem kis diadala volt e husvét; de hogy azzá lett, ez már nem gyöngesége, hanem érdeme a királynak. Gellért, az askézis szakadatlan gyakorlata között idő előtt összeesett csanádi püspök megtagadja törvényes fejedelmének a házi vagy kisebb korona ünnepi föltevését s egyszersmind azt is tudtára adja, hogy a szent napon nem a hivek, hanem a vezeklők között van helye. Midőn a király mégis koronázottan vonul be az egyházba és a szentélyben foglal helyet, a türelmét veszített jámbor főpap ünnepi díszben a szószékre lépven, a buzgalom és heves természetete egész tüzével veszi korholóra Samut, ez pedig harag és felháborodás nélkül fogadja a kárhoztatás kemény ígét. A koronás fő tisztelettel hajol meg a vértanuk vallásának szent képviselője előtt.

A két ellentétes nagyság festői jelenete ez. A gyöngye Gellért nagy a bátorságban, a tettben erős Aba Samu nagy a keresztény alázatosságban. Hogy a király nem tért vissza ősei babonáihoz; hogy nem tartható megátalkodott konok vagy épen kegyetlen természetűnek, ezen jelenetnél tanusított önmérséklése lélektani adatúl szolgálhat.

Egészben véve azonban kevésbé, és a részletekben még kevésbé a hagyomány Abáját állítja elénk a legenda; mind a

¹ Dr. *Kardosy János*: Szent-Gellért csanádi püspök élete és művei 153-155. II.

kettő más-más vonásokban tükrözi vissza a szegény király vonásait. Melyiknek van igaza? . . Annyi bizonyos, hogy két kútfő közül nem a tisztább vizű fog mutatni eltorzultabb alakot. A szóbeli hagyományt már ismerjük, az Aba-mondákat jobbára bíraltuk is és ezen eljárással szemben kimaradhatatlan, hogy a Gellért-legendát is, amennyiben az tanulmányunkba vág, némi glossákkal ne kísérrjük.

A legendák bármennyire tiszteletre méltók legyenek is magukban véve, mint a régi századok gyermekded hitének és áhítatának hű tolmácsai, első rendű kútfők nem lehetnek a régiségnek eléggé föl nem ismerhető nemes zománcza nélkül. A legenda által vallási eszményképül fölmutatott személylyel, közönségesen egy régibb század gyermekével, a legenda-írónak közel egykorúnak kell lennie. Szent-Gellért a magyar kereszténység első évtizedeiben élván, a korszak és erényei az apostoli király dicsfényének részesévé tevék őt. Magasztos legenda-alak ő, legendairója részéről azonban a régiségnek ezen megkívánt zománczát sokan többé-kevésbbé hiányosnak mondják.

A „Szent-Gellért csanádi püspök élete és művei“ tudós írójánál alig szállt valaki nagyobb kedvvel és készültséggel legendánk védelmére. Szerinte: a nagy legenda (a mondseei-codex) egykorú, hiteles életírat; ennek párja nincs a magyar történeti kútforrások között.¹ Egyet értünk vele, hogy a XV-ik századból származott ezen másolatnak eredetijét az utolsó két fejezet kivételével *egykorú és szemtanu író* írta 1075 előtt; van azonban ezen, ugy nevezett Gellért legendának toldaléka is (a 22—23. fejezet) melyeket maga t. írónk is XIII. vagy XIV-ik századi írónak tulajdonít.

Mentől nagyobb azonban az életírás szerzésének és az alapúl vett legrégibb codex másolásának időköze: annál kevésbbé engedhetni meg, hogy a Valter mester vagy más egykorú írta legenda olyan mesterműnek tartatott, melyhez sem hozzáadni, sem elvenni semmit ne lehessen. A legenda-másoló Temesvári Pelbárt és a karthauzi Névtelen magukban is elég

¹ Dr. Karácsonyi János i. m. 294. 1.

bizonyosságok arra, hogy Gellértét sem véve ki, a legendákat a másolás céljához képest szabadon rövidíthető vagy megtoldható anyagnak tekintették.¹

A nagy legendának nevezett kézirat befejező része már toldalék; hogy azon kéz, mely hivatottnak érezte magát, hogy két fejezet-toldalékkal járúljon (állítólag XIV. században) a magyarok apostola dicsőítéséhez, a többi részt betűhíven vagy némi hozzáadás nélkül adta volna, ép oly bajos elhinni, mint azt, hogy a többi hűsz fejezethez a közbeeső századok sem járultak semmi bővítéssel sem.

Ez legalább a legenda Aba-adataira nézve nem engedhető meg. Feltűnő, hogy míg máskülönben a Szent életírata Abáról se jót, se rosszat nem mond a 17-ik fejezetig, itt a csanádi husvéti esetet, nem minden ügyesség nélkül, egészen drámai jelenetté fejleszti. Legendáinkban a rossznak drámai szerepeltetése kimaradhatatlan s annak emberi vagy szellemi alakban kísértő képviselői ritkán hiányzanak és ha hiányzanak, helyöket rendesen valamely sötét, de hatalmas történeti személy pótolja, mivel az elbeszélés hőse összeütközésbe jöven, erkölcsileg kivétel nélkül diadalmaskodik fölötte.

És a Szent-Gellért legendájában a negatív hős drámai szerepe Aba Samunak jutott. Ezzel azonban korántsem akarjuk a legenda barátjait szomorítani, vagy azt vitatni, hogy ezen életírat egyáltalán nem tartható megbízható forrásnak.² Mi csak az Aba epizód eredeti szövegének elvesztét és a mostani szövegben a jóhiszemű ferdtítés lehetőségét állítjuk és vitatjuk.

Tételünk tehát sem nem több, sem nem kevesebb, mint az, hogy egészben véve a csanádi husvéti jelenet korántsem

¹ U. ott 300. 301. 303. 304. II.

² *Pauler Gyula* dr. szerint egészben megbízható forrást nem képez (Századok 1870. évf. 15. 1. 1. jegyz.) „Interpolatio nélkül ritkán találunk középkori kútfőt. Különösen pedig szent életet. Hány szentnek halála után vagy canonizációja alkalmával szerkesztett biographiáját dolgozta át később, gyakran századok múlva egyházának valamely pie'ással eltelt fia,” ugymond *dr. Marczali* (A magyar történet kútfői 32. 1.)

csempészét, mint ami nem fogott hiányzani az eredeti szerkezetben sem; hanem történet-ferdítő bővítés és színezés, mely a legendát egészben megillető hitelességre egyáltalán nem jogosult.

Ezen állításnak bizonyosságai pedig a következők: a székesegyházi jelenet elbeszélésének dagályos volta, mely az egésznek nemes egyszerűsége mellett nagyon is feltűnő. Nyilvánvaló benne a nagyítás és hatás-hajhászat; így midőn Abával oktan állatokként veretteti agyon legcsületesebb tanácsosait is. Az eredeti szerkezetben kétség kívül több foglaltatott, mint a szófukar pozsonyi és Kézai-krónikákban: „elkövetett hibájáért a csanádi szent püspök az egyházi törvények szigorúságával korholta meg őt és a fenyegető veszedelemre eleve figyelmeztette.“ Itt ünnepli a legenda-átíró felfogásunk szerint, szentünknek igazságszeretetét, rettenthetetlen bátorságát, a Szentlélektől ihletett ékesszólását, — és követi el a legmegbocsáthatatlanabb hibákat.

Az eredeti szerkezet ünnepi koronázásról beszél és ő ezt, miként a szent ajkára adott jósló szavakból kitetszik, királyavató koronázásnak vette. Vehette, mert az ő korában a XIV. században az ünnepi koronázás már divatját multá; hanem egyszersmind inkább tudatlanságból, mint rosszhiszeműleg Aba legveszedelmesebb ellenségeül adja ki magát. A legenda-javító Névtelen terelte el a magyar történelmet a harmadik király becsülésétől és vesztegette meg tudósaink nagyobb részét.¹

Ugyan ő a „Szentlélektől elteltnek“ vallva a püspököt, oly jósló ígéket rak ékesszóló ajkaira, melyeket a történeti igazságok nevében határozottan teljesedetleneknek, vagy nem úgy teljesülteknek kell nyilatkoztatnunk. A kifogásolt kifejezések ezek:

„Ime te-neked jövődöt mondok; mert *harmad esztendőre* bosszuálló fegyver támad te-ellened és az ország birodalma

¹ Lásd a. 12. l.

elvétetik te-tőlled, kit hamisan kerestél.¹ — A tényt, melyet a kronikások is emlitenek,² kétségbe nem vonva, csak a szövegbe belopódzott hamis tételeknek kell hadat üzennünk.

A compillator, kézzel foghatólag bebizonyította, hogy az eredeti szövegben talált ünnepi korona föltevést összezavará a királylyá-kenés ünnepélyes szertartásával, mely azonban épen úgy nem Csanádon történt, miként a csanádi ünnepi korona föltevéssel kapcsolatos vérengzés nem 1041-iki, vagyis királylyá kenetés előtti esemény.

A maga szempontjából azonban jól számított, mert koronáztatása után csakugyan *harmad esztendőre* támadt föl a jóslatban említett bosszuálló fegyver Aba ellen.

A legenda hitele és tekintélye mai napig ellenállott annak, hogy itt hibát keressünk és minden föltevésre készebbek voltak tudósaink mint arra, hogy a szent püspök szájába adott szavakat meghazudtolják. Ezen föltevéseknek egyike, hogy a latin szöveg nem így fordítandó, hogy *harmadik évre*; hanem ekként: „jövő évben *harmadszor*.”

És ezen értelmezésnek meg van még a maga valószínűsége, és látszólag a történeti események által is igazoltatik. Mert, mondják, Henrik a bosszuállás kardját villogtatta már 1042-ben; másod ízben 1043-ban, a harmadszori csapás 1044-ben levén őt sujtandó. A jóslat tehát 1043-ban mondatott s szórúl szóra teljesedett a következő év nyarán.

Csak hogy ezen nézetet, melyet pedig akadémiai tekintélyek vallanak a magokénak, nagyon szét lehet szedni.

Sokan azt tarták, hogy e jövőndölés 1041-ben történt így Katona és mások. Katona tévedett, mert Aba Sámuelnek Csanádon történt koronáztatását a beiktató koronázásnak vette; hanem e tévedésbe a fönnevő nagy legenda névtelen szerkesztőjének botlása vitte, ki szintén az ő, vagy régibb legendában

¹ Az Érdy-codex névtelen karthauzijának magyarsága (II. 327. l.) A szövegben: *ecce anno futuro tercio excitabitur in te gladius ulcionis, qui a te auferet regnum inique adquisitum.*

² „pro quo facto suo beatus Gerhardus episc. Cenadiensis canonica se veritate corripuit et sibi periculum imminere predixit.”

talált és általa jobban kidomborított csanádi, házi koronázást tartotta király-avató koronázásnak.¹ És e szerint a legenda adott szövege szellemében vissza kell utasítanunk minden más értelmezést, és első sorban azt, hogy a jövendölés 1042-ben történt.

„1042. tavaszán, mondja Szent Gellért életirója: még nem volt annyira megerősödve Aba Sámuel uralma, hogy józan észszel az itt leírt kegyetlenségre vetemedhetett volna. De meg a magyar urak akkor még meg sem unhatták, mert csak kevéssel előbb kezdett uralkodni.“ Az indokolás velejét azonban kihagyta, hogy: nem ekkor koronáztatott királylyá.

És még kevésbbé engedhetjük meg, hogy a legendai jóslat 1043-ban hangzott el a szent püspök ajkairól.² Mert a) nem ezen év a király koronázásának éve, melyre a legenda czéloz; és b) mert a szöveg szavaiból az 1043-ik évet csak nyakatekeréssel és mesterségesen lehet kiokoskodnunk.

A szöveg, hogy még egyszer idézzük, ez: *Ecce anno futuro tercio excitabitur in te gladius ulcionis etc.*“ Ezen szöveg hibásan magyarosított és értetett eddig ekként: *Ime a jövendő harmadik évben* — mert ennek helyes fordítása ez: *„Ime a jövő évben harmadszor támad föl ellened a bosszúállás kardja,“ — mondják a legújabb fordítók és értelmezők.*

Ezen fordítást és magyarázatot azonban sem nyelvészeti, sem történetbölcselemi tekintetknél fogva nem lehet aláírunk. Századokon keresztül mindig az első értelemben volt véve, miként magyar nyelvű legendáinkból és krónikáinkból váltig igazolható, vajjon egyikök sem tudott volna annyira latinul, hogy helyes értelemben vegyék? Tény az, hogy mindenikök

¹ Kiigazítjuk azon korábbi állításunkat: „Mód nélkül félreértették a Gellért-legendát azok, akik a csanádi vérengzést királyválasztási epizódnak tudták és a Gellért által megtagadott alkalmi korona-föltevésben főlavató koronázást keresének“ (46. l.) miután ezen téves állítások csakugyan megvannak, miként azóta rájöttünk, a nagy legendában.

² Dr. *Kérégyártó*: Magyarorsz. tört. (I. 70.) *Palugyai*: Magyarorsz. legújabb leírása. (IV. 15).

jövendő harmad (vagy *harmadik*) *esztendőről* beszél. De fordítsuk meg a dolgot! Vajjon ha lefordítandóul kitűzzük, a latin szöveget, — akadna-e nyelvész széles e hazában, ki igazat ad az új fordításnak: a jövő évben *harmadszor* (*harmad* ízben)?

Aligha. És ha váratlanul bár mintegy összebeszélve mindegyik az új felfogásnak adna igazat, még akkor sem lennénk készen; mert a bosszúálló kard két első csapásáról nincsen tudomásunk. A „harmadszor“ kifejezés nem csupán nyelvészetiileg, hanem történetileg sem lenne helyén a legenda szövegében.

Két eredmény nélkül való hadjárata volt ugyan már Henrik császárnak Aba ellen; tehát ez lenne az osztó igazság két dugába dőlt kísérlete. Megvetéssel utasítom azonban vissza a felfogást, mintha a császár kezében az égi bosszúállás kardja villogott volna kettős sikertelen megtámadásában nemzetünknek.

Ha Henrik császár két első hadjáratát már a bosszúállás kardjának kell tartanunk, akkor az vagy életlen volt, vagy gyöngye kézbe jutott, hogy sem első, sem második alkalommal nem fogott Abán és harmadszorra is csak a hazaáruló hűtlenséggel szövetkezve, tudott küldetésében eljárni és Abát lesújtani. Ki tette a császárt a bosszúállás kardhordozójává; mivel érdemelte ki Aba, hogy az ég bosszúja három ízben is halálos csapást mérjen koronás fejére?... miből készült paizsa, hogy azzal az osztó igazság két csapását föltudta tartani és csak a harmadikra roskadt össze?...

Nekünk úgy tetszik, hogy a *harmadszor*-t illető értelmezésben annyi ellenmondás van, hogy az magában elegendő a legenda ezen pontja ellen a gyanút fölkelteni és a történeti kritikát itélethozatalra bírni.

De végül az áljóslatban, hogy: Ime, a jövő évben harmadszor támad föl ellened a bosszuállás kardja, — még ez a kifejezés sincsen helyén, hogy: *a jövő évben*, miután a jövőlést annak teljesezésbe menésétől mégcsak nem is egy év, hanem csupán hónapok választották el. A legenda kedvéért lett a csanádi jelenet 1043-ra téve, melyet azonban, ha hitelesség dolgában értékére szállítottunk, nincsen ok, hogy az

időrendet is helyre ne igazítsuk. Aba szerintünk 1044. húsvétján jelent meg a csanádi székesegyházban és nyújtott alkalmat a szent püspöknek a korholásra és arra, hogy a király előtt a közel jövőndő fátyolát föllebentse. Szólt-e a jövőt látó Gellért jóslatában a *bosszuállás kardjáról*, vagy csak általánosságban fenyegeté az ég haragjával? — a hitelében megrendült legendával szemben bajos lenne eldöntenünk. Gyanúsnak látszanak a jóslatot bezáró eme tételek és állítások is: . . . és elveszi tőled az országot, mit *hamissággal* szerzettél.

A Gellért-legendát tehát királyrágalmazi pörbe foghatja bármikor a történelem s nem valószínű, hogy elveszítse pörét.

Az utóbbi szavak a hitelesség esetében, a könyves csanádi püspököt Péterhez szítónak és Aba iránt elfogultnak tüntetnék föl. „Jó Aba! kiálta föl e század elején Holéczy, hadd magadat e váddal sújtatni! Az ember minden állapotában gyarló. Jó ember ritkán tagadhatja meg nemzetét. Jó ember volt Gellért, de olasz volt s olasz volt Péter is, sőt mind a kettő nem csak olasz, hanem földi is.“¹ Távol legyen azonban tőlünk, hogy a sz. király apostol-társát akár az előszeretet, akár a gyűlölet gyöngeségében elmarasztalni akarnók. Szent Gellért haragjának és Aba iránt való kifakadásának elegendő magyarázatát találjuk az ő szigorú jellemében és az egyházi fegyelem körül alkuvást nem ismerő kérelhetetlenségében. III. Henrik császár nem tétette előbb fejére a koronát, mielőtt nem gyónt és vezeklett volna.² Szívesen vette volna szent Gellért, ha Aba Samu is ezt teszi, legalább ez esetben tennie kellett volna. A szent püspök nem nézhette el, hogy Samu koronázottan jelenjék meg és foglaljon helyet a szentélyben, mikor mint nyilvánvaló bűnösnek azon kor gyakorlata szerint méltósága daczára is a bűnbánók között volt csupán helye.

Találgatás tárgya: miért nem bántalmazta Aba király a püspököt, kinek életét a jelenet szemtanúi a legenda szerint méltán féltették? A legenda alig ha nem túloz e részben is, legalább a jelenetet oly vérfagyasztónak és Aba önuralmát oly

¹ Aba Samu 7. l.

² Dr. Zimmermann: Der deutsche Kaisersaal 118. l.

emberfelettinek, a milyennek történetírásunk himni szereti, egyáltalán nem tartjuk. Szent Gellért munkájában előfordulván ezen sz. írási idézet is: *Istent féljétek, a királyt tiszteljétek*, lehet, hogy jóhiszeműleg innét ment át a legendába. Igaz, hogy szentünk sokkal nagyobb tiszteletben állott országszerte, hogysémbántalmazhatta volna őt a nélkül, hogy még inkább magára ne vonja a közvélemény neheztelését. Csakhogy sem a kegyetlen természetet, sem a féktelen indulatot nem szokták a pillanat hevében lefegyverezni az ilyen távoli tekintetek.

Aba Samu nem torolta meg a püspök eljárását, mert keresztény volt és maradt; mert a szent püspök eljárása sem kivételes, sem magában véve a királyi tekintélyre sérelmes nem volt; és végre, mivel minden odamutat, hogy belátta hibáját és középülésre nyilvános bünbáratnak vetette magát alá.

Figyelemre méltó különben, hogy a legenda-bővítő, Gellérttel a kegyetlenség vádját nem hányatja Aba szemére, de kibékülésökről sem tevén említést, czéljához képest sötét háttéri alaknak hagyja végiglen.

Szent Gellért és Aba tehát a legendában maiglan hadilábon állanak egymással. Ki hitte volna azonban, hogy *épen a legendának ezen része van kiforgatva eredeti alakjából*, és nem azt olvasta ki a látó püspök a jövő könyvéből, a mit ott vele elmondatnak a bővítő compillátorok?...

XIII.

Háború előtt.

~~~~~

király helyzetét a csanádi husvétii jelenet után egészen elszigeteltnek és kétségbeejtőnek szokás tartani. Ezen felfogás azonban nincsen minden túlzás nélkül, mintán Henriknek tűzhelye körül is akadnak nagyravágyók vagy elégedetlenek, a kik, a mi meg Aba helyzetére jellemző: azon hiszemben voltak, hogy sorsukat kockáztatás nélkül köthetik a magyar király szerencse szekeréhez. És míg ez tény, alig tehetjük föl, hogy a *regensburgi előkelő bajor testvérek* e részben társak nélkül állottak volna a birodalomban.

Aba nagyon ügyes diplomatára tett szert *Nanno* jegyzője személyében; kit, mert irástudó volt, kora tekintetéből papnak nézünk s akit talán épen egri prépostnak lehetne véleményeznünk, miután királyunk az egri egyházzal állott legközelebbi összeköttetésben. *Nanno* jegyző közelebbi követjárásának alkalomával fogta bajorjainkat a császár udvarában az Aba érdekeinek megnyerni és magának lekötelezni.

Három egy-testvérek valának Nitker a freisingeni püspök, Bernolf és Machtun. Szent-Udalriknak, ki a középső testvérnek fia volt, életirója szerint előkelő polgárok voltak Regensburgban. Más író szerint gazdagok, akik tilos és nem tilos úton-módon jutottak vagyonhoz és vétettek föl udvari szolgálatba püspök-testvérek közbenjárására. Nem csupán a püspök volt nagy embere a császárnak, hanem a másik kettő

is kegyencze fog ott lenni, miután Bernolf fiának (Szent-Udalriknak) ő kívánt keresztatyja lenni.

Nincs nyoma, hogy a testvérek összeesküvésének a püspök is részese lett volna. Az volt különben a megegyezésök, hogy szövetségre lépve a császár ellen Abával, ennek Bajorországba való betörése esetében átadják *Regensburgot*, ő pedig az egyiket *herceggé*, a másikat meg bajorföldi kormányzóvá emeli.

A körülmények akadályozák ugyan a vélt vagy épen szándékolt betörést, miután maga Henrik készült át fegyveres látogatásával; ők voltak azonban az elsők, akik leendő hűbérurakat a készülődésről apróra értesítették; szerencsétlenségekre, mivel levelök elfogatott.

És különös, hogy míg a német hazaárulókat Henrik nevének megbélyegzésével és akasztófával lakoltatta: a magyar bujdosó hűtlenek kedvéért a német közvélemény ellenzése dacára is újabb hadviselésre vállalkozott.

A költséges magyarországi hadjáratnak ellene volt a német közhangulat. Inséges idők jártak Németországban, a nagy mérvű fegyverkezésnek útját állotta az általános szükség. A császár letett a szándékról, hogy birodalmi erővel lép föl, csak kisebb haderőt vonhatott össze s emiatt is sokat kellett hallania. Egykorúak majd csak hatezerre, majd meg tizenkét *legió*-ra becsülik a Magyarországra indított hadak számát. A császárt azonban annyira elbizakodottnak nem hihetjük, hogy ismerve Abát, mégis *kevés*, vagy épen *nagyon kevés* hadi néppel jött volna be megvívandó vele az élethalál nagy csatáját.¹ Csehekből és bajorokból állott a támadó sereg zöme, amazok a cseh fejedelem hadi népe, emezek jobbra püspökök és apáturak fegyveresei lévén.² Ott volt a császár nagybátyja: Gebhard, a

¹ Herim. Aug. Chron. 1044: *Heinricus rex cum perpaucis copiis Pannonias petiit. Annal. Corbeiens. 1044: secunda expeditio regis in Ungariam. . . . gentem totam cum paucis subegit. Annal. Leod. „Rex Heinricus cum paucis Obbonem de bello fugavit.“*

² Annal. Pragens. 1044 Pertznél III. 120: *Brecislaus fecit plagam super Ungaros* Annal. Weissenburg. 1044. U. ott III. 70. és Glaber Rodulf: *Erant etiam cum rege quam plures episcopi cum clericis multis.*

harci zajt kedvelő regensburgi püspök, Brúno a würzburgi, Adalger wormsí, Sízó gróf. A császár, tekintettel az uralkodó inségre és járványra, a többi részekből csak udvari vitézeit szólította elő.

Vagy harci kedve, vagy haragja fogott nagy lenni, hogy még a birodalmi csapás sem tudta visszatartani és gyors meneteket tétetvén, június végén már közeljárt az ország határához. Nem volt azonban kétszínűsége sem kisebb, miután két hadosztályban indítá meg seregeit, mintha nem akarna egyebet, mint Abát megfélemlíteni és a békeföltételek teljesítésére rászorítani s aztán visszatérni.¹

S ha ez által sikerült is Henriknek az elégedetlen közvéleményt megnyugtadni, hanem korántsem sikerült Abát tévútra vezetve meglepni. Samu király ugyanis azonnal átlátta a császár tervét és nagy mértékben látott hozzá a megfelelő előkészületekhez, s hogy időhöz jusson erejének egyesítésére, ő is csellel élve, követséget küld Henrikhez, mely a császárt visszatérésre bírja, a tavaly kötött egyességen felül még valamivel többet is ígérjen; hanem egyszersmind határozottan követelje, hogy a táborában levő magyar szökevényeket szolgáltatassa ki, mert ezek országos gazemberek és a két nemzet közötti viszály főfő szítói.² A másik egykorú német forrás még a követtség főembereivel is be tud számolni, ilyenekül *Zudniko*-t és *Nanno titkárt* tüntetvén föl.³

A követeket alig fogta meglepni, hogy a német fejedelem kereken visszautasítá a magyar bujdosók kiadását, miután át-

¹ Alteichi évkönyv. „Perrexít enim rex (Heinr.), quasi pactum exacturus et de marcha Baioaria reversurus geminum tantummodo ducens exercitum, Noricum et Boemicum. De reliquis regni sui partibus nullos nisi aulicos suos habebat, quoniam fructuum penuria illis stipendia denegabat. Sed et hoc fuerat praeter consilium peius omnium suorum subditorum.“

² Annal. Altah. 1014: Dum hoc iter ageret (sc. Heinricus) Obonis legati complures venerunt et fugitivos suos, qui cum rege fuerant, repetierunt eos praedones regni sui conquerentes et primos incentores adversus nostrates fuisse asserebant. Principem quoque nostrum quaerebant avertere ab eo, quod ceperat, itinere, plus aliquantulum quam sponderant promittentes; maximo pere tamen multitudinem explorare satagebant.

³ Aventin: Annal: Boior.

látta, hogy Abának nincsen más czélja, mint hogy időt nyerjen és a német haderőt kikémleltesse. Samu király bajor hivei által értesítettván a német sereg számáról, Henrik császár nem ért czélt, midőn a magyar követeket tisztességes szín alatt, mintha az alkudozást folytatni akarná velők, mindaddig letartóztatá, míg a császári hadsereg a magyar hadakat egy napi járó földre meg nem közelíté. Még egyszer aztán üzenetet váltottak egymással, mi semmi sikerre sem vezetvén a megmérkőzés ideje- és helyének meghatározásával záratott be az alkudozás a császár részéről, aki tehát csak három napi készületadás mellett üzent hadat eléggé szemes és vitéz ellenfelének . . . elég lovagiatlanul. ¹

A kegyetlen Abát a kegyes császárral összemérve a hadüzenet idején, bár egészen német codexek vagy kútfők egyoldalú tanuskodására mondjunk is ítéletet, nem állithatunk kevesebbet, minthogy a magyar királyban a német császár méltó ellenfelet talált s ha ítéletet kellene kockáztatnunk, nem lenne nehéz erkölcsbirónak lennünk a támadó és megtámadott között. Henriknek nincsen oka a háborúra, álokokban, ürügyekben azonban bővelkedik. Orvúl készül támadni és csekély fegyveres kísérettel érkezik a keleti határgrofságba. A derék had azonban mindenütt nyomában van; népének, melyet az éhség és dögvész szokatlanul békéssé tett, ellenzése daczára veri föl a háború gyilkos furiáit. Válogatott ugyan, hanem aránylag nem nagy haddal indul ki, a hiányt pótolni fogja majd az árulás! És Aba inkább történeti alak most, mint valaha, midőn békét kér ugyan, de annak egyszersmind akadályt is gördít útjába; midőn félelem nélkül való daczczal és elszántsággal néz farkasszemet neki készült ellenségével, koronájának becsülete- és népének függetlenségeért.

¹ Honorifice quidem ac sapienter retenti sunt, donec utrique exercitus unius diei itinere interiecto convenerunt, quoniam ille, qui pacem fictam quaeritaverat, immensas copias armatorum interim congregarat. Cum vero, interuentis utriusque contonantibus, nec possent nec vellent conciliare, statuerunt armis decertare et diem condixerunt tereium, in quo divinum appareret iudicium. (Annal. Altah. 1044.)

XIV.

A Ménfői csatatérig.

Az Aba-traegoediából még csupán két jelenet van hátra. Ezek egyike a ménfői megmérkőzés Győr alatt. Hol állott a két tábor, mikor csak egy napi járó föld választotta el őket egymástól: a pozsonyi, vagy soproni határszelen-e? . Mely úton csalogatta maga után a császárt megvetvén emennek üzenet által közölt kívánságát a fegyveres találkozási helyre nézve? . . épen oly érdekes lenne tudnunk, mint a mennyi bajjal járna meghatározása.

Samu király, úgy látszik, nem Győr várára támaszkodék, miként Szabó K. véli, hanem a magyar szellem-alkotta ősgyűrű-varakra, melyekkel a megküzdést már a korábbi hadjáratban is kikerülte a császár. Itt a Rábcza és Rába közén kívánt ellenfelének Aba találkoztát adni nem annyira magának keresve biztos állást, mint az ellenségnek alkalmas kelepczét. Henrik azonban átlépve a Rábán, hogy hátába ne kerüljön, átkelt ő is, és a Rába folyó és a Bakony hegység összeszőgellésénél foglalt figyelő állást.

Szabó Károly előtt az látszik valószínűnek, hogy Henrik, mint a mult évben úgy most is a Duna partján, a mosonygyőri vonalon vezette lefelé hadait, hol balját a Duna fedezte, melyet egyszersmind eleség- és hadiszer szállítására is használhatott. Így jutott a Rábcza révéhez Abda irányában s azon seregeit átszállítván, harmadnapra a Rába jobb partjára, a

döntő csata színhelyére.¹ E rövid, de veszedelmes utat azonban semmi áron sem vehetjük a császár hadi útjának, mivel ez nem lett volna kevesebb a legerősebb gyűrű-erősség kiostromlásánál, amire a császár ezúttal alig vállalkozhatott. És a kútfők is egészen más irányúnak mondják a német hadak fölvonulását, mint a melyről elég körülményesen értesítenek a német (alteichi) évkönyvek és utánna a magyar krónikák.

Valahol Óvár (Hunnoburgium) táján,² tehát a sopronyi útvonalnak tartva, ért Henrik a magyar határra. Szerintünk vitatárgya maradhat, hogy a császár a mult évi hadjárat teljes meddőségét, a Rába és Rábcza áttörhetetlen földsánczait és vízi erősségét tekintve, szabott-e útjának más, új irányt; vagy egyedül Aba hadi jelenléte szolgált neki útmutatóúl? . . Aba azonban semmi esetre sem a Duna, hanem a Rába mentén közelítette meg ellenségét egy napi távolságra, illant el előle a két víz-közbe, maga után vonva a fölverésére indúlt császárt is. Henriknek tehát nem megkerülnie kellett a rábcza-menti győröket, hanem azt a nyugati oldalon kiostromolni. És ez a császárnak árulás mellett minden nehézség nélkül sikerült is.

Henrik a víz-háromszög által alkotott gyűrűvár kapujának tartva *Babót* irányában, azt az ős védekezés szellemében egészen fölszerelve találta. A vár-kapu (neve ma is *Kapu-vár*) mesterséges vizkiöntések által elmocsarasítva, jobbra-balra gátak és cserjés gyepűzet által eltakart örök által védve, nem ígérkezett megkísérthető átkelési helynek. A császár az átkelést annál kevésbbé erőszakolá, mivel a helylyel ismerős magyarok, kik „a császárral és Péter királylyal valának,” ígérkezének egy alkalmasabb átjáróhely keresésében kalauzoknak. Sötét estve egy csapat lovassal fölkerelkedék tehát és a déli

---

¹ *Péter és Aba* 23. l. 8. jegyz. Térkép használata keretik.

² *Aventin*, mi eléggé mondaszerűen hangzik, vadászat kedveért a hadművelet kezdetén kirándulást tétet a császárral *Hunnoburgiumba* és ott hét napig időzteti. Ezt inkább *Óvár*-nak vehetjük mint *Hainburg*-nak, miként német tudósok véleményezik.

irányú kis Rába (krónikáinkban ez is Rábcza) folyó partján lefelé¹ huzódva hajnal hasadtával alkalmas gázlóra talála, melyen könnyű szerrel átkelhető, valószínűleg *Beled* táján.

Hogy az áruló vezetés daczára ily könnyű szerrel esett-e meg csakugyan, vagy nem? azt a különben eléggé tárgyilagos alteichi évkönyvben hiába keresnők. Ez csak annyit mond, hogy amint másnap a földvár őrei az ellenséges lovasokat az erődítésen belül láták feléjük száguldani, őrhelyeiket és minden holmijukat zsákmányul hagyva, futásnak eredének. Ezután könnyű volt a gyűrűvár kapuját megnyitni, mi sajátlag nem állott másból, mint a torlaszok eltávolítása- és a zsilipek fölhuzásából. A német évkönyv nem feleli fölemlíteni, hogy fölveretvén a figyelő tornyok gyanánt szolgáló őrtanyák, temérdek zsákmányt szolgáltatottak hadi és élelmi szerekben. Az óriási véd-alkotmányok fönnállottak még, a nemzet azonban kevésbbé vala már gyakorlott a védelmezéséhez megkívántató ős stratégiában.

Még az ürhető hiba lett volna, hogy a németek Kapuvárat föltörték ahhoz képest, hogy a kelepczébe jutott ellenség abból ismét könnyű szerrel kimenekedhetett. A császár most Győr felé vezető útjában a Rába és Rábcza miatt mindig jobban összébb szoruló gyűrűzetbe jutott s jaj neki, ha Aba hátába kerülván, két tűz közé fogja; Henriket azonban gyors hadi mozdulatai ezúttal is megmentették. Kalauzai biztos révhez vitték s azon föltevésben sem csalatkoztak, hogy nagyobb ellenállás nélkül kelhetnek át rajta.

Bevett szokás szerint elbizakodottságról nem vádoljuk Abát; csakugyan nem is ennek, hanem a meglepetésnek jutott itt irányadó szerep. Még a babóthi kapunál vélte a német erőt vesztegleni a király, midőn hírül veszi, hogy a Rábán

¹ és nem fölfelé, miként sok történeti munkában olvassuk. Fölfelé a valódi Rábcza mentén másik átjárást kereső csapat indult el, s ha az eredményyel beszámoló *Kézának* igaza van. . . . napkeltekor mind a két folyón könnyű gázlón átkelének.

is keresztül jöttek *Árpásnál*¹ s különben hihette volna-e, hogy e híd védelmezéséhez koronája és az ország függetlensége volt kötve?

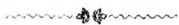
A császár ezen mozdulata eldöntötte a csatahely kérdését, melynek kiválasztásában csakugyan nagyobb szerep jutott a parancsoló körülményeknek, mint a harczrendező Aba Samunak.

Győrtől délre, néhány órányi távolságra fekszik *Ménfő* a síkságon, mely a mennyire nyílt hosszúságban, annyira szorúlni szélességben a Bakony felül a szokorói hegy-ág, a másik oldalon a Rába folyó miatt. Ezen sík-szorost kétségtelenül akkor még jobban összehúzták a Rába mocsaras melléke, másik oldalon pedig a Bakony szomszédságára emlékeztető őserdők. A falu alatt a talaj futóhomok, mely körülménynek e hadjárat történetében emlékezetes szereplés jutott, miként látni fogjuk.

Ménfőt ezen fejedelmi fegyveres találkozás történeti helylyé avatta: a németek elleni harcz Mohácsává, a nemzet-árulás magában álló nevezetességévé, melyre ráillik a költő szava: még áll a tér s nem vesz a fájdalom.

---

¹ ma Mórmező. L. *Hormayr*: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte 183. évf. található térképet, mely Magyarország nyugati részének XI-ik századi ábrázolását kísérlétezi.

XV.

A ménfői csatavesztés.

ménfői csata leírása nem könnyű vállalat, miután a német és magyar történelem felfogása sokban elüt egymástól. Így a német krónikások szerint maroknyi sereggel győzött Henrik, a magyar kútfők a német elesettek számát magát is *végzetetlen sokra* becsülik; Henriket földieik dicsőítik, hogy a saját hadi népének oldal-megtámadás ellen teljes biztonságot biztosított az elhelyezés által és ellenfelét oly szűk térre kényszerítette, melyen erejét nem is hozhatta mozgásba. Magyar felfogás szerint más részről a császárnak hadi állása Ménfőnél egészen végzetes vala és Szalay, 'az erős ítéletű történetíró szerint Aba Samu méltán átengedhetné magát a reménységnek, hogy a visszavonulás lehetősége Henrikre nézve el van vágva s azt egy hősie, ideigtartó megrohanás a vizekbe és ingóványokba szorítja; az egyik fél szerint csupán a vitézségnek, és a másikának állítása szerint az árulás közbejöttének tudható be a ménfői megmérkőzés sikere. Ezen ellentétes állítások némelyike már is megoldást nyert a mondottakban, míg java része a további tárgyalástól várja eldöntését.

Minden odamutat, hogy a császár a rábai átkelés napján vivta a ménfői csatát és hogy Aba semmi pihenést sem engedett a fáradt német seregnek. Még átkelőben volt a császár, midőn a messze távolban kezdenek föltűnni a magyar lovas csapatok, melyek oly sebesen terjeszkedének szét a ronaszágon, mintha csak a föld gyomrából egyszerre rengeteg-erdő

nőtt volna ki.¹ És Kézai is azt mondja: Aba király pedig Ménfőnél szálla vele szemben roppant sok fegyveressel. Mi ha áll, Aba és nem Henrik tekintendő harczrendezőnek, s elesik az állítás, mintha a császár a királyt oly tér elfoglalására kényszerítette volna, mely aránylag szűk levén, lovasságát nem fejleszthetné ki.

Julius 5-ike volt a történelmi nevezetességű nap, melyen a ménfői sikon két ország vitézei látták a felhőkbe burkolt nap feljövetelét, hogy annál kevesebben láthassák közülök annak lenyugvását. Különben hogy kora hajnalban nyílt volna meg a csata, csak magyar történetírók mondogatják. Henrik, írja Szalay, seregének élén buzdította és bátorította vitézeit, kik a reggeli vékony köd eloszlása után megdöbbenve láták helyzetöknek, több, mint kétséges voltát. A pillanat sok előnyben részesítette Abát hatalmas ellenfelével szemben s nem vehetjük neki rossz néven, hogy midőn hadait körüllovagolná, gúnyolódva szólt a bizonyos vesztőkre jött németekről, és „igen bizakodik vala a győzedelemben.“ — „A félkör, hogy a Szabó Károly szavaival éljünk . . . a félkör, melyet a magyar lovasság villámgyorsan előnyomuló két szárnyával a rendezett tömegekben óvatosan előhaladó német sereg körül vont, mind szűkebbre szűkebbre szorúla, s Henrik előtte a túlnyomó erővel, mögötte a Rába-vonallal a legváltáságosabb helyzetben érezte magát; mert lehetetlen volt be nem látnia, hogy ha az ütközetet elveszti, egész táborával menthetetlenül veszve van.“

Henrik csak az ég ingyen kegyelmével bontakozhatott ki győzedelmesen ezen kitörni készülő harczi fergetegből és a krónikások szerint ennek *égi jele* nem is váratott magára sokáig; mert alig, hogy a németek jámbor fohásza és a magyarok retentő riadása között a két tábor összeroppant, — máris jelentéktelen kis felhőcske, vagyis égi jel mutatkozott azoknak, akiket a pápa ur már annak előtte egyházi átok alá vetett, és

¹ Annal. Altah. 1044: Tercium demum die post conductum praelium, cum primi nostrorum transirent Rhaba fluvium, ecce innumerae acies armorum eminens apparent, qui campum latissimum quasi sylva succrevisset, operuerunt.

az Isten által támasztott vihar rémitő port hordott a magyarok szeme közé. És ez nem volt elég, a clugni francia szerzetes még egyéb hajmeresztő dolgokat is tud és mesél. Így, hogy a csata elején olyan homály és sötétség borította el a magyarokat, hogy mellettök álló bajtársaikat is alig ismerhették meg, Henrik serege ellenben a legtisztább napfényben tündöklött.¹

Mi sem bizonyítja jobban ezen éles színezésnél, hogy egészen *mondai alakot ölt a német krónikában Aba király*. Kitört-e ezen nyári vihar csakugyan a ménfői csata alatt? mi különben tikasztó hőségben rónaságainkon nem csoda-dolog, — nincsen okunk kétségbe vonni. Ha csakugyan meglelt tényt örökítenek meg benne a följegyzések, az mihamar elmuló, futó zivatar volt; kozáraink íjjai nem váltak hasznavehetetlenekké. És Aba kunjai, mondja egy magyar történetíró, azon felsőbbbséggel kezelék izeiket, a milyennel őseik. Midőn nyilaikat röpitették, páratlan ügyességgel számba vették a szelet és sűrűn oszták a sebet és halált a bajorok soraiban.

Azonban a szörnyű, gyilkos csata tulajdonképen még csak most kezdődött, és miként a német tudósok megjegyzik, koránt sem oly hirtelen lefolyásúnak kell vennünk e csatát, amint azzal némely évkönyv-írók elbánnak: mintha a viharhoz lenne hasonlítható a császár, mely útjából egyszerre mindent elsöpör és haladéktalanul győztes leszen; vagy mintha az első összecsapás alkalmával szalasztotta volna meg mindjárt a magyaroknak száma nélkül való seregét.²

„Heves csata után futamította meg, mondja egy másik. Henriknek az ügyes és eszes ellenségen nyert győzedelme különös isteni kegyelemnek vétetett.“³

„Kezdetét veszi, mondja az alteichi évkönyv, a szörnyen kegyetlen viadal és mind a két rész minden ereje megfeszítésével harczol.“⁴ Nem ok nélkül: két korona, két nemzet becsülete forgott szóban, s az élet-halál tusái rettenetesekek. S két-

¹ Glaber Rudolf Pertznél VII. k. 71. l.

² Dr. Steindorff: Jahrb. d. deutsch. Geschichte u. Heinrich III. I. 208.

³ Prutz: Mittelalter I. 314. l.

⁴ pugna nimis atrox inchoatur et summa vi utrimque decertatur.

ségkívül a vitézség csodáit művelé a császár, Dedo gróf, Albert örgróf, a vürzburgi és regensburgi püspökök, a cseh Bratiszláv; de ha egyenlő vitézség mellett a túlnyomó erő jogosított a győzelemre: akkor a büszke császár csoda vagy áruulás nélkül a kicsinylett Aba legyőzésére többé nem gondolhattott. A cseh krónikás szerint a bekerítéstől csak Bretizlő fejedelem ébersége és vitézsége menti meg a német tábor s a győzelem talán már csak perczek kérdése volt, midőn ütött az áruulás órája, mely Abát a győzelemtől és koronájától egyszerre fosztotta meg. A győző sereg egy része hadi jelvényeit eldobva kiválik és hadnagyaik vezérlete alatt a megszorongatott császár táborába csap át a legválságosabb pillanatban. A krónikák szövege szerint nem átpártoltak, hanem megfutamodtak. Ebben a magyar történetírás eltér a hagyománytól, s ha a hagyománynak van igaza, akkor a nemzetárulók a futás jelével árulák el hazájukat.

Az ellenség az árulásból anyagi és szellemi erőt merít. Abát az áruulás láttára rémület és düh fogja el és vészesen törtet a hűnek maradt vitézekkel többé már nem győzedelmet, hanem halált keresve. Mindhiában; visszavettetik s a megbomlott had részére nem maradt más hátra, mint a rendetlen, vad futásban keresni menekülést. Henrik és Péter győztek.

A német kronikák az árulást nem jegyezték föl, ők a győzedelmet kizárólagosan földiek vitézségének tulajdonítják azt tevén írásba, hogy az Aba-hadfiak az első rohamnak hősiiesen ellenállottak, mivel számukban bizakodtak, miután azonban látták, hogy czudarúl hullanak, hátat fordítani és engedni kezdtének. ¹ Hej! Henrik nem tartott volna a győzelem után hálaadásúl oly alázatos penitencziát, ha oly könnyű szerrel jutott volna diadalra! Azután a német történetírást legyen szabad figyelmeztetnünk arra, hogy a ménfői nyerő és vesztes fél krónikái csupán csak az okadatolásban ütven el egymástól, e részben éppen az alteichi évkönyvek kevésbbé állják meg a

---

¹ Nam illo primo congressu fortiter resistebant, quia . . . freti erant de nostrae multitudinis raritate et sui exercitus multitudine. Postquam vero se viderunt *inaestimabiliter cadere*, terga vertere et cedere ceperunt.

sarat és a magyar lélektani szempontokból elfogadhatóbb. Kézai például ezt írja: S a mint beszélük, Aba királyé lett volna a győzelem, ha csak némely Péter barátságában megmaradt magyarok zászlait földre nem dobták s meg nem futamodtak volna. Tehát hosszan és erősen folyt csata után végre is, a császár diadalt nyere.

A császár iránt a német történetírás igen loyális tudott kezdettől fogva lenni, hanem a történeti igazság iránt meg több kegyelettel tartozunk. És a történeti igazság, a mint nem engedheti meg, hogy Henrik hada csak vadászcsapat volt Abának tenger-népéhez képest: úgy még kevésbé ismerheti el megtörtént dolognak, hogy a magyar sereg a fényes német pánczélok láttára gyáva birka-nyájként szaladt volna széjjel. A halál nagy aratása legalább egészen mást bizonyít.

Azonban magát a halottakkal borított csatatért is jobbra más-más szemmel nézi a német és magyar történetírás. A győző fél krónikásai a száma nélkül való elhullottakban majd *kevés* majd még nagyobb megszorítást engedve megmaguknak, csak *igen keveset* ismernek föl *övéiknek*; vannak, kik az elesettekkel fejenként is betudván számolni, a ménfői sikon maradt német hősök számát egygyel sem találák többnek vagy kevesebbnek *egyszáztizennyolc*nál.¹ És ezekhez képest még a legújabb német történetírás is *egészen nevetségesnek* találja a magyar krónikát a részben, hogy rengeteg német elhullásáról beszél, mely helynévileg is megörökítődik.

Annyi bizonyos, hogy a magyar krónikák kivétel nélkül nagyra teszik a német elesettek számát. Ők nem egy százat, hanem sok ezreket gyaníttatnak elesettekül.

Kézai: „A németekből azonban abban az ütközetben számtalan hullott el. A honnan azon helyet, hol a csata történt, mai napig . . . *Veszsz-némöt*-nek hívják.“

¹ *Glaber Rudolf*: Qui fortiter dimicans, innumerabili cede prostravit adversarios fugavitque, cum de suis perpauci corruissent. *Heriman. Augien, paucissimis suorum amissis*. Az *altheichi* évkönyv vérontás nélkül való diadalnak mondja (victoriam tam incruentam . . . mortuos suos, qui *perpauci* erant). A halottak 118 számát *Aventin* vette jegyzékbe. (*Annales Boiorum Lipsiae* 1710—501. l.)

Thuróczi szerint: a németekből ama napon és azon helyen számtalan sokaság hullott el. A miért azon hely, mai napig (bajor-) magyarán *német-vesztének* neveztetik; mivel a halottak hullaszaga miatt két hónapon keresztül az ember jó szerével azon tájakon nem járhatott. Az ijászok ugyan is leöldösték őket.¹

E helynév történeti értéke, ha a mellé kötött hagyományt számba nem vesszük is, vetekedvén hitelesség dolgában bármelyik külföldi krónikával, — a magyar krónika állításait a német történetírás alaposan nem tarthatja neveltségeseznek. Annál kevésbbé, mivel mégis vannak német kútfők, melyek honfiai nagyobb számú elestét sejtetik.² A ménfői „német veszte“ a magyar vitézségnek és Aba személyes bátorságának kétségbe vonhatatlan bizonyossága marad. Mednyánszky ezen helynévezet feledésbe menését az itt vívott kurucz csatának tulajdonítja, mely a korábbi eseményt háttérbe szorította.³

A harczternek ezen történelmi érték-becslése után még a győzedelmes és üldözött hadaknak kell kissé utána tekintenünk.

A mennyire váratlanul jött Henriknek a győzelem: anyyira igyekezett is azt kizsákmányolni. A németek, az alteichi évkönyv értesülése szerint valami hat mértföld távolságra üldözék a magyarokat⁴, sokat levágtak, sokat foglyúl ejtettek. Az egykorú német krónika dicsekszik a foglyúl esett egyházi és világi nagyok nagy számával, mi világos jele, hogy Aba tekintélye nem volt megtörve s nem csupán parasztokból

¹ Thuróczi Schwandner-kiadás. I. 263. l.

² Henricus imperator . . . Ungarios expugnavit, regemque ipsorum effugavit, et regnum Romano imperio subiugavit. In eo bello occubuerunt Eberhart subdiaconus, Sizo comes, Arnolt alique Teutonum complures (XI-ik századi bajor Neerologium).

³ *Hormayr*-nél: Taschenbuch für die vat. Gesch. 1830. 377. l. 55. jegy. Ménfő sokáig *Vesztett német*-nek hivatott (*Fehér Ip*: Győrmegeye 566. l.)

⁴ : isti ferme eos per sex milliaria insecuti sunt. Győr Ménfőtől nem sokkal levén távolabb egy mértföldnél, a túlzás kézzel fogható.

állott udvartartása, hanem püspökökből, udvari papokból és főemberekből.¹ Püspökökről levén szó, úgy látszik, hogy az egykorú főpapság az Aba-excommunicatiót nem vette tudomásul. Az is bizonyos, hogy az adott helyzetben ez a magyar kereszténységen vett megtörlést idézett volna elő.

Az egész hadi zsákmányban legbecsesebbnek tekintett Aba kézrekerült *aranyozott dárdája*, melynek fölemlítésén módhón kapnak a Henrik mellett lelkes krónikák², s mely a külföld hagyományában egész mondai nevezetességre tett szert.³ Abának dárdája tehát, majd Péter király, majd a császár zsákmánya lett, a ki viszont győzedelme emlékeül Rómába küldötte, hol a sz. Péter apostol sir-lejáratára előtt függesztette föl, s mint a magyar pápai hűbértség bizonyossága nagy tekintetben állott. Más mesés előadás szerint a ménfői csatában jelen volt pápai követek maguk vitték volna azt Rómába.⁴ Ezen aranyos dárdának történeti szereplése nyomozható sokáig, miután Rómában a sz. Péter sirja fölé állítva is azon rendeltetésnek felelt meg, mint az Aba kezében tartva: a né-

¹ . . . episcopi, capellani, principes. alii cumplures retrahuntur (Annales Altah.). A foglyok között volt Aventin szerint *Nanno*, a Samu király titkárja is, kinél megtalálták a bajor Bernold és testvére írta leveleket, melyekért a császár halállal lakoltatta őket.

² *Lancea regis deaurata capitur.* (Althei évk.)

³ 1045-ben Péter király Magyarországot Henriknek, mint urának egy aranyos dárda átnyújtásábau tévé lábaihoz. És mondják hogy e dárda az Aba dárdája lett volna.

⁴ Henrik, mielőtt a háborúba belefogott volna, mondja egy közel egykorú mese, követeket küldött a pápához, esedezvén, hogy sz. Péter részéről zászló küldetnék neki, melylyel ellátva Magyarországot hatalma alá vethetné. Mit a mint hallott a pápa, szívesen beleegyezett. És oldala mellől küldvén nemes férfiakat, a portói püspököt és marmorató-i Belinzoné, a főrangú római nemest, nekik ezeket adta parancsolatban: ha a római (német) királynak nem lenne ellene kifogása, ők a had élén állának a zászlókkal; mi ha nem tetszenék a királynak, ezt mondanák neki: Győzedelmet ígértünk ugyan neked; de vigyázz, hogy azt ne magadnak, hanem az apostoloknak tulajdonítsad. Mi úgy is lett, mert a bekövetkezett hadjáratban a magyarok megfutották (Idézve *Bonitho* után dr. *Steindorffnál*: németbirodalmi évkönyvek III. Henrik alatt I. 235. I.).

met túlkapással szemben *őre volt hazánk függetlenségének* azon czimen, hogy ez a pápai főnhatóság alá helyezvén a sz. István koronáját, az német hűbérsegre nem vehető. ¹

A császárt *Aba-kergető* portyázása néhány óra alatt Győr falai alá vezette, melyet az adott körülmények között ostromlás nélkül fogott hatalmába keríteni a szerencsétlen király családjával és kincseivel egyetemben, ha igazat adhatunk a sz.-galleni krónikásnak, kinek ez állítását még a német kritika is gyanuval fogadja. ²

Minden krónikásnál hivebben jellemzik azonban a ménfői csatát és ebben a német sereg megszorult helyzetét és az ellenfelére talált császár kétségbeesését, a csatateri és regensburgi *Te-Deum*-ok és megalázódással összekötött hálaadások.

Mikor már *lejárt a harcz, ül vala a vihar*, vagy miként a német krónikás mondja: belefáradva az öldöklésbe, visszatértek volt a német vitézek a táborba, a császár oltárt rögtönöztetett s köztiszteletre kitéteté a birtokában levő sz. kereszt-ereklyét. Henrik ment elül jó példával, mint a ki durva daróczba öltözve, mezítláb járult az oltárhoz s veté magát előtte a földre. Példáját követik a vezérek és az egész hadi nép, és kezdének hozzá az „Uram irgalmazz!” énekléséhez. Önvédelmi harcz után a seregek Urához méltó egyház a halottakkal borított véres csatater; a ménfői síkon tehát nem volt jogosult a császár hálaadó oltárt emelni, ha csak azért nem esett vezeklő hálálkodása, hogy az *Aba* kezéből kiszabadult. Egyébiránt tette ezt Henrik otthon is, és bizonyosan a tüntetés mellett, hasonló okból.

Hálaadás után következett a sebesültek gondozása és halottaik kiválogatása és tisztességes eltakarítása. Ha azonban csak 118-at temettek el, alig ha eljutott mindenik pihenő

¹ L. VII. Gergely leveleit 1074. okt. 28. a Salamon királyhoz és 1075. ápr. 14. Géza nagy vezérhez intézettek.

² SS. I. 85.: Nec mora, fit victor Christi favente clementia, nichilque cunctatus urbem ascendit, ubi uxorem regis et filios cum ingenti pecunia comprehendit.

helyére. Szép lett volna Henriktől, ha elhantoltatta volna a magyar elesetteket is. Különben képzelhetőleg fejevári útja is sürgetős volt. De a magyar krónikák az eltemetés ellenkezőjét sejtetik.

A hűbéresítés megtörténte után Németországba visszatérvén, Regensburgban, a ménfőihez sokban hasonló hála-ájtatóságot tartott.¹ Volt öröm, dicséret és dicsőítés, de mind ez természetesen az Aba rovására. Ő volt a *legyőzött Goliáth*, ő volt a csodálatos módon *megsemmisített Sennaherib*, az egykorú német verselők szerint.

De nem volt jobb sorsa az elárult és futni kényszerült királynak a saját hazájában sem.

---

¹ Péter mellett diszörséget hagyván, hazamenet Regensburgba jött. Ott addig sem nem evett, sem nem ivott semmit, míg az egyházakat egyenkint ünnepélyes körmenetben körül nem járta mezitláb és darócban és valamennyi oltárra ajándékot, nem tett. Rengettek bele az utczák a papok, barátok és apácák énekeitő; a nép örömujongásának nem volt vége-hossza, mondja az alteichi évkönyv.

XVI.

Aba Samu halála.

ménfői csatavesztés után Samu király csak napokat ígérhetett még magának. Nagyon kis *időköz* fér el megfutamodása és halála közt, míg ellenkezőleg óriási a *távolság* küzdelmének színtere és haló helye között; amily nagy azonban e közbeeső tér, a Dunán-túltól a hevesmegyei Tiszáig: annyira rohanó sebességgel iramodik ő a győzedelmes sereg és saját végzete által egyiránt üzetve. A halál elűl a halálba. Vagy mint Szabó K. akadémiai székfoglalójában határozatosan ugyan, hanem egyszersmind kissé elfogúltan magát kifejezi: a büntető nemezis támadt föl ellene, melyet vérengzésével önmaga idézett volt föl vesztére.

Életének emez alkonyára nem annyira a történelem enyhe mécsvilága vet sugarat, mint inkább a mondák kísérteties fénye tükrözi azt vissza. Az Aba-krónika utolsó fejezetébe sok monda szövődik bele, melyekből habár nem könnyű dolog is, de talán nem lesz lehetetlenség sem: a tiszta történeti valót kihüvelyeznünk.

Aba ménfői hadállásához képest Győr felé is, meg a Bakonyba is nyithatott magának kaput a menekülésre. Minden nyomok azonban odamutatnak, hogy akár öntudatosan, akár ösztönszerűen: a Bakonyra bízta korona-veszített fejét; tehát nem Győr tájékán ugratott neki vakmerő bátorsággal a Dunának, hogy azt keresztülsztassa, és már az ütközet után való napon a Tiszához jusson, miként Holéczy véli.

Ha Samu király Győr irányába menekül, akkor a nyílt téren aligha üldözőinek zsákmányául nem esik, és pedig dár-dájánál kívánatosabb zsákmányul. Ez nem történt. De futó útját azért sem fogta Győrnek irányozni, mert azon esetben az ősi erődítésekkel körülvett Mátrába elért volna anélkül, hogy a Tisza táján kellett volna bolyongnia. Pedig, hogy a Tiszának tartott, vagy helyesebben szólva: idáig eljutott a Mátrának irányzott útjában, — történelmi kútfőink is bizonyítják: Aba király pedig a *Tisza felé* futa, — úgymond Kézai. Tehát nem a Dunán keresztül úszó csata-lónak, hanem a Bakonynak marad meg azon történeti nevezetessége, hogy meg-mentője lett az üldözött királynak, kit bizonyosan azon gondol-lat sarkalt, hogy egy magyar királynak nem szabad élve ellen-ségének kezébe jutnia.

És a Bakony jó védő paizsa volt a szorongatott hősnek, mivel már magában ijesztő vala az ellenségnek és minden lépten-nyomon oldal-menedéket kínált a királynak, melyet ez úgy látszik, nem fogadott el. A németek kifárasztva indulnak vissza az általuk hat mértföldre becsült távolságból a hadi szál-lásra, míg Aba a Bakony és Vértes által alkotott hegyközt is elhagyván, egyre jobban megcsendesíthette futó járását, sőt némi pihenést is engedhetett magának. A német krónika azon-ban úgy tudja, hogy haszontalan keresett álmot és pihenést...

Aba Samu az éj homályában zivatar és ellenség által üzetve, először egy faluban rejtőzött el... egy gunyhóban huzódott meg. De mintha az ég haragja kísérné lépteit, pihenést ott sem találhatott... Istennyila ütött le közelében, melytől a viharos éjben az egész falu lángba borúlt... Az álomba merült király iszonyodva riadt föl és nagy bajjal szabadulván rohant tova¹

Egészen mondai részletezés, főleg az idézett magyar kiadásban. A célzatosság azonban és rosszúlértesülés nyom-ban kitűnik az utána következőkből, miszerint a nagy bajjal

---

¹ Az alteichi évkönyv nyomán *Fraknoi* (a magy. nemz. története) és Szabó K. (Péter és Aba.)

megmenekedett Aba bujdosva mindaddig lappang vala, miglen kézre kerülve, vegyes (német és magyar) bíróság által halálra nem ítéltetik.¹ A német történetírásban különben mélyen meggyökeresedett a felfogás, hogy Samu elég kalandos bujdoklás után *Péter király által tetetett el láb alul* és krónikásai állítása alapján az nem is látszik kétségbe vonhatónak, hogy a felség-sértés büne miatt csakugyan *lefejeztetett*.²

A sz.-galli krónikát maga a német történelmi kritika is fontoskodásról és Henrik hősi mivoltának czélzatos jellemzéséről gyanúsítja, midőn a győzelem után azonnal elfoglaltat vele egy várost (Győr lett volna ez vagy mások gyanítása szerint Fehérvár), hol a királyné és az Aba-fiak és tömérdek kincs kerülnek hatalmába.³ De azért úgy a német, mint a magyar történetírás azon hiszemben él, hogy a király neje és fiai osztoztak Aba sorsában, mintán mindnyájoknak feje vétetett.⁴ Pedig mindezekből alig ha igaz, akár csak egy betű is.

Aba nem került a Péter kezébe, annál kevésbbé felesége és gyermekei, amit bizonyosnak vehetünk az Aba-nemzetség további szerepléséből. Hogy Péter nem irtotta ki ellenfele családját, arra elégséges czáfolat az, hogy e nemzetség egynémely ágazataiban most is fönvan. De meg német egykorú kútfők is vannak, milyenek: a wirzburgi és utánna a hildes-

¹ Annal Altah... Caeterum Obo fugiens in quendam vicum pervenit, villaque fulmine succensa ipse pene interiit, et vix elapsus fugitando latitabat, usque dum comprehensus communi iudicio nostrorum et suorum capitalem subit penam.

² Herim. Augiens... Ipse vero (Henricus)... eum triumpho in regnum suum rediit. Nec multo post idem Ovo a Petro rege comprehensus, scelerum suorum poenas capite plexus persolvit.

Lambert. Hersfeld... Petrus Ungariorum rex Ouban, aemulum atque insidiatorem regni sui, captum decollavit.

³ Steindorff i. m. I. 209. 1.

⁴ Bernold, Chronica... Petrus... Ovonem cum uxore et filiis comprehensum decollavit (Perznél V. 425. 1.) A magyar történetírókra vonatkozólag l. Szalay: Magyarország tört. I. 142. és Horváth Mihály: Magyarorsz. tört. I. 160. 1 A történelmi Arczkép-esarnok írója (Dolinay) még többet mer, midőn Abát Péter által egyenesen *fölakasztatja*.

heimi évkönyvek, melyek egyenesen azt mondják, hogy: Henrik harmad ízben Magyarországra jövéen nagy haraggal, megfutamította Abát feleségével gyermekeivel és atyafiaival egyetemben, kiknek rés nyílt a menekülésre.¹

Az Aba-mondakörből nem tud kibontakozni jó Aventinus, a bajor évkönyv-író sem. Ő kizsákmányolja ugyan a magyar történeti hagyományt is, de csak annyiban, hogy a magyar kútfokból igyekszik a német krónikások állítását igazolni és ezeknek igazmondását bizonyítani. És ez neki csak annyiban nem sikerült, mert miként még látni fogjuk alább: nem a nép dühe támadt föl ellene, hogy fogolylá tegye és... kiszolgáltatassa. Őt nem a földühödött nép szolgáltatta ki. Népünk, ha egyszer birói széket ül, az ítéletet meghozza és végrehajtását sem bizza másra.

Különben a *német Aba-monda* ezen alakjában a következő: Aba övétől elhagyattatva egy kis faluba futamodott, hanem a faluba Isten nyila csapott le; Aba csak ügygyel-bajjal szabadult és futó utját *túl a Tiszának* vette. Midőn pedig bizonyos egyházba szorúl, a lakosok, kiket annak előtte foglyokként hurczolt volt oda, *elfogják őt, vasra verik és megvasalva hurczolják Péter elé.*²

Pray Györggyel nagyon könnyen elhihetjük, hogy Péter király, ha kézre kerítheti Abát, irgalom nélkül megfosztja életétől, nehogy ez neki még több bajt szerezzen. Orseoló Péter azonban alig fogott volna valaha Aba halálának örülni, ha a mint sikerült átkelni-e a Dunán, — átkelhet vala másod ízben a Tiszán is, és beteheti a lábát mátrai birtokai területére. Már a rév közelében vala s csak a folyó választá el attól,

¹ ... Heinricus rex tercio Pannonias iratus ingrediens Ovonem cum uxore et filiis cognatisque, quibus locus evadendi erat, effugebat (Pertz SS. II. 244. és III. 105. II.)

² Aventin: Annales Boiorum: Ille a suis desertus in vicum quendam fugam capessit, verum villa de coelo tacta vix evasit fugamque trans Tibiscum tendit. Dum in quoddam templum confugit, incolae, qui ab eo captivi illuc translati fuerant, eundem capiunt, in vincula coniiciunt, vinctum cathenis ad Petrum deducunt. (V könyv Cisner-kiadás 416. I.)

hogy otthonában legyen s készüléteket tegyen a véres önvédelemre vagy bosszús megtorlásra, midőn a seregek ura Istenbékét szerzett és a vérengzéstől eltiltotta Samut örökre.

Egy bukott királynak épen a maga volt-országában a legbajosabb, menedékhez hozzájutnia. Az árulás és bosszuálás sötét angyalai minduntalan útjába kerülnek s jaj neki, ha sikerült ezeknek az is, hogy a vérszemet kapott alattvalókat vérbíróként szerepeltessék, miként ez Abánál történt. Ő azonban korántsem a nép dühének, hanem egyesek ellenségeskedésének lett áldozata. „Aba király pedig ugymond Kézai, a Tisza felé futa s a magyarok, *kiknek uralkodtában vétett* egy... faluban megölik s az egyház mellé eltemetik.“¹

Ezen körülírás után tiszavidéki főembereket, egy hatalmas nemzetség családtagjait kell gyanítanunk a harmadik magyar király útonállói — és lovagiatlan (nagyon ellenséges) meggyilkolóiiban. Egyelőre azonban sem meg nem nevezzük őket, sem el nem ítéljük. A király-gyilkosságot semmi esetre sem kegyvadászat és Péter iránt való figyelméből fogták tenni. Nem voltak jelen a ménfői csatában; tehát nem voltak sem Aba-, sem Péter-pártiak, midőn azonban módjuk nyílt, hogy a palócz királylyal leszámoljanak, ezt a világért sem mulasztották el.

Kettőt szabad föltételeznünk: hogy ellenfelei nem orvúl támadták meg és hogy dárdája zsákmányúl esvén Ménfőnél, nem esett egyszersmind kardja is. Sebeket osztogatva hanyatlott volna tehát le sok sebektől vérző (multis confusus vulneribus) karja.

Abát a halálban sem képzelhetjük gyávának, kit az egyház valamely zugából kell elővonszolni, hogy kényelmesen lehessen agyonszúrni.

Az élő monda e részben egészen gyermeteg. A sári néphagyomány amint semmit sem tud ménfői németvesztő csatá-

¹ Ennek értelmezése akar lenni nyilván azon német állítás, hogy azok ölték meg, a kiknek javait annak előtte elkobozta s a kiknek barátait kivégeztette: König Aba floch mit etlich wenigen vber die Donaw der Taissa zu und war daselbst in einem dorff von denen, den er vormals irgut genommen, und ir freundt tödten lassen hat, erschlagen.

járól: úgy halálát sem a krónikások följegyzése szerint írja körül. E hagyomány azonban szerfölött jellemző, a mennyiben e szerint Abát országdolgát látó incognitójában érte a halálnak szerencsétlensége. Veszekedő parasztokat akart *Kenderesen* kettéválasztani, midőn ismeretlenében agyonüttetett.¹⁾

És e saári hagyomány a mennyire jellemzi a hagyomány Aba Samuját, annyira nem történeti adat az még az esemény színhelye tekintetében sem. Jó Kézaink még jól ismerte a

¹⁾ A magyar Aba-mondakörben sem hiányzanak az eltérések a király halálát illetőleg:

a) Amint történeti adatnak van szánuva: úgy történelmi állításnak nem hiteles, mondának pedig tudakos azon állítás: hogy a ménfői síkon törték rá *Bonyha* és *Bolya* (Bue et Bukne) és oltották ki életét. (*Mich. Ritii: de Rebus Hungariae* L. II. 31.)

b) Ilyen a Mátrában az Ágasvár melletti „*Abakó*“ regéje, mely szintén nem válik ugyan be forrás-adatnak, hanem a maga nemében annál szebb és jellemzőbb:

ABA KIRÁLY KÖNYEFORRÁSA.

— *Népmonda.* —

Éj volt. Aba király ott hevert levágott fejjel a csatahelyen, Kaba nevű hű szolgájával együtt, kit mellette buzogánnyal vertek le.

Feltetszik im a hold, és világot vet a halál borzalmas mezejére. A hű szolga fölocsúdik ájultából, — s ott látja jó urának porba hevert véres fejét. Fölveszi a vérbefagyott fejet, forró könyeivel áztatja; talált neki való szemfödelet is, a hogy szétnézett: a király lemaradt palástját. Ebbe takargatta szépen-lágyan koronázló fejét, s azzal a közeli erdőnek veszi nagyszomorú útját. Itt ráakad — csodák csodája! — a király búsuló lovára. Kapja, felül a hű cseléd ura királyának hűséges jószágára, s mint a szél, lopta kincsét tovább, el-el, egész a Mátrába.

Már az Ágasvár alá ért. Itt megállapodott, hogy drága kincsét jó helyre rejtse. Mély lyukat vág a tari-völgyi sziklába, abba tette le jó urának fejét. A hogy leteszi, a holt szemek könye megered mint a zápor eső. a fej pedig megszólal: „Kaba flam, örökre siratom szép magyar hazámat!” Most egyszerre elsikkadt a fej, a köszikla gyomrába nyelődött el.

Am a helyén viz bugyant fel a sziklából, a Csevicze forrásvíze, mely máig ott patakzik a tari-völgyön, — Aba király könyeforrásának tartja a népmonda. (E könyforrás forrása pedig — szájhagyomány útján: — Thuróczevidéki és nagypalugyai Platthy József úr Ő nsga Püsztoról.)

helyet, a hol a büszke és vérrel borított koronás fő a föld porába hanyatlott, sőt miként egyik-másik írónk hiszi: egy-ideig eltemetetlenül is hevert.

„in villa *scrobe veteri*,“ olvassuk krónikájában: „egy faluban, *egy ó veremben*“ mondja a „mester“ tudós fordítója és értelmezője.¹ Ezen körülírásból azonban nem leszünk okosabbak s a krónikai helyszínelés daczára is még mindig vitásnak marad e kérdés, mely elül nekünk legkevésbbé illenék kitér-nünk, daczára az eddigi sikertelen kísérleteknek.

A király erőszakos halála helyéről levén szó, történet-íróink és monografusaink vagy általánosságban csak a Tisza-tájékára utalnak, vagy a Kézaiféle csodálatos névalak értelmezésébe is belemélyedvén, *Csabá-t*, *Csépá-t*, *Abany-t* és *Abád-ot* olvassák ki belőle. Nem szaporítjuk a föltevéseket, hanem Abád, sajátlag *Abád-Szalók* mellett nyilatkozunk.

Aba Samu lelkes életírója: Holéczi Mihály² volt az első, ki Abádot avatta Aba halálának történeti helyévé. Kiindulása hibás volt ugyan; mert ő a névből, mintha az Abád-név az eseményt örökítendő később ragadt volna a falura, — következtet, miben nem adhatunk neki igazat. Új alapot kell tehát leraknunk állítása megszilárdítására és ehhez elég anyagot találhatunk a *hagyományban*.

Aba király Kézai szerint, miként fönnebb láttuk, megöletése után az egyház mellé temették el; tehát nem kevesebb, mint: egy „ősegyház“ romja és mellette „Aba temetője vagy sírja“ nevű helynevezet kívántatik ahhoz, hogy a krónikai elbeszélést helyhez köthessük. És mindezeket *Abád-Szalókon* föltaláljuk.

„A hol a régi falú állt, régi templom omladékai találtak, és az ezek és a Tisza közti homokdombot a nép maiglan *Aba Sírjá*-nak nevezi. Néphit, hogy Aba Sámuel teste itt néhány

¹ *Szabó Károly*: Kézai Simon mester magyar krónikája. Pest. 1862. Kiadja Ráth Mór. 65. l. — „a Csörsz árka közelében eső Füzes-Abony helységben“, — mondja ugyanígy másutt (*Péter és Aba* 35. l.)

² V. ö. 12. l.

évig elveszve feküdt s itt találtatott fel.“³ És értesültünk arról is, hogy az **Aba** sirja dombján 1848 után a vizmosás boltozatos földalatti épületet, mely azonban alig áll viszonyban a király sírjával, — hozott felszínre.

Aba sirja mellett vagy annak közelében nagy fontosságúak az egyház romjai, mivel volt **Abádon** egy másik **Aba-sír** is: az **abádi** révben eltemetett **Tomaj-Abáé**.⁴

Nagy kérdés most már: hogyan lett **Abád-ból** *scrobe*, vagy még jobban kificzamitva: *Scoobe* *Staebe*, *Scoebe*? **Abád** a régi irásokban *ubadi*, *obad*, *Abaad*, *Abuad* és *Habad* alakban fordul elő. Melyiket használta **Kézai**? lehetetlen levén meghatározni, alapul akármelyiket választhatjuk. De tegyük föl, hogy a **Kézai** írta helynév **Habad**, ez az ő gotikus írásával körülbelül így nézhetett ki: **habad**, melyet tehát a helyismerettel nem bíró krónika-másolóknak könnyű volt elnézésből bibásan írni, mi elég volt arra, hogy az eredeti alaktól az eltérést minden század tovább fejleszse s a mi kezünkbe már oly alakjába kerüljön, melyből az eredetinek csak egy árva betűje maradt meg.

A *Scrobe* nem rosszul hallott, hanem rosszul másolt torz alak levén, nem hangzási, hanem írásbeli hasonlatosság után lesz kijavítandó. Minden esetre oly öreg hibával van itt dolgunk, melyet megközelíteni sem lehetne hagyomány nélkül.

Megállapítván **Aba** király halála helyét, megállapíthatjuk a hely birtokosaiban: a **tomaji** nemesekben annak eszközlőit is. Sok czimen föltételezhetjük az **Aba** és **Tomaj** nemzetség között az ellenségeskedést. **Tomaj-Aba** vajda nem volt barátja a kereszténységnek s lehet hogy erőszakos halálában részt tulajdonított a nádorispánnak is a nemzetség. Lehet, hogy birtokaik szomszédságánál fogva álltak ellenséges viszonyban egymással, vagy **Csanádon** elesett jóbarátjaikért esküdtek bosszút; vagy mindenek fölött az ősvallás ellenségét gyűlölték

³ *Rész* *Ensel Sándor*: a helynevek magyarázója I. f. 3. l.

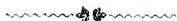
⁴ L. a 36. l. jegyz.

benne. Ezen okokból bizonyára egy is elegendő volt, hogy a bujdosó király Urkund, a Tomaj-Aba fia hatalmába kerülven, a ki akkor még keresztény nem volt: ez véres bosszút álljon rajta akár az ősök vallása- és atyja haláláért, akár barátai- és rokonaiért.

Ép oly véletlenül, mint arra még elég jókor értesít Karácsonyi J. barátom, hogy utólag bejegyezzem: Unrest Jakob st. martini (Karinthia) plébános 1490. körül irt magyar krónikájában ezt írja Abáról: „Aba flucht gegen Titiam und *In dem dorff Akad* war er von den Vngern erslagn“ (Mittheilungen der Institut für oesterreichische Geschichts-Forschung I. Band 368. l.

Miután itt Akad Abád akar lenni, fönnebbi érvelésüök igazolva van. Bár hamarább jutottunk volna hozzá.

Ha a mai Abád-Szalók ikerfalu — a király meggyilkoltatásának színhelye: akkor helyén leszen körültekintenünk még ottan is. A történelmi sirok emlékkő nélkül is beszédesek.

XVII.

A tiszta-abádi két Aba-sír.

nemet Aba-mondakörnek a kemény király halálával a végéhez értünk, a magyarban azonban vagyon folytatása is: legendaszerű folytatása. Az Aba-mondakör nálunk apotheosissá magasztosult.

Tehát Tisza-Abád avatódott a király halála által történeti helylyé és vonja magára kettős *Abasírjával* figyelmünket. És Abádnak amint két Abasírja van: úgy vagyon két Aba-mondaköre is. Ki ne ismerné a Tomaj-Abáról regélő szép ősmondát? Miként jön a bessenyők földéről, a hol fejedelmi tekintélynek örvendett, Taskony idejében Tonuzoba (Tomaj-Aba) Magyarországba; telepszik meg a kemeji részekben a Tiszáig, *hol az Abádirév vagyon.*¹ Miként támad föl, mint az ősz vallás hive és harczosa a szent király ellen s marad sebzetlen, mikor körülötte oly nagy aratása van a halálának. A király parancsára a hordott földtől hogyan nővi ki magát a siktér egész halommá nagy körben, hogy a megátalkodott hős leventének és deli feleségének élő sírja legyen.

És e mondának meg van a maga történelmi jogosultsága. Számba véve ugyanis azt, hogy itt népszerű történeti személyt öltöztet hímes ruháiba a rege: a hirneves Tomaj-nemzetség őseit, kinek fia atyjának makacsságában kitartóan nem osztozott; hanem „kereszténynyé leve“ s engesztelésül Tomajon monos-

¹ *Névtelen jegyz.* Szabó-féle ford. 88. 1.

tort alapított, — könnyű észrevemünk, hogy az ősz vallás vértanújának ismeri Tomaj-Abát a monda. És sírját, melyből a hű feleség sem hibázik, a pogányság szent helyének sejteti, melyhez jó ideig bosszút esküdni jártak az új hit és szokások ellenségei, a kik a sír fenekéről a helyeslés tompa szavait vélek mesésen fölhangzani. És Aba királynak, a kinek nem adatott, hogy a csatatéren hazája függetlenségének védelmében essék el, — Tomaj-Aba sírja közelében kikerülhetetlen vala, hogy sz. István hiteért véres áldozat ne legyen.

A rege úgy tudja ugyan, hogy az a hegyes halom még most is áll a síkon, — névleg azonban senki sem ismeri. A keresztény Aba sírja elnémitotta a pogány Tomaj-Aba sírját.

Vajjon a Névtelennek jó helyt mutatták-e a Tomaj-Aba sírját az abádi révnél; vajjon csakugyan nem nagy távolság volt-e a két hős nyugvó helye között? . . Egy bizonyos, hogy a régi, a Tizsaszabályozás előtti abádi révvél szemben ma is van *Abasír*-helynév és a hagyomány ezt tartja a király sírjának. Erről helybeli nagyérdemű munkatársunk a következő szíves sorokban értesít:

Van Abasír (itteni köznyelven *Apasír*-nak nevezett hely) a tiszta-abádi határban, Tisza-Abád községtől mintegy 500—1000 méterre. Egy kisebb magaslat keleti irányban, mely folytatását nyeri egy gerincz-magaslatban T.-Abád és T.-Szalók délkeleti oldalán egészen T.-Szalók község végeig. Az Apasírnál az abádi végen, *volt hajdan Tisza-Abád*; a szalóki déli végén e gerincz-magaslatnak, Tisza-Szalók falu. Mind az abádi, mind a szalóki egyházak helyét máig is ismeri a nép és mutatja. A Tizsaszabályozás előtt a Tisza árja az Apasír alá kijárt s egy boltozatos üreget mosott ki az öregek emlékezetére; három lépcsője kiállott a vízből, felső része szántáskor a ló lába alatt szakadt be s így megvizsgálás nélkül veszett nyoma. Altemplom vagy sírűreg semmi esetre sem lehetett, hanem inkább pincze, melyek a halászat főbb pontjain ma sem hiányzanak.

A mi az Apasír-nevezet eredetét és magának Aba Samu-nak jellemét illeti, folytatja a szíves tudósítás, erre vonatko-

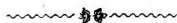
zólag a hagyományos népmonda itt azt tartja: hogy Aba Samu itt utolsó csatája után legyilkoltatott és eltemettetett, illetőleg egy gödörbe dobatott s azután eljöttek érte a saári barátok, elvitték holt testét és a saári templomban temették el. Fejedelmi jellemére vonatkozólag csak annyi jár a nép ajkán felőle, hogy Abának azért neveztetett, mert a népnek kegyes atyja volt.

Ezen néphagyomány kapcsán, végzi érdemes munkatársam, szabadjon saját nézetemet is följegyezni, melynél fogva én inkább hiszem, hogy az Apasír itt nevét Aba Samu halálától öröklötte, és nem Tomaj-Aba vajdától; mert a néphagyomány Aba Samu mellett foglal állást, míg Tomaj-Abát (vagy a Névtelen hibás másolója után: Tonuz-Obát) itt csak azok ismerik, kik a történelemmel ismeretesebbek. Igaz, hogy a történelem határozottabban mondja ki, hogy Tomaj-Aba az abádi rév körül, tehát az Apasírhoz közel temettetett el feleségével elevenen, de azt is mondja, hogy Aba a Tiszához közel, ért szerencsétlen véget s először itt temettetett el s azután vitetett a saári benczések monostorába; és ezen első eltemettetésének helyéül hirdeti a hagyomány az Apasírt egyedül, a nélkül, hogy akár hagyományilag, akár a történelem által más tiszavidéki hely csak egyszer is említették. Füzes-Abony szerintem szóba sem jöhet erre nézve, mert az távol esik a Tiszától, távolabb mint Egertől. És szerintem örökíti ez a királygyilkosság színhelyét is valószínű maradván, hogy épen a Tiszán szándékolt átkelés előkészületei között a révnél az Apasír alatt ért szerencsétlen véget, mert akkor az abádi rév épen ott volt s később is, egészen a Tisza-szabályozásig.¹

Egészen osztjuk a helyi tájékozódásnak ezen lekötöző nyilatkozatát s azt bezárólag kiegészítjük Kézaival, aki szerint „egy egyház mellé temették el,” mely egyháznak helyét a fönnebbiek szerint az Apasír mellett, máig is ismeri és mutatja a nép.

¹ Szendrői Göcze Aladár ur leveléből.

Tehát a krónikák úttévesztő helytájékoztatása daczára is Tisza-Abád jó Aba királynak a haló földje és pihenésének első állomása. Ő ennél fogva a Kemej terület határán esett el a nélkül, hogy övéihez eljuthatott, vagy hogy a túlsó parton reá várakozó szeretteit még egyszer láthatta és ölelhette volna. A királynak csak kötelességei vannak, és e kötelességek olykor ép oly sürgetően, mint követelőleg lépnek föl. Neki csak az abádi réven kellett volna átkelnie, hogy biztonságban legyen és új küzdelemre készüljön, midőn (miként már mondva volt) a seregek Ura Isten-békére (ad treugam Dei) kényszerítette s egy kínos jelenettel az Aba-tragoedia véget ért és Tisza-Abád történeti helylyé avattatott.

XVIII.

Az Aba-cultus és hanyatlásának okai.

ba csak *nehány évig* pihent az abádi révben, a helynek neve azonban még mostan is *Apasir*. Hangosan beszél e helynév az egykorúak kegyeletes ragaszkodásáról és mély fájdalomról. E néhány év elegendő volt arra, hogy halommá nőjjön az alacsony sírgödör és e halomban állandó legyen neve és emlékezete. Nagy családnak: az egész nemzetnek atyja volt, és emlékezet okáért minden általmenő vetett rá egy rőget. Messze földről is sokan kívánták még egyszer látni, — legalább sirjában. Oly igen szeretett királyukat annál többen jöttek siratni: mentől jobban ránehezedett a nemzet nyakára a császári helytartó uralkodásának járma. És mert a szülői siron ejtett könyvek enyhítik a fájdalmat és tágitanak az árvák megszorúlt szíven: nem csoda, ha idővel bizonyos legendaszerű hírek kezdenek a nép között lábra kapni. A tiszta-abádi sír a gyarlóság minden foltját fölszivta és elenyészteté a király testéről; lelkét saját vérében mosta tisztára.

Eltelik a néhány év és e néhány év meghozza a nemzeti függetlenséget s megtöri az ős vallás véres kísérletét. A nép kezdi magát beleélni a keresztény, új világnézetbe. Mint keresztény érez s gondolkodik, és keresztény dicsfénnyel s cultussal veszi körül a hazaszeretet keresztény hősenek és meggyőződése szerint: vértanújának sirját.

„Néhány év múlva, úgymond a hagyomány írásbeli nyilatkozata Kézainál, *midőn testét a sírból kiásták, szemfedelét és öltözetét rothadatlanak és sebhelyeit begyógyúltaknak találták* s eltemették aztán testét tulajdon monostorában.“

Lehetetlen itt a Gellért-legenda mai alakjánál idősebb Aba-legendának megszólalását észre nem vennünk, mely maradjon bár ezutánra is elvetni való hihetetlen dolog; de a király becsületkérdésében hivatott arra, hogy szavahihető bizonyság legyen.

És ezen *Aba-legenda* szerint a fiatal magyar kereszténység vallásának hőségé avatja a népszerű királyt. Nemzetének kegyelete behegesztő balzsamot önt kedvenczének halálos sebére, s új vallása vértanúi között csinál neki helyet. Az elvesztett földi helyett égi koronával diszesíti homlokát.¹ És ez sokat mond és sokat tételez föl Aba Samuról, miután a magyar nem hizelkedő egy nép és nagyon megválogatja, hogy kit szeressen meg életre-halálra.

Aba előtt a néphagyományban csak István király él, az utánna jövő korból csak Lászlóról beszél, kissé ismeri Béla királyt, s következik Hunyadi nagy fia. S a rajongásra ennyire kevésbé hasonló nép vallja Abát „apának“ és „szentnek.“ A kikerülendő szélsőségeket legyen szabad még egyszer érintenünk. Nem vitatkozunk Pálmával, ki e krónikahely olvasásánál földhöz vágja Kézait és az esetet teljesen hihetetlennek tartja azon emberről, ki a keresztény vallást az országból kiküszöbölni (!) törekedett, azonkívül pedig annyi ártatlan (!) vérrel fertőztette meg magát. Pedig a krónikás Kézai még a felelősséget is elvállalni látszik állításáért, miután azt nem az „úgy mondják“-szólammal vezeti be. Más részről azonban az *égi jellel* sírjában is fölkeresett szabadság-hős részére nem is igénylünk helyet a „szent királyok“ között, — a közép út: hogy emberséges embernek tartsuk, ajánlkozván az igazság felé vezető mesgyének.

¹ L. 23. 24. ll.

A néphála, el kell ismernünk, megható módon nyilvánul e legenda-töredékben. Minden ellenségét megczáfoló erkölcsi bizonyítvány a krónikások e néhány sora, mely alá nagyobb bizonyságul a nemzeti hagyomány teszi oda a maga keze keresztvonását.

Mikor kívánták vissza a saári barátok jóltevőjök földi maradványát; országos vagy csupán vidéki részvétel mellett történt-e meg testének fölvétele és a csoda-eset megállapítása; vajjon az ország főpapja-e vagy az egri püspök kísérték kivánsága szerint való pihenő helyére a csodálatosan épségben maradt királyi tetemet? — megoldatlan kérdések maradnak. A királynak ezen késő visszaérkezése a Mátrába megható jelenetek között fogott bizonyosan végbemenni, s a szomorú viszontlátás, könnyű elképzelnünk, majd fájdalomban, majd vallásszerű tiszteletben törvén ki, kétszeresen keresztény jellegűnek mutatkozott.

Ez volt megállapíthatólag az Aba iránti kegyelet utolsó tüntető nyilvánulása. Az Aba-cultus ettől fogva sok okokból lassu hanyatlásnak indult.

Félszázad sem telt bele és vagy sirba hanyatlottak Aba személyes ismerősei, vagy tekintetöket a magyar égen támadt új csillag felé fordíták. *Szent-Lászlóra* tapad minden szem, és lesz eszményképe, bálványa nemzetének a hős és nemes szívű vezér, a magyar és keresztény és mellé még szenny nélküli király. *Szent-Kút* a Mátrában föléje kerekedett Monostoros-Saárnak . . .

Századok mulnak s a Gellért-legenda a mai kibővített alakjában kezd olvastatni a monostorokban naponkint, s az egyházakban évenkint. A király jóhírnevének emlékköve évről évre jobban aláásódik. Mig egyik részről a magunk zárdaszellemű krónikája mindig kevesebb jót mer róla, — az egyház *kiátkozott* fiáról kockáztatni¹: addig más részről a külföld

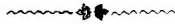
---

¹ Még a királyi névsorból is kihagyja egyik-másik; mint a *kis esztergomi krónika*.

ellenséges vagy elfogúlt történetforrásaiból mindig több torzvonás szivárkozik át hozzánk. Helyére Henrik császár dicsérete csempésződött történelmünkbe.

Mi, kik a legmesszebb estünk eseményekben gazdag korától, az *Aba-kinostárt* már egészen kiüritve vettük át. Régen fogott kiüresülni, miután beleéltük magunkat a meggyőződésbe, hogy gonoszsága bűnjelénél s ragadmányain kívül kezdetben sem volt benne egyéb. Az Aba király neve úgy jött örökségünkbe, mint *országpusztítóé*, a ki a nemzet vagyonából vérben, becsületben és területben a legtöbbet tékozolt el. Sok okoknak azonban nagy az okozata. Én nagyon értem, hogy korának tanulmányozásában alig jutottunk tovább egykét botránkoztató, történetirási botlás kijavításánál és egészben véve idegen hangszövegezés után fujjuk róla a hír trombitáját.

Nagyon érthető marad, hogy *Aba hű történeti alakja feledésbe ment* és sirjára sem lehetséges régészeti expedíció nélkül ráakadnunk.

XIX.

A saári nyomaveszett Aba-sír.

Saár állítólag a kozár szójárásban *fejér* jelentőségben használtatott.¹ Nevét ez esetben vagy a falu-uraló kopaszfejű Sárhegytől vette, vagy fejér egyházától. Valószínűbbnek azért látszik az első föltevés, mivel az egyházakat emelő magyar keresztény kornál számos czimen régibb telepnek kell tartanunk, és mivel beigazolható, hogy a magyar kereszténységtől *másod-nevet* kapott; a Sár-névnek magának keresztény eredete tehát alig marad megengedhető.²

Saár a középkorban *Saar-Monostora* nevet visel az Aba-alapította és állítólag egészen a mohácsi vészig népes apáturság miatt. Saár a monostoros praedicatumot régen elveszítette, és ne is menjen oda senki, hogy a sok tornyú monostoros egyház dűledékeit lássa, s az oszlopos altemplom királyi mauzoleumában tegyen régészeti tanulmányokat! A tatárjárás és törökvilág akkora pusztitást vittek véghez Saár-Monostorán is, hogy hozzájárulván a romok századainak egykedvűsége és vétkes gazdálkodása, még helye is kérdésessé vált.

---

¹ Pesty Frigyes: Magyarország helynevei I. 296. l.

² Saárnak ős voltát hirdetik a völgy fölötti bálványkövek, vagy „Kiskőnek” csúfolt magános sziklaóriások, melyeknek alján a völgy felüli részen vizmosásszerű behorpadás látható, állítólag az egykori beltenger hullámai nyaldosták volna ki. Ritka, másutt nem látható egy jelenség ez, melyre a turisták figyelmét is bátorlodunk fölhívni.

Haller Samuel tábornok 1773. évben készült feliratával a monostor hollétele és Aba király sirhelyét illetőleg szakadást idézett elő és *tudakosra* és *népiesre* oszlatta felöle az addig pártra nem szakadt közmeggyőződést. A nemes bárót a pinczehalom (*Bolttető*) sirjaiból kimosott néhány darab csontmaradvány vihette tévedésbe, melyek pinczéje kandallószerű üregébe vettetvén, az inkább gőgösen, mint kegyeletesen hangzó chronosticon szerkesztésére hangolák a Mária-Terézia korára valló magyar főurat. Nem a királyi hamvakra, hanem a boraira büszke földes ur szólal meg e felírásban oly hangon, mely erősen jellemzi Haller Sámuel korának főnemességét is.¹ Haller báró a királyi sir-látogatóknak följajánlja borainak teljes használatát. És „a falernuminál jobb saári bortól neki pirosodva” mindig többen „bámulák a dolgok szörnyű változását” és többé-kevésbé megnyugvának a fölíratban. És hasonlóképen a tudomány férfiai, a kik közül néhányra hivatkozunk is:

Nagy Pálra, ki azt állítja, hogy „személyesen bejárván a saári pinczét, abban ezt a felírást olvasta: „*Samuel Aba Rex*“. Nyilván szándékosan csinált ő a hosszas felíratból rövidletet, ekként akarván a sem nem igaz, sem komoly állítások elül kitérni. Csontokat is látott az üregben.²

1829-ben a sok történetírói érzékkel bíró *Gorové László* fordult meg Saáron s tette meg úgy a helyre, mint a márványvésetre a maga észrevételeit. Helyesen mondja, hogy a sirüreg négy lábnyi magasságra van a földszintől. Ő koporsó formájúnak mondja, holott inkább hurka-alakú, és hogy másfél ölnyire nyulik be a sziklába. És méltán megbotráncozott rajta,

¹ Lásd magyarul a 13-ik lapon. Teljes és eredeti szövegében:

Hac in caverna fuit depositus * Samuel Aba * Rex hungariae III. quin potius impius, * Regni Vastator, * Idololatria et crudelitate foedatus Rex. * A popularibus caesus ad Tibiscum * Obstupescite! * Luridas r. rum Vices * Ex Regio Mausoleo * Videte Cellaria! * Ubi Mortis Cruenta Spolia * Ibi Hilaria Turgent Dolia. * Inde Rubet Bacchus, * Vinum Sarianse Falerno * Inde Rubet Melius. * Nunc Bibe fac Rubeas! E Rudere protaxit Generalis * L. Baro Samuel Haller. (1773).

² Historia pragmatice Regni Hungariae. Pesthini. 1823. I. 184. I.

hogy sem elfalazva, sem a többi pinczeágaktól elkülönítve nincsen. „Mind az eltemetett személynek nevezetes volta, mind magának a temető helynek szentsége azt hozta volna magával, hogy legalább az a szakasz, a melyben egy régi koronás főnek tetemei nyugodtak, a pinczétől elkülönítessék és nagyobb tiszteletben tartassék, mint a hogy eddig tartatott; mert a sirtól jobbra-balra és azzal szemben mindenütt hordók állanak.“ Ő erősen hiszi, hogy a pincze fölött állott az apáturság és ez a király hamvai által megszentelt hely. „Nagy tiszteletet érdemlett volna, mint a régiségnek ily szép maradványa. Annak alkotója méltó lett volna a nagyobb megbecsülésre . . . Sőt ha ezen pinczeszakasz a tiszteletlenségnek eltávoztatása végett külön rekesztetett volna, holt tetemeinek maradványát talán még most is láthatnánk.“ Majd a márványkőbeli vésetet adván, visszautasítja a királynak a bálványozásról való gyanúsítását és mentegeti a kegyetlenség vádjá ellen és méltán megbotránkozik azon, hogy ily régi helyiség megjelölését a saári borok dicséretével keverte össze az emléktábla felállítója. ¹

Ugy látszik, járt itt *Holéczy Mihály* is az „Aba Samu“ czikk írója. ² A márványlap családottjainak névsorát irodalmi nevekkel zárjuk be *Ipolyi* és *Balássy* személyében. ³

Ellenben a valódi néphagyomány visszaállításának érdeme és dicsősége *Foltin János* ismert nevű régész-tudósunké, mint a ki ezt írja róla: „Saáron a b. Baldácsi-féle nagy kiterjedéséről nevezetes pinczében, maig mutogatják *Aba* sirját, mely nem egyébből áll, mint egy, a bejáratától balra, a pinczeház falába esetlegesen, s durván vágott s ferde irányban megnyújtott vak-ablaktól, melyet nem tudjuk elgondolni, hogy milyen homályos képzelődés nézhetett először királyi mauzoleumnak. Pe-

¹ *Aba Samu királynak Sáron lévő temetőhelye* (Tud. Gyűjt. 1830. V. üz. 3. stb. II.

² Tud. gyűjt. 1834. VII. f. 3. stb. II.

³ *Heves és külső Szolnok t. e. vármegyék leírása*. Eger 1868. 457 és

dig ezt akarja velünk elhíttetni minden áron a pinczeház falába illesztett vörös márványlap fölirata is stb. Ezen felirat valóban nem válik létrehozójának dicsőségére; mert a mellett hogy üres képzelődés s tudatlanság szüleménye, még igazságtalan is a rég porló király emléke iránt . . . . . A Baldácsi-örökösök jól tennék tehát, ha a történetet meghamisító eme feliratot megsemmisítve, végkép elzárnák a világ szemei elül, hogy ne hazudná az ott tovább is a rágalmat, a hol inkább a kegyeletes megemlékezésnek volna helye.“¹

Szabó Károly tekintélyes, sajnos, immár egyszersmind néhai történetbuvárunk elfogadván Foltin nézetét, már 1872. jun. 10-ikén következőleg nyilatkozott az Akademiában ezen ál-sírhelyről: „Ezen pincze menedékes keleti tornáczában, a mint az ember az igazi pincze szájához ér, mindjárt balra, a földszintől mintegy három láb magasságban, látható egy zsacsó alakú lyuk, a sziklába kellő arány nélkül, belülről kifelé lejtőleg, durva faragással vágva. El mellett áll egy vörös márvány hosszas latin fölirattal . . . Ezen nagyon is újdonság azonban a szakértő vizsgálat bizonyosan nem fogja arra a meggyőződésre bírni, hogy ezen dísztelen helyet Aba király sírhelyének elismerhesse. Valamint ugyanis az egész pinczében, úgy annak tornáczában sem fedezhető fel valami faragványnak vagy díszítménynek legkisebb nyoma sem, mely csak sejteni is engedné, hogy itt valaha királyi mauzoleum lehetett; pedig a saári benedek-rendi szerzetesekről föl sem lehet tenni, hogy egy magyar király tetemeit, kiből monostoruk alapítóját és jótevőjét tisztelték, ne illő díszű helyen temették volna el.“² Szabó Károly és Foltin János azonban hiába fáradoztak: a helyi tudákos hagyomány a Haller-féle fölirat hitelére támaszkodva, mostan is azon hiszemben van, hogy a pincze fölötti szikladombon állott az apátság; sőt némelyek ezen domb szűk egyenetlen felületén, miként tapasztaltam magam is, még az alapfalak nyomait is fölismerhetni vélik; a rút üreg tehát királyi sírbolt szerintök.

¹ A *Zázty Apátság*. Eger 1883. 94. stb. II.

² Péter és Aba 36. l.

Mi nem volt, mi volt tehát a Bót-(Bolt-)tető nevezetű pinczehalmon?

A népmonda szerint várkastély volt rajta: az *Aba király residenciája*. A halmon állott a tornyos várkastély fallal védett udvarával. Fenn lakott a király családjával, a kert, és cselédház a halom alatt terültek el a Sárhegy felüli részen.

Kétségtelen, hogy Saár Aba-birtok vala s lehetett itt a királynak majorsága, a milyennel Eger mellett Szihalmon az Árpádház dicsekedheték. Hanem erre ép oly szűk e halomdomb, mint arra, hogy itt pompáztassuk Aba büszke várát. A mit a Bolt-tetővel hoz kapcsolatba a hagyomány, hogy annak kertje s gazdasági udvara volt, fogott lenni önállóan Aba Samu saári majorháza, mai nyelven: nyaralója.¹

A Bolttetőn magán tehát sem várát, sem királyi mulatót nem engedhetünk meg Aba messze századában létezőnek. És még kevésbbé azt, hogy itt állott volna a híres saári királymonostor.

Egész vár-as egy nagyobb szabású középkori monostor. A főépület a bolttetői dombon talán szűken elfért volna még valami kis fiókegyházzal, hanem hát a mellék alkotmányokat hol helyezzük el? . . Szent-Benedek fiai kedvelték a halmokat és dombtetőket, s telephelyeikül ilyeneket választottak, úgy azonban, hogy rajta mindenestül elférjenek. A Bolttető emelkedésével csupán dombmagasságot érven s területileg is kicsiny levén, csak szokásuk ellenére eshetett volna ide választásuk. S aztán ők, a munka és áhitat férfiai nem lakott helyen, hanem vadonban szerettek megtelepedni. Erdős vadonban, melynek irtása izzadságos munkateret szolgáltatasson. A Bolt-domb soha sem lehetett Sártól félreeső hely, sőt talán mindig az volt, a mi mostan: a falunak szíve tája. Egyház, iskola, községház mind ideesnek. Az sem más, mint emlékezet előtti szokás, hogy az ünneplő fiatalság, az egész falu fiatal népe a Bolt-domb tájára gyűl össze. Ez Saáron a forum.

---

¹ Gyöngyös és a Sárhegy felé nagy területen mindenütt részint még láthatók az ó-építés némi nyomai, részint e mellett szóló tömeges leletek ől sokat tudnak az öregek.

A bolttetői pinczék is ellene mondanak a monostor itt-voltának. E pinczék nagy kiterjedése az Abaörökösök birtoklására jobban rámutat, mint a saári szerzetesekre, és sokkal újabb alkotás is lehet, mint a monostor maga. Saáron századokon át lakhattak már szent Benedek fiai erdőt irtva, és a „saári fejr“ bor tőkéjét meghonosítva, midőn a szőlőtermesztés oly lendületet vett, hogy a tized-bor részére ily rengeteg pincze kívántatott. — De magának, a királyi sirnak csúfolt pincze-bejárás egész külseje is tiltakozik azon felfogás ellen, hogy az apáturság a Bolttetőn állhatott volna. Akkor itt altemplomnak, legalább nyomaiban, kellene lennie, holott az Aba álsirhelyéről híres pinczatorok vagyis bejárás semmiben sem mutat többet, mint hogy egy kétfelé elágazó pinczének sikátora. Kivülről kezdődő sziklavágás az egész torkolat, semmi nyomával annak, hogy a felső egyházból lépcsőzetes lejárás vezetett volna lefelé. A kőfaragványnak, vagy diszítésnek semmi nyoma. Egy pinczebejárásnak sem szélességét, sem magasságát nem múlja felül. Ugyanazon szélességű és magasságú a kétfelé nyíló pincze maga is egész kerületében.

Építészeti dísznek, egész vagy félig a falból kivágott oszlopoknak semmi nyoma. Hogy hozzávetőleg milyen lehetett a király pihenő helyének szánt hely, az egykorú monostorokban megkívántató altemplom, mutatja András király tihanyi apátságának földszint-alatti egyháza: I. András hamvainak nyugvó helye, mely a maga nemes egyszerűségében és mégis művészi kivitelében mutatja, hogy a királyi sirboltok mely követelményekkel bírtak akkoron.

Azt érthetni, hogy a Bolt feletti épület elpusztult, ezen számba azonban a kőbevált alsó rész nem jöhet. Amint a halom át meg át van szeldelve pinczefolyosókkal: úgy meg kellene lennie (ha volt volna az előtt) az egykori monostori altemplomnak. És hogy nincsen meg még nyoma sem, ez a felirat igazsága ellen bizonyít.

A monostor és sirbolt amennyire viszonyban állanak egymással, annyira nem bizonyítja a Bolt nevű domb kiterjedésénél és romjainak jelentőségénél fogva a Haller-féle

felirat hitelességét az Aba sirja tekintetében. És megfordítva ezen pinczebejárat semmiben sem igazolja, hogy altemplomban vagyunk. A nyomorúlt Aba sír-hely meglévén, hol vannak a nemzetség többi régi tagjainak sírfülkéi? Foltin régéstudósunk mondja, hogy: „a Baldácsi örökösök jól tennék, ha a történetet meghamisító eme feliratot megsemmisítve, végkép elzárnák a világ szemei elül, hogy ne hazudná az tovább is a rágalmat ott, a hol inkább a kegyeletes megemlékezésnek volna helye“ — Mi kevesebbet kívánva azt szerénők látni, ha a *Mátra-Osztály* tevékeny utánjárására a kegyeletlenségnek ezen emlékköve kivétetvén, megfordítva illesztetnék vissza százados helyére.

Mi volt azonban a Bolttetőn, miután ott tagadhatatlanul építkezés nyomai láthatók? . . . Parochialis egyház . . . A népemlékezet még tud az itt állott egyházról, melyet „ispita-templom“-néven ismer. A dombnak fele oldala kevésbé sziklás és itt a vizmosás csontokat hoz felszínre. A mi keresztény temetkezési egyházra vall.

A Bolt-halom tehát egyház és köztemető levén, mint ilyen valószínűleg kerített hely is volt. Innét az építkezési nyomok.

Az apátság keretében Foltin János irótársam után indulva, egészen járt és biztos uton haladhattam. Ő nem a csinált, tudákos hagyomány képviselője. „A valódi, régi hagyomány szerint, úgym. ő, a monostor a falutól északra egy negyed órára állott. „Prope Saar, „*Saar mellett*“, miként a régi irások mondják, hol a szőlők közt egy ódon épület dűledező oldalfala néz a közel enyészet elébe.¹ Aba király sirja tehát kétség kívül ezen helyen volna keresendő.²

A néphagyomány ezen helyet tartja „a saári barátok lakó helyének“ és a meglevő faldarabot az egyház falából valónak állítja. A mohácsi vész után elpusztulván, nem csoda, hogy a dűlő is elveszítette régi monostor, vagy barát-jellegű

¹ Csekély részlet mindössze is; vastagságban 95 cm., alaphosszaságban 3 m., és legnagyobb magasságában 4 méter.

² Szabó Károlynál: Péter Aba 39. l.

nevezetét és a terület, melyen az Aba-monostor állott, *Péter-mány*-nak neveztetik.¹

Emberemlékezetre a monostoros egyház köveiből épült a Pintér-malom és a templom malma.

A monostor régi kegyurai közül az abanemzetségbeli Cso-bánkák és a Kompothiak ismeretesek: a romok területének bir-tokosa jelenleg Fülöp Márton, saári közrendő lakos; hanem a Hanák- és Buzásféle szőlőkben is találnak alapfalakra.

E romok körül a nép ás és erősen régésszkedik. Nem kincset keres, hanem egy szent képet, melynek feltalálásával ismét boldogabb napokat fog hiedelme szerint élni a falu népe. A fal mellett egy szeglet-torony köralapjára is akadtak. A déli őrtorony lehetett itt.

Az Aba-monostorból csak annyi maradt, a minél keve-sebb már nem lett volna elegendő, hogy Saarmonostrát és a király itt levő nyugvó helyét megjelöljük. A mulandóság al-kotásai megdőbbentők.

---

¹ Pétermál=Péterszöllő. Gyöngvös mellett van a Farkasmál (Farkas-szöllő) melyet a közhasználat már szintén kiforgatott régi alakjából és Farkas-máj-nak hangoztat.

XX.

Az Abanemzetség.

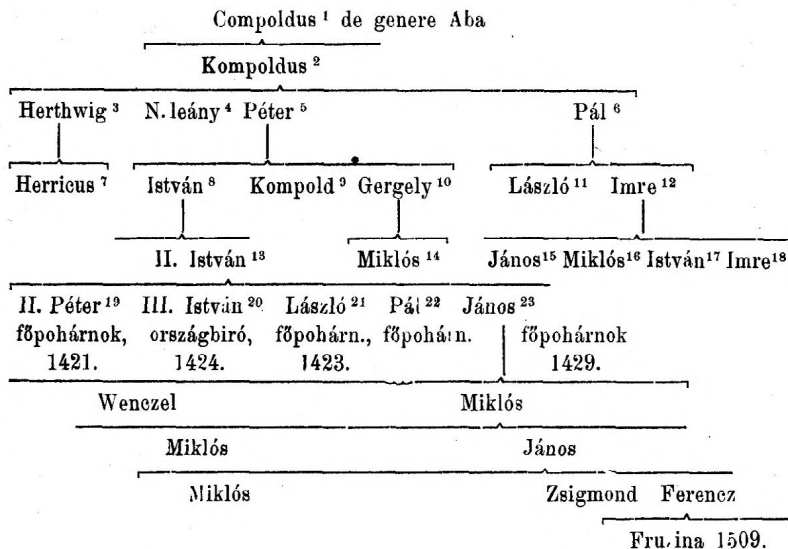
czimen *erkölcsi*, tehát a krónikák kétes adatainál magasabb bizonyosságra hivatkozunk: a király nevéől nevezett Aba-nemzetségre. Hogy Orseolo Péter hóhérainak kezébe nem kerültek Aba felesége és gyermekei: erre kemény adat a királyról nevezett nagy nemzetség, mely nem csupán élni maradt utána századokon át, hanem időnkint irányadóként is működött egyegy ágazata. A vajdaság- és nádorságtól kezdve a keresett castellanusságig az Aba nemzetség mindig mutat föl történeti férfiakat királyunk családjából egészen addig míg az elágazás és elszegényedés hátterbe nem szorítja a családi hagyományt vagy szárnyát nem szegi a nemzetséggel veleszületett nemes törekvésnek.

Ezen körülmény s a nemzetségnek, a mi történelmünkben kevés családban találja párját, napjainkig való főnmaradása azon erkölcsi bizonyosság, melyre figyelmeztetni kívánjuk történelmünket. Erős meggyőződésünk ugyanis, hogy oly családfa, melynek gyökerein annyi bűnök férge rágódik, a menyiről maga Samu király gyanúsítva vagyon: másod a vagy harmad izében már elpusztulandó a föld színéről. Hogy az erkölcsi osztó igazság a gonosz apák bűnét a fiakban és unokákban torolja meg, sajátlag egyenlíti ki, erre a történelem igen sok példával szolgálhat. Az ezredéves ünnepnél az ősök kevés unokában lesznek képviselve. Aba unokái megjelenhetnek. Abban is van valami, hogy Aba fiai az *Aba-nemzetség*

czimet veszik föl és azt büszkén használhatják és használják az Aba-cultus nagyobb hanyatlásaig.

Kihalt a pólya-czimmal élt *Amade-ág* (Omodé-k). Régen volt, hogy a büszke *nánai Kompolthy*-ak utolsójának sírkövére megfordítva került rá a család *sas*-czimere.*

* Ha a nagy családfát magát nem is, annak legalább azon ágazatát, mely gallyait Heves megye fölött terjeszté szét, adjuk mellékletben. A saári monostor kegyuraságát bíró és az Aba hamvaihoz legközelebb eső ezen *Kompold*- vagy *Kompolthy* ágat. Az Aba nemzetség ezen ágához a Mátrában várromok (a nánai és Oroszlánvár) és sok nevzetes esemény emléke fűződik:

¹ *Budai*: Polgári Lexicon II. 311. I. Wenzel VII. 403.

² Neje a Zydov nemzetségből való (*Wenzel*: Árpádok. újkmt. 1255. VII. 403. I.)

1260. U. o. XI. 498.

1261-70. U. o. VIII. 20.

1264 U. o. XII. 692.

³ 126. tubul-i castellanus (*Wenzel*: VIII. 132.)

1286. körül vajdának mondatik (U. o. XII. 447.) Az erdélyi vajdák névsorában azonban nem találjuk.

A mátrai Solymosiak rég megszűntek szerepelni. A Sirokayoknak magva veszett. A *Gagy-Báthory*-ágot még csupán a *Vendéghegyekben* tiszteljük.

⁴ Férje állítólag *Kene comes* volt.

⁵ 1273. „Győri hős“ és a csehek elleni hadviselésben tünteti ki magát. A kir. tárnokok rendezője (cancellarius). Vámos-Győ közt kapja királyi adományban (Wen. el. IX. 2.) III. Endrének is hűve és Albert herceg és a Borsák elleni hadban, Adorján vára alatt tünteti ki magát (U. ott. 149. l.) Felesége Karászi Sándor bán leánya (U. ott. 222).

Az Anjouk alatt szokásba jött nagyságos czímmel is fölékesítették (Anjou okmt. II. 231.)

⁶ 1271-ben, mint az egri püspökség területén levő főrangú nemesek egyike, 25-öd magával eskü mellett tesz bizonyosságot az egri püspökség kiváltságai mellett *Fejér*: Cod. dipl. V. 156.

1291-ben még él és *comes* nek tiszteltetik (*Wenzel*: X. 31.)

⁷ Lovag (magister) rangban állott 1286 körül (*Wenzel*: XII. 447.)

^{8—10} 1325-ben Kompold unokái Kürf, Domoszló, Zaránk, Tarna-Eörs, Roff, Visznek, Györk, Gyanda, Taskony, Atkár, Egyházasnána, Lovasnána, Tarna (? Debrő) hewes-ujvári birtokaikon megosztakoznak s egyszersmind több ágra szakadnak (Anj. Okmt. II. 231—3. II.)

A három testvér *Oroszlán várát* a Mátrában osztatlan közös birtoknak hagyja. Oroszlán vára a domoszlói határban van, mely kezdetben mint *őspogány vár* volt a Mátrának egyik vaskapuja, s lett a Kompoldok korában lovag vár. Nevének magyarázatáért hiába fordulunk a regéhez, hiába a hagyományhoz. Az Oroszlánkői castrumnak, mellékesen legyen mondva, 1570-ben még van nyoma (Sárkőújlaki Vécsey-levéltár 5. csom. 716. sz.)

¹⁰ Gergely, Varsányt szerezte meg családjának 1337-ben (Anj. III. 318. l.)

¹¹ „A belháború korában nyilaztatott halálra az abaujmege Györke faluban (Anj. V. 511.)

¹² 1341. (Anj. IV. 88. l.)

Siroki királyi várnagy 1324-ben..

¹⁴ Nicolaus filius Gregorii hevesi főispán 1351 körül (Anj. V. 354. l.)

¹⁵ Anj. okmt. IV. 88. l. 1341-ik évről.

^{15 16 17 18} szám alatti Kompold dédunokák Abaújban *Györke*, *Györgyi*, és Sárosban *Iván*, és *Beky* birtokokhoz jutnak 1351. előtt (Anj. V. 510.)

^{19 20 21 22 23} Budai: Polgári Lexicon II. 12. l.

1522-ben Országh Mihály fia egyességre lépnek Kompolthi Jánosnak Zsigmond és János gyermekeivel, hogy esetlegesen fiörökösök hiányában az egyességben foglalt birtokok egyik, vagy másik félre szálljanak és ezen egyesség az Országhoknak kedvezett, és Nánai és Oroszlánkői várakban, Domoszló, Markaz, Detk, Visonta, Zaránk, Eörs, Peél, Roff, Kőtelek, Kürf, Gyenda, Ka-

Egyebeket nem számítva azonban, a *Berthothyak* és *Hedryek* a kivételt nem ismerő erkölcsi törvény értelmében illetékes kiegészítői a hagyomány bizonyosságának.¹

Sajátságos, hogy a hevesi Abafiak jobbára kihalván, a főnlevők az ős Új-vár másik részén: Abauj-Sárosban birtokló lakosok. Nekik királyi ősüknek földén kell élni- s halniok. Abauj hálás örököse az Abák czimerének is. Ezen czimer és pénzei ismertetésével ezúttal adósak maradhatunk. A népmondát is meg lehetne még szólaltatnunk; de végezzünk!

Tisztemben csak annyi állott, hogy a meglevő aktákat összegyűjtsem és rendezzem. „Mi pedig, mondtam a munka elején a krónikással, — azt szándékozunk röviden és sommásan megírni, a mit más írók elmellőztek.“

Vajjon azonban nem kell-e méltán aggódnom, hogy hiányos adat-gyűjteményemet a hagyomány nagyobb mérvű felölélése kizárja a tisztességből, hogy a történetírók jeles munkái mellett, legalább a könyvtárakban szerényen meghúzhassa magát; vajjon a hagyomány és történelem *Aba Samuja* közti ellentét kiegyenlítését, mely különben csak idő és nem elvek kérdése, sikerült-e siettetnem? — a szives olvasó százszor jobban fogja tudni nálam.

Nem vagyok abban tudatlan, hogy *Klió* neheztelése nélkül történetíró nem időzhet a regék tündér-birodalmában, és hogy neki nem a képzelet szivárványa, hanem a rideg valóság talaja áll haladó országútúl. Azonban itt is nyílik a mondanak egy-egy gazdátlan virága. Annál bujább fakadással, mennél több történeti emlék temetője maga a hely. Eltapos-

---

rácsond, Györk, Visznek, Kőkút, Athkár, Szakálos, Mosóhalom, Szent-Jakab, Heves, Fegyvernek, Ványa és Jobbágy falvakban és jószágokban lettek a Kompoltiak után örökösök. (Szederkényi: Heves vármegye története II. k. 20. l.)

Talán Frusina kisasszonyról szól a közmondás:

„Rátartja magát, mint a kompolti kisasszony.“

¹ *Csoma József* nemzetségtani buvárunk szives volt az *Aba nemzetségre* vonatkozó kutatásai összes eredményét rendelkezésemre bocsátani, melyeket azonban méltóbb közlés szempontjából a készülő *Aba nemzetség* tekintetéből kivonatozás és felhasználás nélkül hagyok, önzetlen figyelemből.

sa-e a hisztorikus ezeket, vagy a saját számára leszakíthatja? . . . A népmondának minden esetre meg van a maga létjogosultsága a történelemmel szemben is. „Ha a történelem (ügymond Baldamus) világtragoedia, a kar (chorus) szerepét a monda játssza benne. Ez lépteti föl a népvéleményt, a mely nem ritkán annyira különös hasonlatokban és bizar képekben nyilatkozik. Nem ritkán meg a történettel tart lépést és — ha nem is mindig selyempárnán — de kulcsot ad, melylyel egy-egy élet rejtelseinek nyitjára találunk.”¹

A néphagyomány e kulcsának használata nélkül örök időkig német mondai alak marad azon magyar király, kiről már a mult században azt ohajtá a „Samuel Rex Hungariae, qui vulgo Aba audit” írója: hogy „nemzete szabadságának vértanújaként tekintessék és ilyenül tartassék jövőre.”²

Ha végzete engedi (si libet), teszi hozzá. Úgy látszik nekem, hogy addig föl nem szabadúlhatott az emlékére nehezédő átok súlya alúl, míg síratott hazájának szabadságát nyugat felül veszedelem fenyegette.

---

¹ Baldamus: Bildniszs 1, l. 4. l.

² Schwarz . . . pro libertate gentis suae martyr factus, salute ur, si libet, scribaturque in posterum (55. l.)

